

03320
KORH

de **blauwe klauwier**

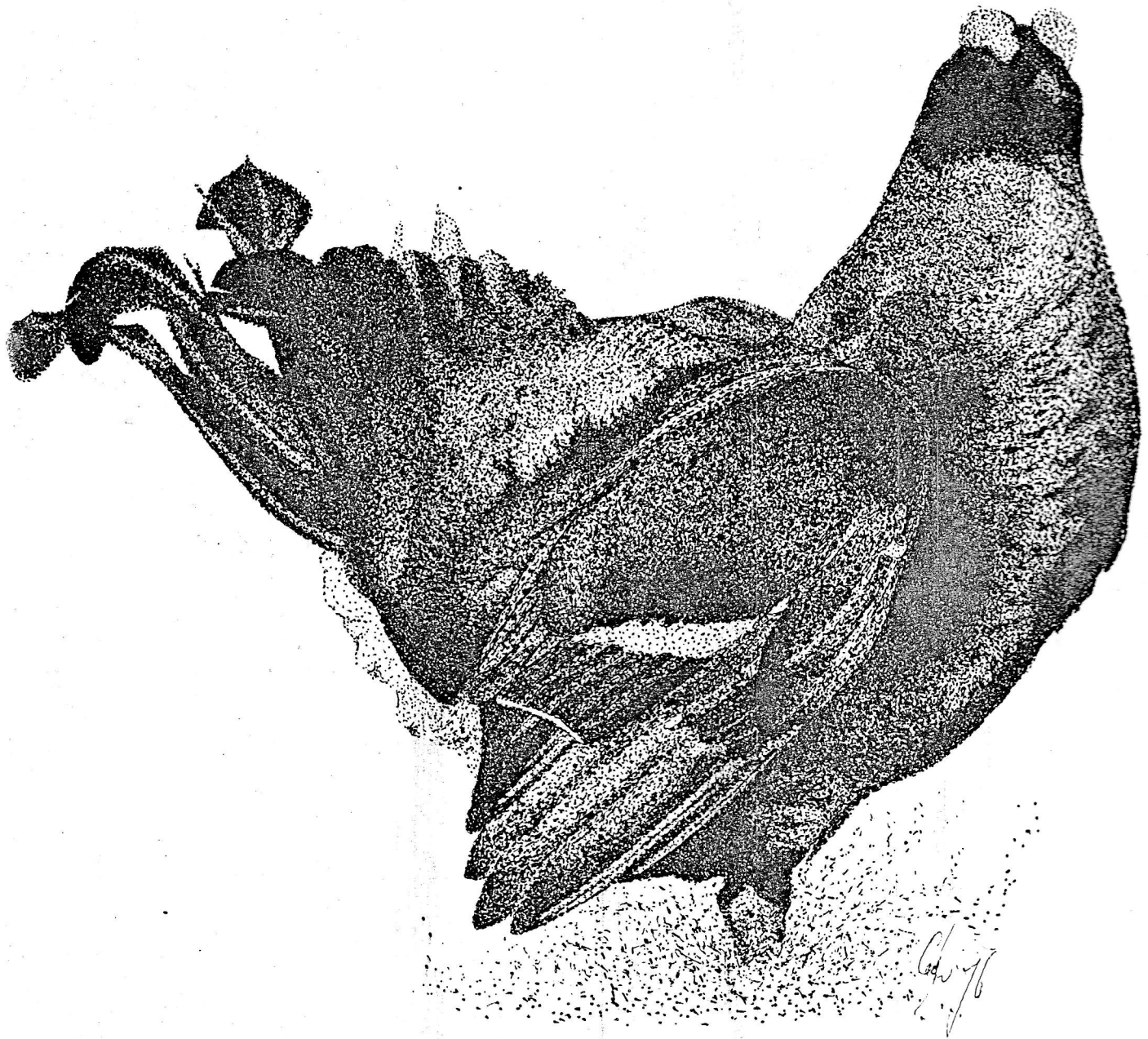
— SPECIAAL KORHOENDER—NUMMER —

JAARGANG 10 NR:4.

PERIODIEK VAN VOGELWERKGROEP DE KEMPEN

INHOUD;

- Inhoud		1
- Van de redactie		3
- Voorwoord	Lex Peeters	4
- De Korhoenderstand in Nederland in cijfers	Lex Peeters	5
- Het verloop van de Korhoenderstand in de Kempen	"	7
- De belangrijkste oorzaken van de afname	"	12
- De Reuselse Moeren	"	15
- De Cartierheide	Marco Bakermans	21
- De Groote Heide	Tom Heynen	27
- De Landschotse Heide	Lex Peeters	33
- De Neterselse en Misperleindse heide	Lex Peeters	41
- De Oirschotse Heide	Ernest van Asseldonk	47
- De Strabrechtse Heide	Henk Hendriks	53
- "Gelezen"	Geert Sanders	58
- Overige gebieden	Lex Peeters	59
- Literatuur		63
- Dankwoord		65

TEKENINGEN; Geert de Wit (zie omslag en hierboven!) en Ernest van Asseldonk.

VAN DE REDACTIE _____

Ruim een jaar geleden ontstond het idee om de gegevens over Korhoenders in de Kempen, te bundelen in een uitgebreid artikel. De problemen rond de achteruitgang van de soort waren daartoe een extra stimulans. De meest voor de handliggende manier van werken was om de soort gebied-gewijs te bespreken! Kenners van gebieden die in aanmerking kwamen werden benaderd. Al gauw bleek, dat een volledig nummer van de Blauwe Alauwier met de tekst gevuld zou kunnen worden, en van toen af werd gewerkt naar een speciaal "Korhoendernummer".

Om een zekere uniformiteit in de artikelen te garanderen werd een schema opgesteld aan de hand waarvan men de indeling van de tekst kon opzetten. De streefdatum waarop het "Korhoendernummer" zou uitkomen werd meerdere keren overschreden, iets wat ook al gebeurde bij het speciale "Roofvogelnummer" dat enkele jaren terug werd uitgebracht. Dat is geen toeval! Je bent afhankelijk van een groot aantal mensen die helaas niet allemaal op tijd hun gegevens doorgeven of hun copij af kunnen hebben! Daarna moet alles doorgenomen, uitgetikt en uitgewerkt worden. En last, but not least: je streeft naar een zekere mate van volledigheid en perfectie; steeds komen nieuwe gegevens voorhanden, steeds komt nieuwe literatuur op tafel. Maar ja, op een gegeven moment moet er toch definitief een punt achter gezet worden!

De redactie heeft ondertussen besloten dat bij een volgend themanummer geen datum van uitgave meer bekend te maken. Het nummer is af als ie af is..... Dit lijkt ons een verstandige regeling, al was 't maar om de grote kankeraars onder ons niet de stress in te jagen...

Hoewel 1 themanummer per 1 à 2 jaar, zoals wel eens is voorgesteld, geen regel hoeft te zijn, zijn ideeën en initiatieven van harte welkom.

VOORWOORD

In de Kempische heiderestanten is de laatste 15 jaar ongeveer $\frac{1}{4}$ deel van het Nederlandse Korhoenderbestand gevestigd. Geen wonder dat onder de Kempische vogelaars een grote ongerustheid, en tegelijkertijd een grote machteloosheid heerst! We hebben reeds op jonge leeftijd het indrukwekkende bolderen van de hanen bewonderd. Elke winter waren we in de gelegenheid grote groepen van soms 10-20 stuks bijeen te zien in een boom of op een akker, bijtend aan Wilgenkatjes, of in de sneeuw ineengedoken bij een voederkuil. We hebben de aantallen kleiner zien worden en ons tegelijkertijd gerealiseerd dat dit niet alleen in ons werkgebied speelde. Het is een afspiegeling van een nationaal, nee, van een internationaal probleem!

We hebben alles gedaan wat binnen onze mogelijkheden lag om deze afname te stoppen, maar erg veel was dat niet! Het bleef bij registreren, adviseren en protesteren! Dat adviseren en protesteren had soms (indirect) positief effect op het beheer van de "Korhoender-gebieden", maar zoals ondertussen duidelijk is geworden liggen de oorzaken meer in het agrarische gebied, of soms zelfs op een totaal ander vlak.

Onze recentste poging om een steentje bij te dragen tot het behoud van het Korhoen resulteerde in wat nu voor U ligt. We hebben ons uitgebreide archief uitgemest, waarnemingen verzameld, literatuur doorgenomen, en uiteindelijk alles gebundeld in dit speciale Korhoendernummer. De auteurs proberen zo goed mogelijk een beeld te schetsen van het verloop van de Korhoenderpopulatie in het door hen besproken gebied. Daarbij halen ze soms oorzaken voor een achteruitgang aan, die hen met hun kennis van het gebied het meest aannemelijk lijkt. Het blijven echter vermoedens. Op gedrag, voedsel, biotoop, en andere aspecten die op het Korhoen betrekking hebben wordt in dit verslag zeer summier ingegaan, omdat daarover al veel literatuur verschenen is.

Wij hopen dat dit nummer een verhelderend beeld zal verschaffen over het verloop van de Korhoenderpopulatie in de Kempen. En onze bedoeling is niet op de laatste plaats om opnieuw het probleem onder de aandacht te brengen. Want we mogen niet inslapen. We mogen de hoop niet verliezen en ons niet bij de situatie neerleggen voordat Nederland de laatste Korhoenderpopulatie kwijt is....

Lex Peeters.
(Eindredactie)

DE KORHOENDERSTAND IN NEDERLAND IN CIJFERS.

Vóór 1900.

Uit oude dokumenten is gebleken dat het Korhoen tenminste reeds in de 17de en 18de eeuw op enkele plaatsen in Noord-Brabant voorkwam (Knippenberg '58). Hetzelfde geldt voor de provincies Groningen, Drente, Overijssel (Nozeman, Houத்துyn en Sepp) en Friesland (Taconis).

De eerste meldingen van Gelderland dateren van 1830 (Schlegel) en die van Utrecht van 1897 (Beaufort), hetgeen niet perse wil zeggen dat het Korhoen er voor die tijd nog niet voorkwam. Het kan er wel een aanwijzing voor zijn dat de soort hier toen nog niet algemeen en wijd verspreid was!

Rond de eeuwwisseling neemt het Korhoen in al deze provincies sterk toe, hetgeen gepaard gaat met een gebiedsuitbreiding. Kwam het Korhoen eerst nog zeer plaatselijk en in kleine populaties voor, omstreeks 1900 werd de soort in steeds meer gemeentens gesignaleerd en konden soms vluchten worden waargenomen van honderden stuks bijeen! Turfstekers en Heiplaggers in de Peel bij Venray en Deurne kenden het Korhoen in 1891 reeds onder de naam "Heihanen", maar diverse Brabantse jagers verklaarden dat hun vaders deze vogels nog niet kenden (Eygenraam). Mogelijk heeft de soort dus tijdelijk in onze provincie ontbroken, of is althans niet algemeen geweest. Rond 1900 dringen ze de meeste Brabantse heidevelden binnen.

Ná 1900 (tot 1971).

Tijdens het grootste deel van de twintigste eeuw is het Korhoen verspreid over de provincies; Friesland, Drente, Overijssel, Gelderland, Noord-Holland, Utrecht, Noord-Brabant en Limburg.

De totale Nederlandse populatie verloopt vanaf de eeuwwisseling tot op heden met twee grote golfbewegingen. Het absolute hoogtepunt van de Korhoenderstand werd bereikt in 1941 toen Eygenraam een taxatie maakte van c.a. 15000 exemplaren. Daarna trad een sterke teruggang in, die ertoe leidde dat de stand in de jaren 1948-1949 niet meer dan 1500-1700 exemplaren bedroeg.

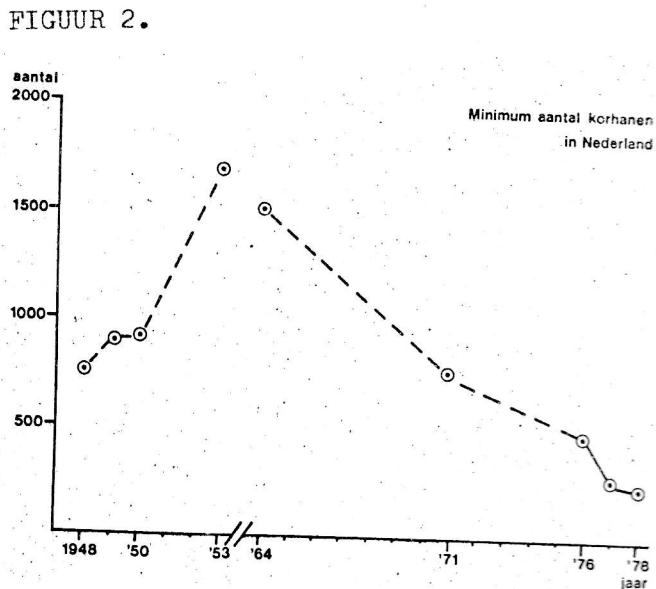
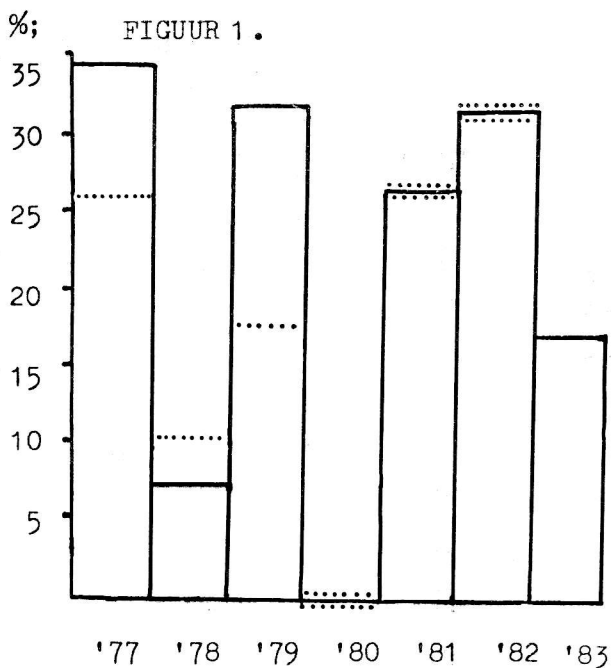
In 1952 taxeerde Eygenraam het bestand op c.a. 3000 Korhoenders, hetgeen dus een verdubbeling betekende in enkele jaren tijd. Een tweede piek was hiermee bereikt en de populatiegrootte begon geleidelijk af te nemen.

In 1971 stelde Uythoven over geheel Nederland nog slechts 1500 ex. vast.

(zie overzicht)

Uit de Nederlandse Jager, 76ste jaargang, nr. 23.

Provincie;	Aantal ex.;	algemene indruk sinds 1965;
Groningen	-	-
Drenthe	337	lichte achteruitgang.
Friesland	95	lichte achteruitgang.
Overijssel	190	Goede vooruitgang.
Gelderland	320	lichte achteruitgang.
Utrecht	20	kleine vooruitgang.
Noord-Holland	16	stabiele stand.
Zuid-Holland	-	-
Zeeland	-	-
Noord-Brabant	471	vrijwel stabiel, in westen toename.
Limburg	43	grote achteruitgang.

Procentuele afname van het aantal Korhanen en broedterreinen in Nederland t.o.v. het jaar ervoor.

— = Korhanen

..... = Terreinen.

..... = afname terreinen en Korhanen gelijk.

Absolute afname van het aantal Korhanen in Nederland.

FIGUUR 3.

Overzicht van het aantal waargenomen korhanen in Nederland gedurende het voorjaar van 1976 t/m 1983.

x = aantal terreinen met korhoenders

	1976	x	1977	x	1978	x	1979	x	1980	x	1981	x	1982	x	1983	x
Friesland	40	3	32	1	26	1	21	1	19	1	9	1	2	1	1	1
Drente	79- 80	15	27	9	27	9	13	6	17	7	9	5	3	1	2	1
Overijssel	70- 80	8	33	8	28	5	20	3	33	5	30	4	23	3	21	3
Gelderland	80- 95	19	62	12	48	11	16	8	18	8	9	5	6	4	5	4
Utrecht	1- 5	1	0	0	1	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0
Noord-Holland	5	1	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1	1	1
Noord-Brabant	120-130	23	122	23	115	19	95	18	85	19	68	14	53	12	43	11
Limburg	15- 25	5	6	3	8	4	8	4	3	2	3	2	0	0	1	1
Totaal	400-460	75	284	57	254	51	175	42	176	44	129	32	89	22	74	22

FIGUUR 4.

Schatting van in het voorjaar baltzende Korhanen van de Westeuropese laaglandpopulatie.
Gegevens naar LOVEL, 1979; SCHMID & GLÄNZER, 1980; RUWET & FONTAINE, 1979; MEEUS, 1980;
schrift. med VERBRUGGEN; UYTHOVEN 1971 en inventarisaties RIN.

	1980	'79	'78	'77	'76	'75	'74	'73	'72	'71	'70	'69	'68	'67	'66
B.R.D. totaal (excl. gebergten)		± 400													
Bayeren (incl. gebergten)		1375		1800		1925		2500	2725		2665		2650		
Niedersachsen		100		280	420										
Schleswig		64			259										
Hessen		—					5								35
Baden Würt.					—						10				
Denemarken		40						200							550
Frankrijk		10-15													
Nederland	176	175	250	284	450						1000				1500
België totaal		100?													
Hoge Venen			58	80	41	50	95	118	160	198	165	140	115	80	
Turnhoutse Kempen			10	12				20							
Kalmthoutse hei	3	6	7	17							15-20				
Mechelse hei	3	2	4	7	14	15	35	34	38	51					

Ná 1971 (tot op heden).

In 1976 werden weer voor het eerst tellingen over geheel Nederland georganiseerd, nu door het Rijksinstituut voor Natuurbeheer (R.I.N.). Hiermee brak een tijd aan, waarin de Korhoenderstand van jaar tot jaar nauwlettend gevolgd zou worden.

In 1976 bedroeg het aantal hanen in ons land gedurende het voorjaar nog 400 tot 460 ex, verspreid over 75 terreinen. Uythoven gaf in 1971 het totale aantal ex. en gemeentens i.p.v. gebieden op, waardoor de resultaten moeilijk vergelijkbaar zijn! Er vanuitgaande dat de geslachtsverhouding bij Korhoenders 1 : 1 zou bedragen mag geconcludeerd worden, dat er sprake is van een sterke afname!

In 1982 waren er nog slechts 89 Korhanen in 22 gebieden! (zie fig. 3). Dit houdt in, dat er in 1982 nog maar 19 % overwas van het bestand van 1976, m.a.w. een afname van liefst 81 %. De jaarlijkse afname bedroeg gemiddeld 21,5 %, maar wisselde sterk van 34 % van 1976 op 1977 tot 0 % van 1979 op 1980 ! (zie fig. 1). Van het aantal broedgebieden was in 1982 nog slechts 29 % over, een afname dus van 71 %. De jaarlijkse afname bedroeg gemiddeld 18,5 %, maar ook nu geldt weer dat deze waarde van jaar tot jaar sterk fluctueerde. Van figuur 1 is bovendien af te leiden, dat de afname van het aantal Korhanen en het aantal broedterreinen procentueel zeer opvallend gelijk loopt.

Ook de achteruitgang binnen veel gebieden verliep min of meer synchroon. Aangezien de populaties vaak ver uit elkaar liggen en invloeden van migratie tussen gebieden dus verwaarloosbaar zijn, suggereerd deze synchroniteit, dat de oorzaak van de achteruitgang aan factoren te wijten zijn, die op landelijk nivo spelen!

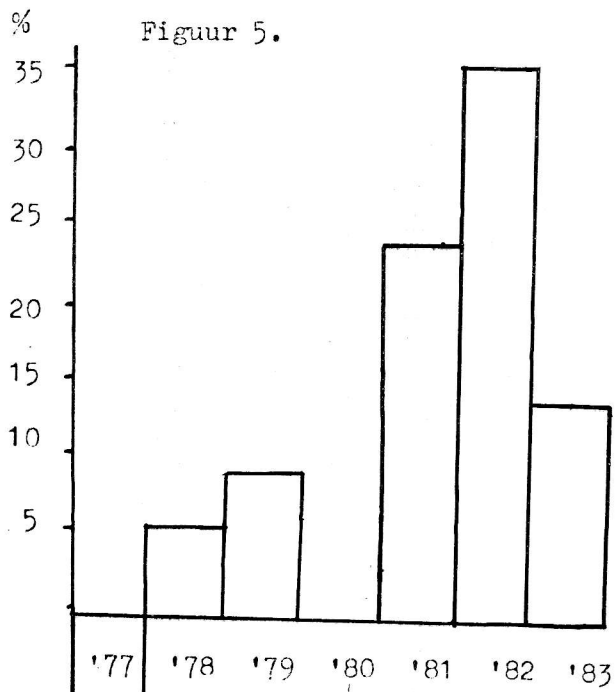
De Korhoenderafname vindt overigens niet alleen in Nederland plaats! (zie fig.4). Zeker in de laaggelegen heide- en hoogveen-gebieden in Denemarken, West-Duitsland, Frankrijk en België, Tsjechoslowakije, Polen en Oost-Duitsland zit men ook met dit verschijnsel in de maag. Plaatselijk spelen hier typische oorzaken een rol, zoals moderne bosbouwmethoden en de enorme opkomst van de wintersport! Alleen Schotland en Noord-Europa hebben niet of in mindere mate met het probleem te kampen, al is dat mogelijk ook nog maar van tijdelijke duur, gezien de grootse bosaanplantingen hier.

HET VERLOOP VAN DE KORHOENDERSTAND IN DE KEMPEN

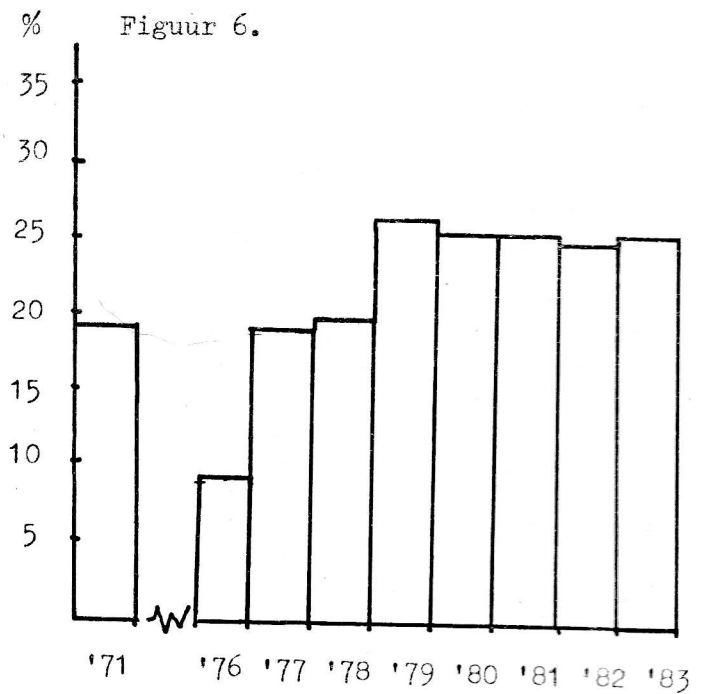
Voordat het negentiende eeuwse Kempische landschap op grote schaal aan menselijke ingrepen was blootgesteld, werd deze streek gekenmerkt door zeer uitgestrekte heidevelden, eigenlijk uitsluitend onderbroken door een wijdvertakt stelsel van sterk meanderende beken. In de vruchtbare beekdalen waren de dorpen gelegen en het is dan ook niet verwonderlijk, dat juist hier cultuurland was aan te treffen, toen nog in de vorm van kleinschalige akkertjes en weilandjes! Deze waren veelal van elkaar gescheiden door houtwallen en Elzenheggen. Bovendien was hier broekbos te vinden. Met deze globale typering van het Kempische landschap (zie ook bijlage 5 b bij hfdst. "Landschotse Heide)in je achterhoofd zou in eerste instantie verwacht worden dat het Korhoen voor 1900 in de Kempen zeer talrijk was! Het tegendeel is echter waar: Alle bronnen wijzen erop dat de soort toen in Brabant, inclusief de Kempen bijna geheel ontbrak!

Korhoenders stellen enkele belangrijke eisen aan hun biotoop en de veronderstelling dat hun aantallen evenredig zouden zijn aan de oppervlakte heide is daarom foutief. Het is bijvoorbeeld erg belangrijk een duidelijk onderscheid te maken tussen droge en vochtige heide. Een combinatie van beide is ideaal, maar het overwegende percentage was voor 1900 van het droge type en te monotoon van aard. Er was ook weinig voedsel te vinden, zeker voor de kuikens die voornamelijk dierlijke organismen als insecten en hun larven nodig hebben.

In het begin profiteerde het Korhoen dan ook alleen maar van de ontginningen, want deze hadden vooral betrekking op de droge heide en hiervoor kwamen vochtige, kruidrijke weilanden en akkertjes met graan voor in de plaats. Door de mens werd een ideale combinatie van broed-, balts-, en fourageerterrein geschapen. De soort

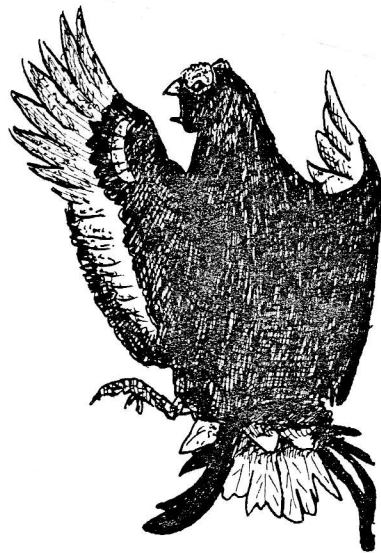

Procentuele afname van het aantal Korhanen in de Kempen t.o.v. het voorgaande jaar.

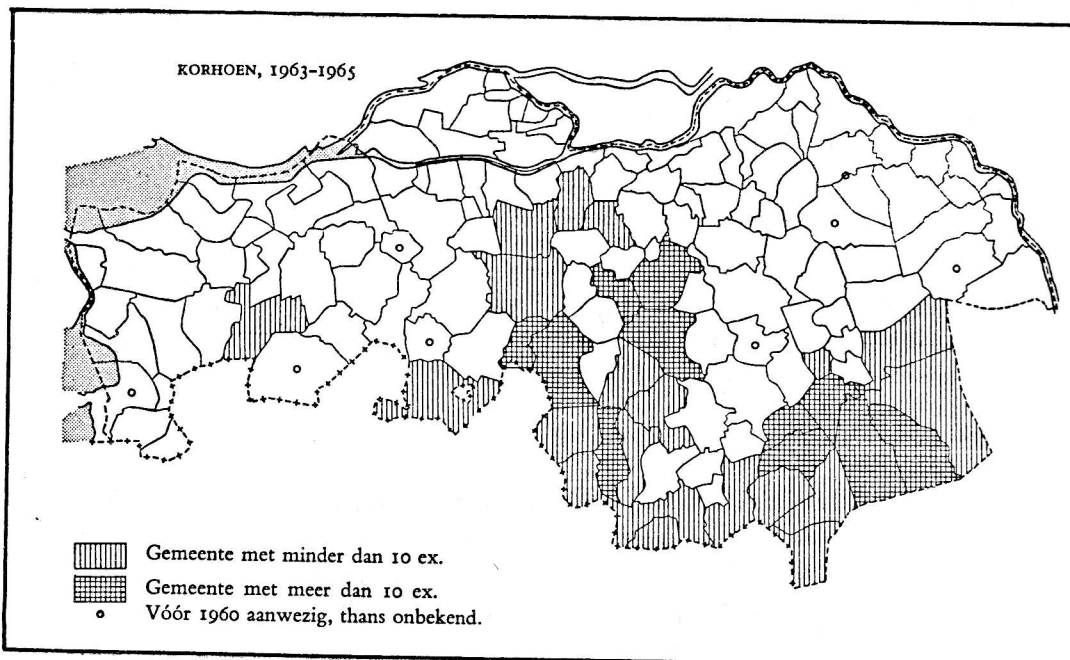
Het Kempische aandeel in de totale Nederlandse Korhanen-stand (in procenten).

15

Eu. Asseltonk. 83
balts korhaan

Bron; van Erve c.s. ('67)

Figuur 7.; Verspreiding van het Korhoen in Noord-Brabant '63-'65

nam sterk, in sommige delen van Nederland zelfs explosief toe. Later echter, toen de ontginningen systematischer en op steeds grotere schaal gingen plaats vinden, ruilverkavelingen aan de orde van de dag waren en het agrarische land steeds intensiever bewerkt ging worden met gebruikmaking van alsmaar meer mest- en gifstoffen, toen pas begon het Korhoen weer af te nemen.....

De oudste gegevens omtrent het voorkomen van Korhoenders in de Kempen dateren uit de 17de eeuw. In 1860 werd een jachtverbod voorgeschreven voor "Berckhoenderen (=Korhoenders), Patrijzen en Phazanten" voor het land en de Baronie van Kranendonk (Knippenberg '58). Het Korhoen was hier blijkbaar tamelijk zeldzaam en bleef dat ook tot c.a. 1900.

Van voor 1960 is weinig bekend over het populatieverloop in de Kempen. We weten slechts dat de soort hier zeker niet zeldzaam was.

In de zestiger jaren worden gegevens verzameld door de Vogelstudie- en Inventarisatiewerkgroep Midden-Brabant (V.I.M.B.). Men bezoekt t.b.v. de Avifauna van Noord-Brabant, die in 1967 zou verschijnen, een groot aantal baltsplaatsen van het Korhoen in onze provincie. Op grond van de ruwe gegevens werden een aantal terreinen echter te weinig bezocht om een verantwoorde schatting mogelijk te maken, zo valt af te leiden. Het totaal aantal van 180 ex. voor de Kempen omstreeks 1965 in figuur 8 moet gezien worden als een minimum!

Ook met betrekking tot de gegevens van Uythoven ('71) in de tweede kolom van de tabel is voorzichtigheid geboden. In de reeks achter de Oirschotse Heide springt het aantal van 85 ex. er b.v. wel erg bovenuit. Uythoven raadpleegde nogal veel jachtopzichters en jagers in plaats van vogelaars, waardoor sommige aantallen mogelijk te hoog zijn. Deze kanttekeningen geven al aan, dat de grootte van de gesuggereerde toename tussen '65 en '71 waarschijnlijk wel zal mee vallen. Toch is het op zich wel opvallend, dat er in de bewuste periode in de meeste Kempische gebieden sprake is van een stabiele populatie of zelfs van een toename, hetgeen absoluut niet correspondeert met de Nederlandse situatie in die tijd. Kwam er in de Kempen later een kentering in het populatieverloop dan in het overige deel van ons land? Ja, plaatselijk blijkbaar wel!

De Neterselse en Strabrechtse Heide-populaties namen al wel af. De kleine populaties van de Reuselse Moeren en de Cartierheide bleven vrij stabiel. De Korhoenders van de Groote Heide, de Landschotse Heide en de Oirschotse Heide namen nog altijd in aantal toe. Direct na '71 viel de Groote Heide echter al af. De Landschotse Heide kon zich nog t/m. '76 roemen om een gezonde populatie en de Oirschotse heide-populatie nam na '71 in korte tijd sterk af, om zich later tot 1980 geleidelijk te herstellen.

In de Kempen ging het in ieder geval minder slecht dan in overig Nederland. Het Kempische aandeel in de Nederlandse populatie groeide immers van c.a. 20% in '71 en '78, naar 25 % in de afgelopen jaren.

1976 was het enige jaar, waarin sedert '74 het Kempische bestand groeide. Dit is echter absoluut niet in overeenstemming met overig Nederland (zie Fig. 1 en 5). Terwijl in de Kempen de populatie met 14 % toeneemt, neemt de Nederlandse populatie met 34 % af! Hierbij plaats ik vraagtekens bij de betrouwbaarheid van de gegevens van het R.I.N. uit dat jaar. In de figuur 3 is te zien dat de populaties van Drente, Overijssel en Gelderland van het ene op het andere jaar enorm sterk afnemen t.o.v. de andere provincies en t.o.v. de daaropvolgende jaren. Vooral in dit eerste jaar van het R.I.N.-onderzoek betreft het cijfers van schattingen en deze waren voor die drie provincies wellicht te hoog. Figuur 6 zet deze veronderstelling kracht bij! In 1971 bedroeg het aandeel van de Kempen in het Nederlandse bestand c.a. 20 % en in '77 en '78 ook nog. Daarna neemt dat % toe! In 1976 zou het Kempische aandeel slechts 9 % bedragen hebben! Dat cijfer komt in deze reeks wel erg onwaarschijnlijk over. Het zou willen zeggen dat het Korhoen in onze streek t.o.v. de rest van Nederland tussen 1971 en 1977 veel sterker zou zijn afgenomen. Zoals eerder gezegd, was het tegendeel waar! De Nederlandse populatie zal in 1976 vermoedelijk kleiner, en het Kempische aandeel dus hoger geweest zijn.

Anno 1984 lijkt in de Kempen een zekere stabilisatie van kracht binnen de Korhoenderpopulaties. De vraag is nu; blijft deze stabilisatie langere tijd gehandhaafd of slaat deze binnenkort om, opnieuw in een afname, of geheel onverwacht in een toename?

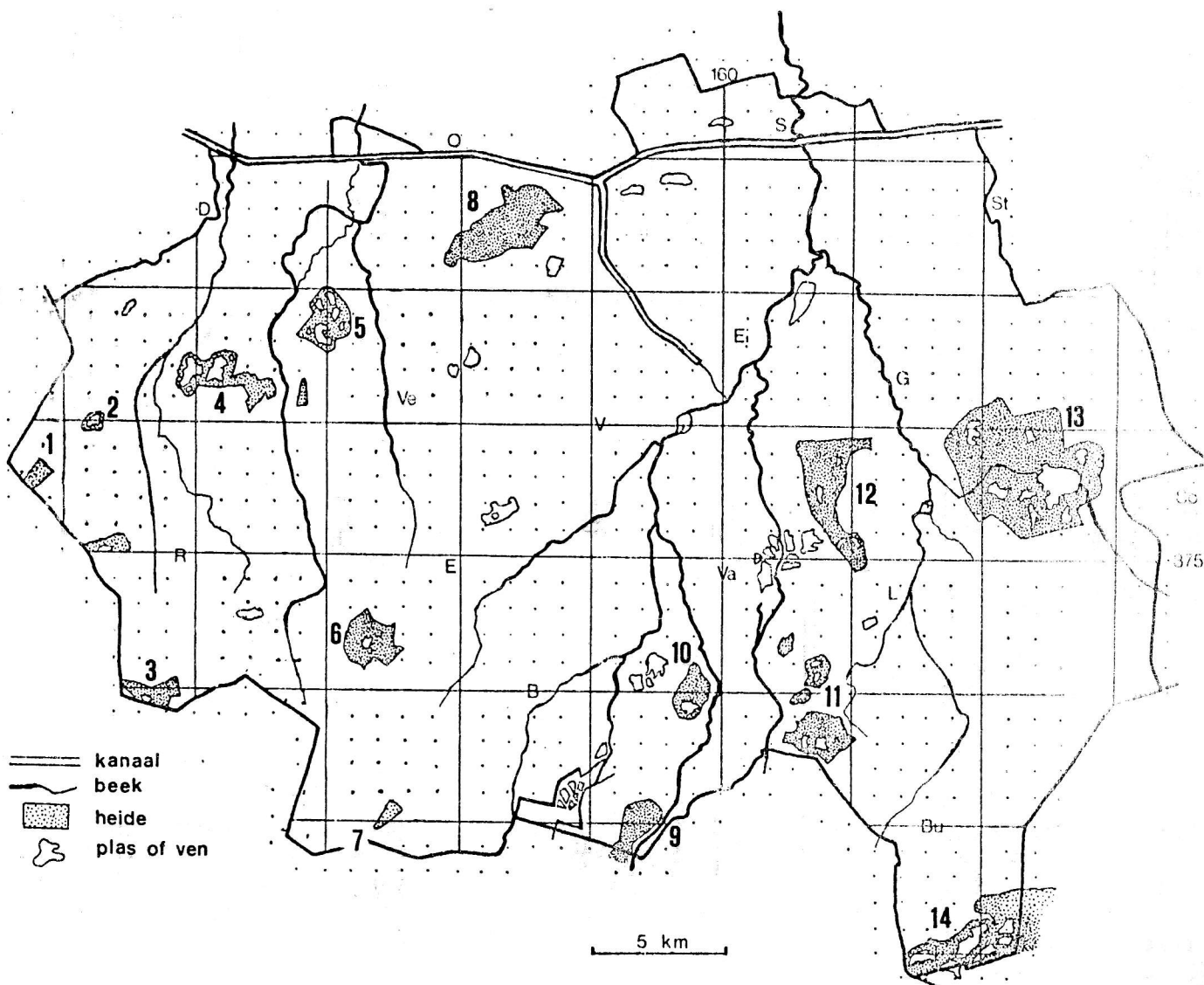
Gebied;	c.a. '65	'71	'74	'75	'76	'77	'78	'79	'80	'81	'82	'83	'84
Landschotse heide.	10	25	23	16	17	21	20	?	14	12	13	10	11
Groote heide.	2-20	42-64	10	10	3	17	9	?	7	5	5	?	3
Oirschotse heide.	25	85	20	22	18	25	?	33	34	24	14	12	14
Cartierheide.	12	12	14	9	12	11	11	12	14	10	5	6	4
Reuselse Moeren.	11	11	10	10	8	8	6	3	4-5	4-5	-	-	-
Strabrechtse heide.	60	45	13	14	11	7-8	8	6	4	3	?	2	4
Neterselse heide.	50	38	?	?	20	18	13	9	5	3	-	-	-
Totaal c.a.	180	265	110	100	90	110	95	85	85	65	40	35	40

DE KEMPISCHE KORHOENDERPOPULATIE. populatiegrootte, onderverdeeld naar gebied.
 Van kleinere populaties (minder dan 10 ex.)
 Figuur 8. zijn geen gegevens opgenomen, omdat daarover geen betrouwbaar beeld is te vormen!

Gebied;	65/71	71/74	74/75	75/76	76/77	77/78	78/79	79/80	80/81	81/82	82/83	83/84
Landschotse heide.	++	0	--	+	+	-	-	-	-	+	-	+
Groote heide.	++	--	0	--	++	--	-	+	-	0	-	0
Oirschotse heide.	++	--	+	-	++	+	+	+	--	--	-	+
Cartierheide	0	0	-	+	-	0	+	+	--	--	+	-
Reuselse Moeren	0	0	0	-	0	-	-	+	0	-	x	x
Strabrechtse heide.	--	--	+	-	--	0	-	-	-	0	0	+
Neterselse heide.	-	-	0	0	-	--	--	-	-	-	x	x
Tendens	++	--	-	-	+	-	-	0	-	--	-	+

DE KEMPISCHE KORHOENDERPOPULATIE. symbolische weergave van de ontwikkelingen
 Figuur 9. binnen de Kempische Korhoenderpopulaties
 tussen '65 en '84.

Symbolen; ++; een toename van tenminste 25 %. (alleen gebruikt bij populaties van
 +; toename. meer dan 10 ex.)
 0; geen duidelijke toe- of afname
 -; afname
 --; een afname van tenminste 25 % (alleen gebruikt bij populaties van
 x; geen ex. meer. meer dan 10 ex.)

OVERZICHTSKAARTJE VAN DE KEMPEN. Aangegeven zijn de heidegebieden.

1; Moerbleek.	B ; Bergeyk
2; Panneven.	Bu; Budel
3; Reuselse Moeren.	D ; Diessen
4; Neterselse- en Mispelindse heide.	E ; Eersel
5; Landschotse heide.	Ei; Eindhoven
6; Cartierheide.	G ; Geldrop
7; Riebos en Stevensbergen.	L ; Leende
8; Oirschotse heide.	R ; Reusel
9; Hageven - Plateaux.	S ; Son
10; Malpie.	St; Stiphout
11; Groote Heide.	So; Someren
12; Leenderheide.	V ; Veldhoven
13; Strabrechtse heide.	Va; Valkenswaard
14; Loozer- & Boshoverheide.	Ve; Vessem

DE BELANGRIJKSTE OORZAKEN VOOR DE AFNAME.

Jacht.

Is vroeger van ondergeschikt belang geweest, omdat in de tijd dat Korhoenders nog geschoten mochten worden de soort talrijk was. In 1947 werd de jacht op deze vogel gesloten. Met ingang van 1962 werd een zeer beperkt aantal vergunningen verleend om een enkele haan met de kogel af te schieten! Het behoeft geen betoog dat in de huidige situatie jacht (of stroperij) wel fataal zouden kunnen zijn! In 1974 werd in ons land dan ook de laatste vergunning afgegeven!

Soms bereiken ons nog mededelingen van hennen, die afgeschoten werden omdat ze voor een Fazanthen werden aangezien.

Ontginningen.

Waren de ontginningen in eerste instantie van positieve invloed op de Korhoenderstand, uiteindelijk zullen ze ook een rol gespeeld hebben bij de achteruitgang! Toen de gebiedjes uiteindelijk te klein werden of zelfs geheel verdwenen, verdwenen de Korhoenders uiteraard ook!

Ter illustratie; Van der Zouwen ('78) geeft de volgende heideopp. in Nederland;

- 1833	- 600.000 ha.
- 1907	- 450.000 ha.
- 1940	- 100.000 ha.
- 1970	- 61.000 ha.

Conditie van de heide.

Nadat de heideterreinen rond de eeuwwisseling buiten gebruik geraakt waren voor de Schapen-teelt, werden zij als onbelangrijk beschouwd en verwaarloosd. Daardoor voldeden ze op den duur niet meer aan alle eisen die het Korhoen aan zijn leefmilieu stelt. Voor elk facet van zijn leven heeft hij de voorkeur voor een bepaald terreintype. Onderstaande indeling door van der Zouwen ('78) naar Eygenraam ('60) en Uythoven ('70) geeft een overzicht;

Voor nachtrust: Open plekken tussen korte en niet te dichte heide, liefst op hellend terrein en in de luwte. Een rustplaats mag niet bevuild zijn met korhoendermest. Deze mest blijft lang liggen, zodat eenzelfde rustplaats slechts enkele malen per jaar gebruikt kan worden.

Voor dagrust: Middelhoge heide, ongeveer 20 tot 40 cm hoog.

Voor nestelen: Dichte, hoge heide, eventueel hoog gras, dichte loofhoutopslag of onder laaghangende dennetakken.

Voor voedsel: Dit varieert met het jaargetijde. 's Winters eten ze vooral jonge struikheide, jonge knoppen van berk en den, onkruiden, graan en zaden. 's Zomers eten ze voornamelijk akker en weide-onkruiden. Bessen (bosbes, vossebes) zijn een zeer geliefd voedsel, maar deze komen in Noord-Brabant weinig voor.

Schuilen en

dagrust: Berken, vliegdennen en eiken als dekking tegen zon en wind. De korhoenders worden veel in berken waargenomen

Dat de Korhoenderstand sterk kan samenhangen met het leefmilieu merkte Eygenraam toen hij in verwaarloosde terreinen, waar een vast maai en brandschema werd toegepast, de soort snel zag toenemen!

Maar tegenwoordig treedt er bij een uitgekiend heidebeheer met kleinschalig maaien en branden nog vaak een afname op. Dit kan dus niet de enige oorzaak meer zijn. Tegenover een verwaarloosd beheer staat een grootschalig beheer, waarbij intensief grote delen tegelijk gemaaid, gebrand of begraaasd worden! Dergelijke terreinen maken een zeer kale indruk. Ze beschikken over ongunstige dekkingsvoorwaarden, maar hebben ook een verarmde Insektenfauna, hetgeen de kuikens ten nadele komt! Verder is het waarschijnlijk niet gunstig dat Pijpestrootje op veel plaatsen de heide verdringt!

Beheer van de Cultuurgronden.

In de loop der tijd heeft het agrarische gebruik van de cultuurgronden een enorme ontwikkeling doorgemaakt. Steeds meer percelen werden verkaveld, de bedrijven werden grootschalig. De gronden ging men steeds intensiever bewerken met behulp van steeds modernere machines. Er ontstond een uitgebreid afwateringssysteem en de bemesting werd steeds meer opgevoerd! Tegen van alles werd een gif gevonden. In de loop van de zestiger jaren ging de melkveeteeld de landbouw verdringen. Bovendien ging men andere producten verbouwen (Er kwam b.v. minder Graan, en veel meer voederbiet en Mais!)

Deze ontwikkelingen waren zeer nadelig voor het Korhoen. In de broedtijd wordt de voorkeur n.l. gegeven aan weilanden die in vegetatie variëren, een hobbelige structuur hebben en die rijk zijn aan kruiden. Hier kunnen de vogels dan hun kostje vergaren in de vorm van Vogelmuur, bloemen en zaadpluizen van Paardenbloem, Bloemen van grassen, zaad van Schapenzuring en bloemen van de Boterbloem. En dit terwijl ze een goede dekking hebben. Dit zijn juist de oude, niet sterk gedraineerde, matig bemeste en nog niet intensief bewerkte percelen die steeds zeldzamer worden. In de zomer worden de ruigere, hoger begroeide randen van sloten en greppels langs weilanden opgezocht. In de herfst bevinden de Korhoenders zich het liefste op aardappelakkers en Korenstoppelvelden!

Er is dus een afwisseling van bodemgebruik nodig over liefst kleinschalige percelen. De agrarische gebieden moeten voor de hennen met kuikens makkelijk bereikbaar blijven.

Predatie.

Vooraf door jagers wordt als oorzaak voor de achteruitgang graag de predatie door Kraai-achtigen, Roofvogels, Vossen en kleinere zoogdieren (Wezel, Bunzing) aangehaald. In een gezonde populatie worden verliezen van deze aard echter goed opgevangen. Anders kan het zijn in een kleine, en daardoor kwetsbare populatie, waarbij elke tegenslag doorslaggevend kan zijn.

Recreatie.

Waarschijnlijk van ondergeschikt belang, zolang recreanten op de paden blijven en dus niet de directe broedomgeving verstoren. Honden moeten aan de lijn gehouden worden.

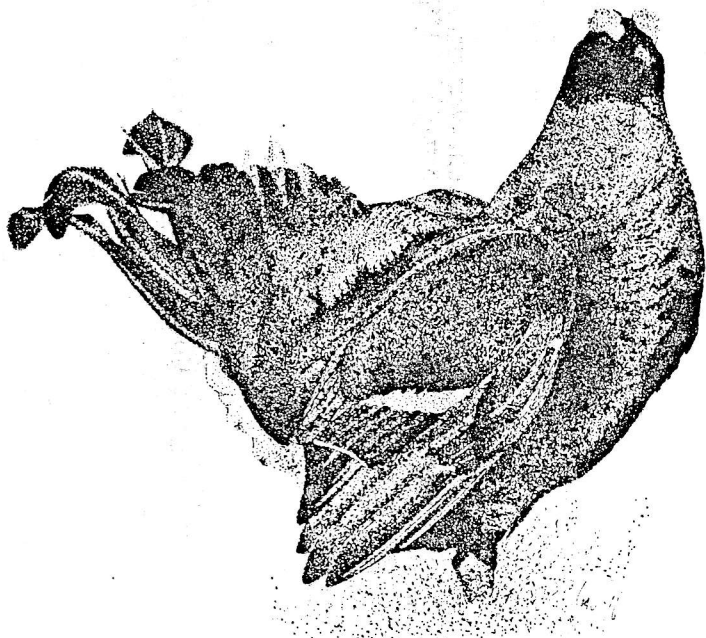
In gebieden waar regelmatig militaire oefeningen plaats vinden of de modelvlieg-sport wordt bedreven, is nooit nadelige invloed aangetoond. Anderzijds zullen dergelijke activiteiten zeker niet positief zijn voor de Korhoenders.

Voortst bestaan er nog een aantal oorzaken, die nauwelijks invloed hebben.

LITERATUUR.

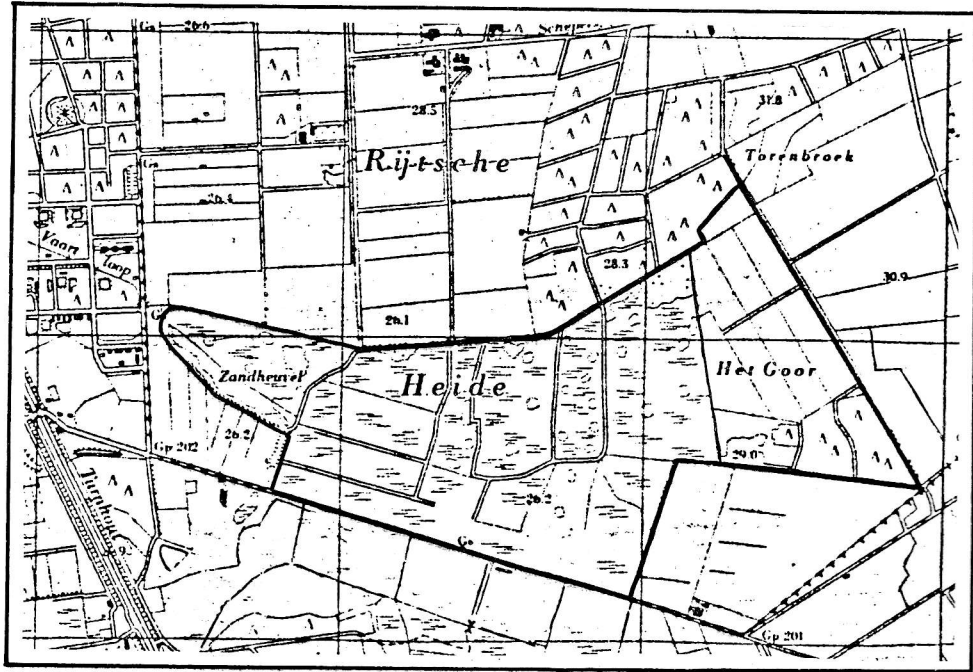
- Eygenraam J.A. ('65)
- Niewold F.J.J. & Nijland H. ('82)
- Uythoven I. ('71)
- V.I.M.B.
- Zouwen v.d. A ('78)
- Ecologie van het Korhoen (Lyrurus Tetrix L.) I.T.B.O.N.- mededeling nr. 66, 25 pp.
- Het Korhoen gaat graag bij de boer buurten. Natuurbehoud 13de jaargang. nr. 3.
- De Korhoenderstand 1971. Ned. Jager 76: 818 - 819.
- Diverse losse mededelingen.
- ∴ Inventarisatie van Korhoenderbiotopen in Noord-Brabant. Losse publ.

REUSELSE MOEREN

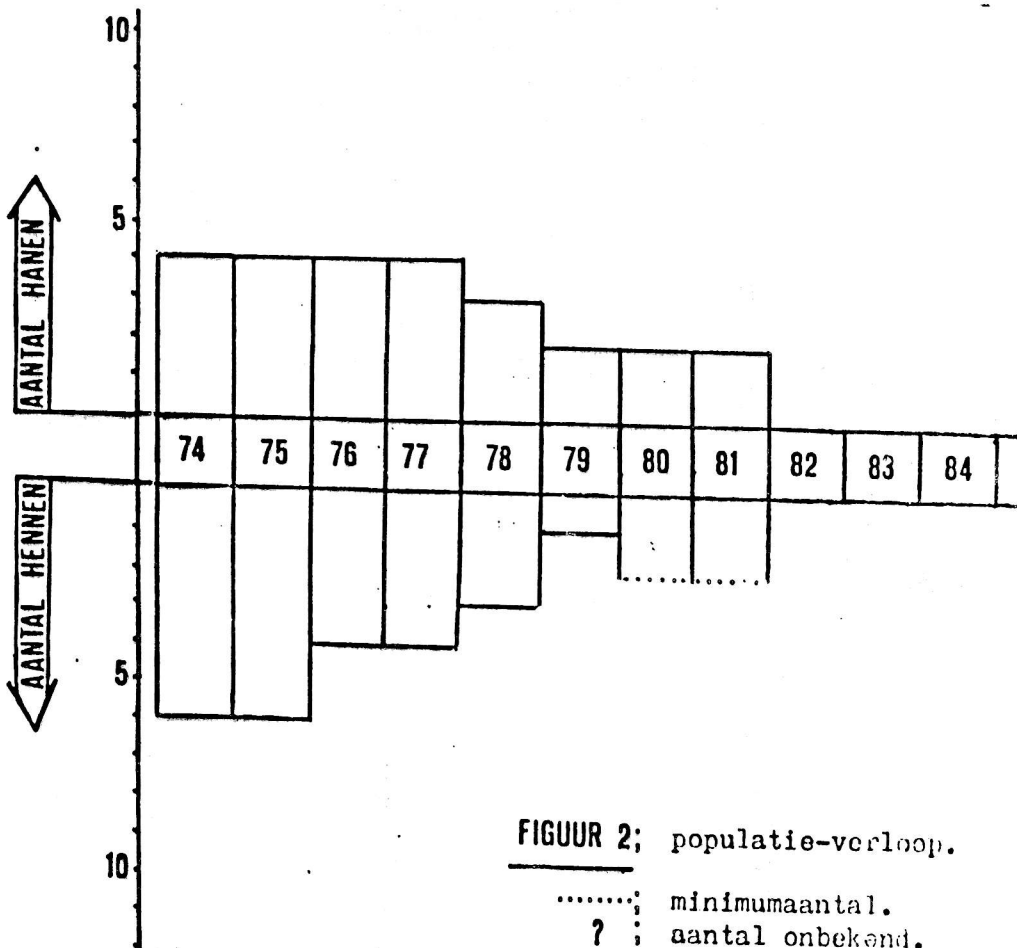

LEX PEETERS

FIGUUR 1

SCHAAL; 1 : 25.000

INLEIDING.

De Reuselse Moeren ligt ten zuidoosten van de gemeente Reusel, aan de Belgische grens. Het betreft een 145 ha. groot hoogveenrestant.

De Korhoenderstand is hier nooit erg hoog geweest, maar de populatie kon zich nog tot voor kort handhaven, dankzij een langdurig evenwichtige conditie! Uiteindelijk is deze vogelsoort echter ook hier verdwenen!

Van voor 1970 weten we erg weinig over het voorkomen van het Korhoen in de Reuselse Moeren. Slechts een handje vol waarnemingen van de Vogelstudie en Inventarisatiegroep van Midden-Brabant (V.I.M.B.) toont aan dat de soort er tenminste reeds in 1960 voorkwam.

In 1975 werd het gebied volgens de intergrale karteringsmethode door A. van Poppel op vogels geïnventariseerd. In 1976 kwamen de speciale tellingen van het R.I.N. en in 1977 werd aan het initiatief van van Poppel respons gegeven door het starten van een meerjarige vogelinventarisatie die tot op heden nog altijd voortgang vindt. Dit project ligt in handen van enkele leden van Vogelwerkgroep "De Kempen" en heeft over het Korhoen gedetailleerde gegevens opgeleverd.

LIGGING VAN HET TERREIN.

De Reuselse Moeren is gelegen ten zuidoosten van Reusel, van welke gemeentegronden het gebied ook deel uitmaakt. De zuidgrens van de Moeren is tevens de Nederland-Belgische landgrens.

Op de topografische kaart is het gebied te vinden in atlasblok; 56 - 28.

kilometerhokken; 369 - 137

369 - 138

369 - 139

(Amersfoort-coördinaten)

De omgeving bestaat vrijwel uitsluitend uit landbouwgronden. Als uitzondering vinden we in het zuidoosten en noordoosten Naaldbos.

STATUS VAN HET TERREIN.

De Reuselse Moeren is aangewezen als C.R.M.-reservaat en als zodanig in beheer bij S.B.B. Tot halverwege de zeventiger jaren was er nauwelijks sprake van beheer. De Moeren werden schandalig verwaarloosd. Met de vogelinventarisaties werd de trieste situatie onder de aandacht gebracht, met positief gevolg. Op het huidige beleid valt weinig meer aan te merken; De waterstand wordt kunstmatig op peil gehouden, de heide wordt op verantwoorde wijze onderhouden, en tijdens de broedtijd is het gebied afgesloten voor publiek. Een part-timer heeft er toezicht op, dat de voorschriften worden nageleefd.

BIOTOPEN.

We hebben hier te maken met een 145 ha. groot hoogveenreservaat. Vroeger maakte de Reuselse Moeren deel uit van een enorm heide- en moerasgebied, dat zich tot ver in België uitstreekte! We vinden in de Vlaamse gemeente Arendonk nog restanten onder de namen "Rode Del", "Langschelpen", "Ter Moeren" en "Wampenbergh". Deze gebieden is hun oorspronkelijke aanzien echter al grotendeels ontnomen. De rest is ontgonnen en in cultuur gebracht. Voor dit soort doeleinden leende de Reuselse Moeren zich zeer slecht door zijn moerassige karakter.

Het reservaat wordt getypeerd door een geleidelijke overgang van "droge" naar "natte" heide en veen! Verspreid, maar in het westelijke deel geconcentreerd, liggen vele veenputten, die vroeger ontstaan zijn door het turfsteken. Op deze plaatsen voert Gagelstruweel als vegetatie de boventoon! Maar we treffen hier ook kenmerkende begroeiing aan in de vorm van Veenmos, Veenbes en Zonnedauw. Eveneens overblijfselen van dit turfsteken zijn de vele dijkjes door het terrein, die als afvoerlijnen van de gewonnen turf dienden, de zogenaamde "Zetwallen". Landschappelijk gezien versnipperen zij de Moeren in kleinere delen, doordat opslag hier de kans heeft gekregen zich te ontwikkelen.

De heide dreigde in de loop van de zeventiger jaren dicht te groeien. Dit proces werd versneld doordat het reservaat langzaam maar zeker verdroogde. De waterstand werd kunstmatig onder controle gebracht en per winter werd de heide met de hand verder en verder ontdaan van opslag.

Plaatselijk is de heide in zeer goede conditie, in andere delen wordt de originele begroeiing verdrongen door Pijpestrootje. Op de natte heide duidt een sterke opkomst van Riet op eutrofiëring.

In het westen van de Moeren vinden we een uitloper van het gebied in noord-westelijke richting. Het betreft voor het grootste deel Broek-achtig loofbos, dat ontstaan is op het vruchtbare slib dat een smal beekje, "De Vaartloop", in haar stroomgebied heeft afgezet. Het beekje treedt dan ook regelmatig buiten haar oevers. Het overige deel wordt gevormd door stukjes heide.

Dwars door de Reuselse Moeren loopt over de lengte van het gebied "De Goorloop". Deze is vroeger gegraven om het gebied te ontwateren ten behoeve van de winning van veen. "De Goorloop" mont uit in "De Vaartloop".

In het oosten van het reservaat vinden we een perceel Berkbos. Verder wordt het gebied begrensd door een perceel Eikenbos, uitgestrektere Naaldbossen (o.a. Torenbroek) en cultuurland!;

Ten noorden van de Reuselse Moeren ligt "De Rijtsche heide", een relatief jonge heide-ontginning, die gekenmerkt wordt door intensief beheer en bemesting. In het recentste bestemmingsplan van het buitengebied van de gemeente Reusel kreeg "De Rijtsche heide" de aanduiding "Agrarisch gebied met landschappelijke en/of cultuurhistorische waarde". Ten oosten van de Moeren ligt "Het Goor". Dit cultuurland is hoger gehonoreerd en kreeg de aanduiding; "Agrarisch gebied met grote landschappelijke en/of cultuurhistorische en/of natuurwetenschappelijke waarde". "Het Goor" was tot ver in de zeventiger jaren vooral waardevol dankzij de fraaie vochtige weilanden. Door ontwatering is er echter veel veranderd.

In het zuiden wordt het reservaat over de volle lengte begrensd door Belgisch cultuurland: het betreft de relatief jonge ontginningen van Ter Moeren. Deze landbouwgronden worden over het algemeen vrij extensief bewerkt en we vinden hier nog enkele vrij vochtige weilanden, akkertjes met een hobbelige structuur, afgewisseld door loofbosjes en zeer kleine heiderestantjes.

DE KORHOENDERSTAND.

De eerste gegevens omtrent het voorkomen van Korhoenders in de Reuselse Moeren dateren uit het begin van de zestiger jaren. De belangrijkste baltsplaatsen bevonden zich in die tijd op Ter Moeren (België) waar "vele" bolderende hanen gehoord werden (V.I.M.B.-mededelingen). Groot was de populatie echter niet! Van Erve c.s. ('67) arceert Reusel in een overzichtskaartje als een gemeente met minder dan 10 ex.! Het kleine aantal waarnemingen van V.I.M.B. geven voor de zestiger jaren een vrij stabiel bestand aan van tenminste 6 hanen en 5 hennen.

Uythoven ('71) geeft geen Korhoenders op voor de Reuselse Moeren, hetgeen slechts betekent dat het gebied bij zijn onderzoek over het hoofd is gezien!

In de zeventiger jaren maakt de Reuselse Moeren een sterke ontwikkeling door. In de eerste helft van het decennium bestaat die uit negatieve factoren tengevolge van verwaarloosd beheer, zoals verdroging gepaard gaande met sterk dichtgroeien van de heide met opslag, en dichtgroeien van de veenputten met Gagel. Daar kwam nog eens

bij dat de recreatiedruk sterk toenam tot in de woeste kern van het gebied die hierdoor steeds beter begaanbaar werd. De populatie bedroeg in die tijd (anno '75) 4 hanen en 6 hennen, hetgeen suggereert dat er met de Korhoenders in dit gebied sedert de zestiger jaren niet veel gebeurd is. Maar van dan af tekent zich een duidelijke achteruitgang af! In 1976 telde het bestand reeds 2 ex. minder, en in '79 tot en met '81 verbleven er nog slechts 2 hanen en 2 - 3 hennen in de Moeren. In 1982 was 't definitief afgelopen..... Dit terwijl S.B.B. in dezelfde periode ('75 tot op heden) uitgerekent alles in werk stelde om de situatie in het gebied te verbeteren! Op het punt waar "De Goorloop" haar water afvoert in "De Vaartloop" werd een stuw geplaatst, waardoor de waterstand kunstmatig op peil gehouden kon worden! Daartoe moesten op verschillende punten in het gebied bovendien dammetjes worden aangelegd. Het gevolg was; een hogere waterstand, stagnatie in de groei van opslag en plaatselijk zelfs afsterven van Berk, Vliegden en Gagel. De overgang-zônes tussen natte en droge heide werden verlegd in oostelijke richting. Dit alles betekende geen nieuwe situatie, in tegendeel, hiermee kreeg de Reuselse Moeren zijn originele karakter terug! Het dichtgroeien van de heide werd tevens tegengegaan door een aantal arbeiders die in opdracht van S.B.B., verspreid over een aantal winters, de opslag met handgereedschap verwijderden. Ook tegen detoenemende recreatieintensiteit werd wat ondernomen; het pad dat de Moeren langs de noordgrens volgt werd afgesloten voor gemotoriseerd verkeer en het reservaat zelf was voortaan niet meer toegankelijk tijdens het broedseizoen. De afname is dan waarschijnlijk ook niet terug te voeren naar een ongeschikt broedbiotoop, maar eerder naar het ongeschikt worden van de fourageergronden voor de hennen met kuikens! Dit vermoeden wordt volledig ondersteund door de broedgegevens! In 1976 kwamen nog 2 hennen en 2 hanen groot, maar evenzoveel exemplaren kwamen tijdens de winter om, of migreerden. Het bestand was althans in het broedseizoen van 1977 onveranderd! Nadien werden nimmer meer volgroeide onvolwassen Korhoenders gezien, terwijl we vrijwel jaarlijks kleine juv. zagen en regelmatig een hen op de heide aantreffen die simulatiegedrag vertoonde. De jongen kwamen dus niet groot!, en aangezien onderzoek heeft uitgewezen dat predatie daarbij van ondergeschikt belang is, ligt de factor voedsel het meest voor de hand. Voor het voedsel zijn de hen met jongen voor een belangrijk deel aangewezen op landbouwgronden. Wat was daar dan aan de hand?

De belangrijkste bolder- en fourageergebieden waren in de zeventiger jaren "Het Goor" en de "Rijtsche heide". Deze terreinen zijn welliswaar door een sloot van het broedgebied gescheiden, maar dat is al erg lang zo en dit zou dan ook al eerder van invloed geweest moeten zijn als de kuikens daar noemenswaardige belemmeringen van ondervonden. Wel is het Goor tegelijk met de achteruitgang intensiever in gebruik genomen, met alle gevolgen van dien. De bemesting nam toe en de van oorsprong vochtige weilanden werden sterk ontwaterd en gedeeltelijk omgezet in bouwland. Opvallend was daarbij dat de Korhoenders de laatste jaren dan ook steeds meer doorbrachten op de heide of op "Ter Moeren", en "Het Goor" leken te mijden!

Wat kan verder van invloed geweest zijn?

- 1 x. werd een haan gezien die op 2,5 km. afstand van de Moeren in noordelijke richting vloog. Bij de Reuselse Moeren aangekomen bleek in het gebied een massale jachtpartij plaats te vinden, compleet met drijvers.
- Tot 2 x toe werden plukresten van een hen gevonden. Waarschijnlijk betrof de predator in beide gevallen een Havik.
- 1 x, in 1975, werd een sterk verzwakte haan gevangen, die vergiftigd bleek te zijn. De vogel werd na een korte tijd van revalidatie geringd en teruggeplaatst, maar werd nooit meer gezien.
- 1 x werd een kapot ei gevonden onder het nest van een zwarte kraai.
- Ouderdom? De laatste jaren werden de hanen nauwelijks bolderend aangetroffen. Waren ze onderhand op leeftijd, of had dit te maken met het ongeschikt raken van de bolderplaatsen?

Bij elkaar kunnen dit soort zaken in een kleine, kwetsbare populatie fataal zijn! Vermeldenswaardig is tenslotte dat in 1979 en in 1981 een gemeenschappelijke slaapplaats werd ontdekt. In beide gevallen bevond die zich in een Grove den met lage, afhangende takken. Tenminste 3 ex. maakten hiervan gebruik.

TE TREFFEN BEHEERSMAATREGELEN.

Het beheer zoals dat tegenwoordig in de Reuselse Moeren plaats vindt lijkt me ideaal voor het Korhoen. "Het Goor" had een afgestemd beheer moeten krijgen. Voor het Korhoen is dat nu te laat, maar een groot aantal andere vogelsoorten (b.v. Weidevogels) kunnen daar nog wel profijt uit trekken!

NAWOORD.

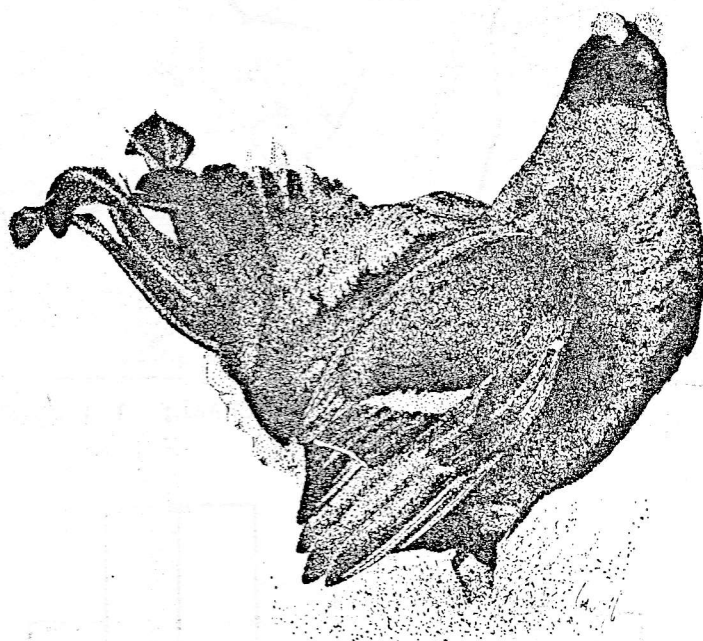
Ik zie voor de toekomst geen greintje hoop meer voor een nieuwe vestiging van Korhoenders in de Reuselse Moeren. Het gebied bevindt zich namelijk in een groot Korhoender-loos deel van de Kempen, wat de mogelijkheid van migratie niet erg waarschijnlijk maakt. Jammer, maar helaas.....

Lex Peeters.

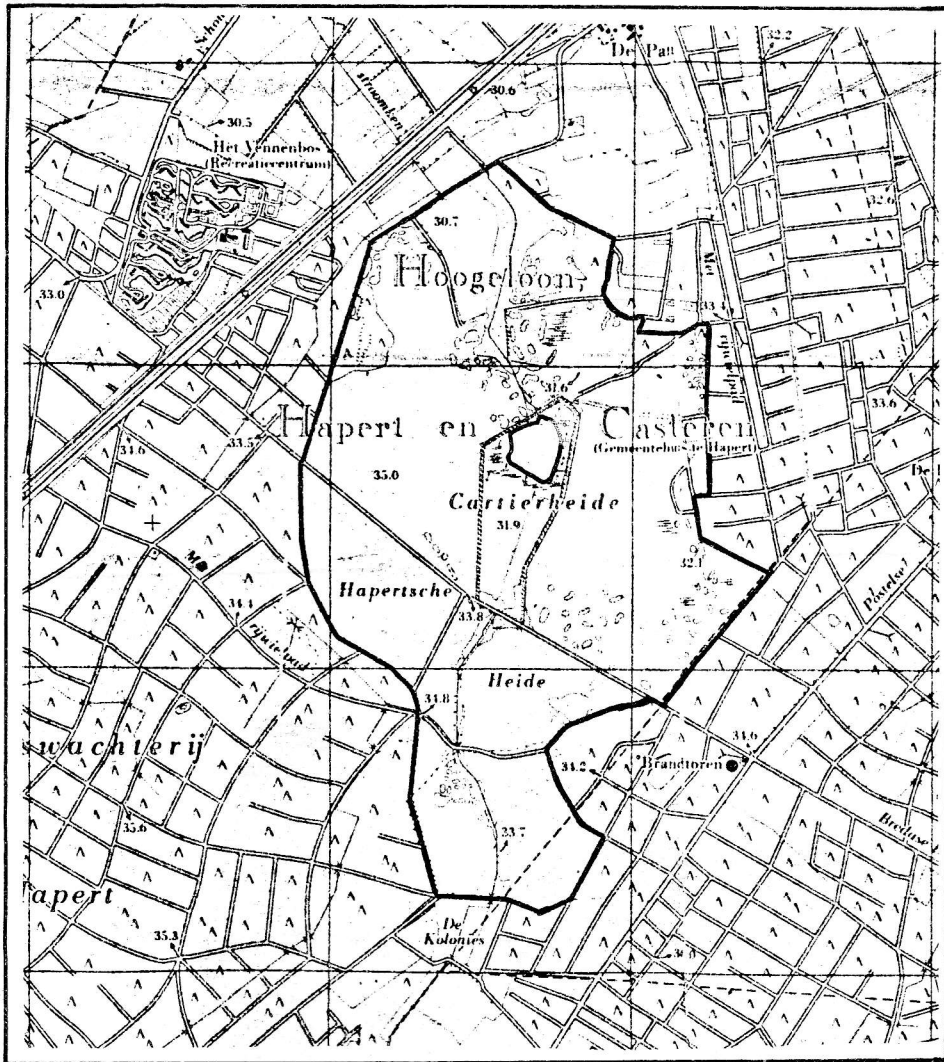
LITERATUUR.

- Erve van F. ('67)	Avifauna van Noord-Brabant. Van Gorcum & Comp. N.V.
- Gemeente Reusel ('83)	Bestemmingsplan Buitengebied Reusel.
- Peeters L. & Voort v.d. W.	Inventarisatie Reuselse Moeren 1978. Losse publ.
- "	"
- "	"
- "	"
- "	"
- "	"
- "	"
- Poppel van A.	Inventarisatie Reuselse Moeren 1975. "
- Uythoven	De Korhoenderstand 1971. De Ned. Jager 76ste jrg. nr.:
- Venema N.	Inventarisatie Reuselse Moeren 1977. Losse publ.
- V.I.M.B.	diverse mededelingen.
- Voort van de W.	(zie Peeters).

CARTIERHEIDE

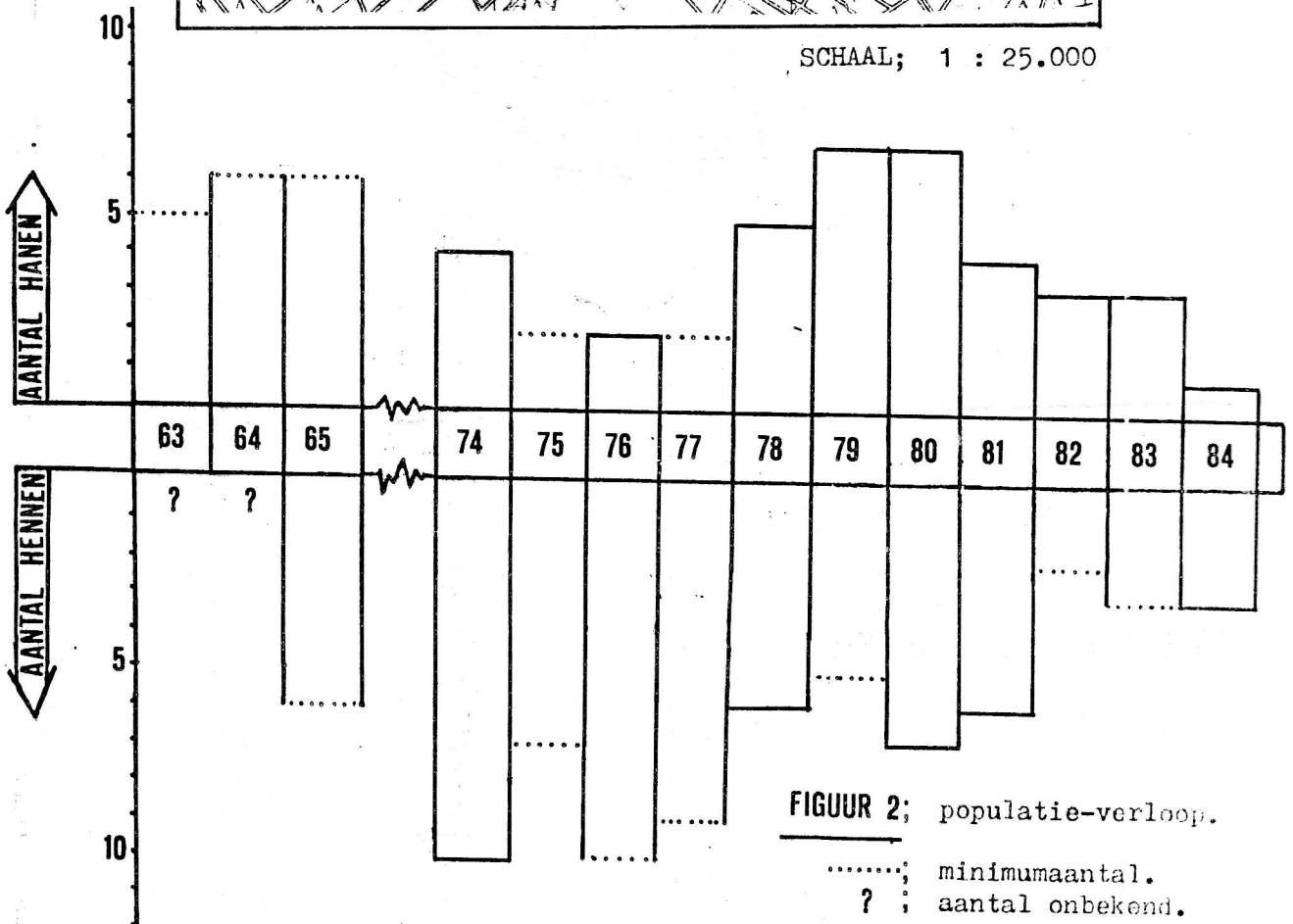

MARCO BAKERMANS

FIGUUR 1

SCHAAL; 1 : 25.000

FIGUUR 2; populatie-verloop.

.....; minimumaantal.
 ? ; aantal onbekend.

INLEIDING.

De Cartierheide is gelegen in de gemeente Hoogeloon, ten zuiden van het kerkdorp Hapert. De 250 h.a. heide zijn ingebed tussen uitgestrekte ontginningsbossen, welke in de jaren dertig op de toen zeer uitgestrekte Hapertse heide zijn ingeplant. Het heidegebied wordt doorsneden door het Dalems stroomken, een beekje wat iets ten zuiden van het gebied ontspringt. Vanuit dit beekdal zien we het milieu steeds droger worden, tot stuifzand toe.

De eerste vermelding over het voorkomen van het Korhoen dateert pas uit de jaren zestig. Tot 1974 zijn de waarnemingen slechts incidenteel. Het is dan ook vanaf 1974 dat ik regelmatig het gebied bezocht en de waarnemingen van het Korhoen nauwkeurig bijhoud. Sinds dat jaar heb ik ook systematisch de baltsende hanen geteld, en hebben we een vrij betrouwbaar beeld van de populatie. Vanaf 1977 is het aantalsverloop ook bijgehouden door Jan Bartels, de opzichter van het terrein. Verder zijn gegevens van het R.I.N. en incidentele waarnemingen van diverse waarnemers in dit verslag verwerkt.

LIGGING VAN HET TERREIN:

Het gebied ligt direct ten zuiden van de E-3. snelweg en wordt aan alle zijden door bos omgeven, uitgezonderd een klein strookje in het zuiden. Bebouwing vinden we in de directe omgeving niet. De gehuchten Witrijt (gem. Bergeyk) en de Pan en Dalem (gem. Hoogeloon), liggen allen zo'n 1½ km. van het terrein verwijderd.

STATUS VAN HET TERREIN.

Sinds de jaren dertig is het deel ten noorden van de Bredase baan eigendom van de vereniging tot behoud van Natuurmonumenten in Nederland. Het zuidelijke deel, ook wel Hapertse heide genoemd, is sinds de jaren veertig eigendom van Staats BosBeheer en heeft nu de status natuurreservaat. De Cartierheide geniet dus officieel een goede bescherming, we moeten echter rekening houden met invloeden van buitenaf (recreatie, ontwatering en overvloedig mestgebruik in het cultuurland) waar deze status geen vat op heeft en waardoor het gebied met haar natuurlijke rijkdommen aangetast kan worden.

BIOTOPEN.

Het heidegebied wordt gevormd door een beekdal met aan weerszijde hogere gronden. De centrale vochtige strook bevat enkele vennetjes en moerassen met typische begroeiingen, waarin Berk, Gagel en Wilg overheersen. In het Noordelijke deel is deze vegetatie zo dicht geworden, dat we van een broekbos kunnen spreken. Tussen deze zone en de hogere heide vinden we uitgestrekte overgangsgebieden, waarin dopheide overheerst. Ook vinden we hier Berkenstruwelen en geïsoleerde Gagelbosjes of Grove dennen. Plaatselijk zien we veel Pijpestrootje, maar overheersend is het nergens. De hogere heide is begroeid met Struikheide, waarop wisselend Vliegdenen en Berken. De hoogste delen zijn vanwege stuifgevaar met Corsicaanse den beplant, welke nu een leeftijd van 20 jaar hebben.

Aan de ostrand vinden we uitgestrekte aanplanten van Grove den, waartussen veel Struikheide. Met name de droge heide is erg reliëf-rijk.

Kort gezegd is de variatie binnen dit vrij kleine gebied maximaal; van extreem droog naar open water, van vlak naar sterk micro-reliëf en van bos, via beboste heide en heide met opslag naar uitgestrekte open stukken.

Vergeleken met veertig jaar geleden is het gebied uiteindelijk nauwelijks veranderd. In de tijd daarvoor was het slechts een onderdeelje van een uitgestrekt heidegebied, wat vol stond met jonge dennetjes.

Tot in de jaren zeventig had opslag vrij spel in het gebied en vonden we nergens echte kale heide. In 1973 brandde in juni het gehele oostelijke deel van de heide af, samen met de aangrenzende bosrand. Het karakter van dit deel van het gebied veranderde in eerste instantie sterk; Pijpestrootje kreeg de overhand en de opslag was verdwenen. Pas in de jaren tachtig was de oude situatie hersteld, zij het dat er plaatselijk wat minder opslag en iets meer Pijpestrootje te vinden is.

Vanaf de tweede helft van de zeventiger jaren wordt in het gebied een actief heidebeheer gevoerd. Twee eigenaars, twee beheersmethoden, met als gevolg dat de heide ten zuiden van de Bredase baan (breed zandpad) zich steeds meer van het andere deel gaat onderscheiden. StaatsBosBeheer, met een grote financiële armslag, besteedt de beheerswerkzaamheden uit aan loonwerkers. De methode is hier; álle opslag verwijderen en de heide met grote machines maaien, dit steeds over grote oppervlakken tegelijk. Natuurmonumenten pakt het wat kleinschaliger aan, wat in feite alleen maar positief is. Wat er aan opslag blijft staan laat men sterk variëren van deel tot deel. In de maanden september en oktober van 1984 werden nog grote stukken van de "Hapertse heide" en enkele kleine delen in het "Natuurmonumenten-eigendom" geplagd!

Het is vermeldenswaardig dat sinds 1977 nauwelijks meer een Korhoen te zien was in het deel van StaatsBosBeheer, terwijl ze hier in de periode daarvoor frequent vertoefden. Over de aangrenzende landbouwgronden kunnen we kort zijn: De Witrijt in het zuiden is erg onrustig (aan vier zijden een pad). We vinden hier een klein weilandje en veel akkerland (mais). In het noorden dringt een stuk landbouwgrond van 11 h.a. het gebied binnen. Tot in het begin van de jaren zeventig was dit vóchtig weiland. Hierna is het ontwaterd en in gebruik genomen als akkerland (mais, aardappel, voederbiet). Verder naar het noorden vinden we een afwisselend gebied met veel variatie (weiland, akker, singels, bosjes, groot en kleinschalige percelen). Door de aanleg van de E-3 rond 1970 is dit terrein echter voor het leeuwendeel van de Cartierheide afgesneden. Bovendien zijn de laatste jaren vele stukken weiland voor de maisteeld in gebruik genomen.

Het belangrijkste landbouwgronden-complex bij de Cartierheide is de Pan, met in het zuidelijke deel weiland en in het noordelijke deel akkerland. Dit gebied is door een bosrand van de heide afgesneden. De laatste decennia is hier weinig veranderd, uitgezonderd de overal toeslaande Kruidenafname in de weilanden.

DE KORHOENDERSTAND.

In het staafdiagram (fig.2) zien we het verloop van de Korhoenderstand uitgezet, voor zover bekend. Uit de periode van '65 tot '74 zijn alleen enkele incidentele waarnemingen bekend die niets zeggen over de populatiegrootte. Vandaar dat deze jaren niet zijn opgenomen. Indien de staven eindigen met een stippellijn, dan bestaat de mogelijkheid dat meerdere exemplaren in het gebied aanwezig waren dan wordt verondersteld. De aantallen van de hanen hebben alleen betrekking op de baltstijd (eind maart tot in juni). Het aantal hennen kan ook gebaseerd zijn op waarnemingen uit januari-februari voorafgaande aan de baltstijd, omdat ze dan veelal beter te tellen zijn dan tijdens het broedseizoen, wanneer de heide weinig verlaten wordt.

In tegenstelling tot andere heideterreinen hebben ons van de Cartierheide nooit gegevens bereikt over het voorkomen van grote aantallen Korhoenders. Van boeren hoor je wel eens dat ze er altijd wel gezeten hebben, maar in wat voor aantallen weet niemand. Gezien de aard en de grootte van het gebied zal de populatie nooit groot geweest zijn. Historische gegevens en onderzoek tonen immers aan dat het Korhoen in vele opzichten heeft weten te profiteren van de heideontginningen. De vaak ruige ontginningsgebieden die aan de heideranden grensden vormden een ideaal fourageergebied. Deze ontginningen ten behoeve van de landbouw hebben bij de Cartierheide (uitzonderlijk genoeg) nooit gespeeld. De enige verandering was het inplanten van de omgeving met dennen, die reeds na de oorlog de heidebegroeiing overwoekerd hadden. Als fourageergebied voor de Korhoenders dienden vanouds de oude cultuurgronden rond Dalem en de weilanden van de Pan.

Daar er in en rond het gebied van de oorlog tot de jaren zeventig vrijwel geen veranderingen plaats vonden mogen we aannemen dat de Korhoenderstand vooral door predatie (ook jacht!), weersomstandigheden en migratie beïnvloed werd. Met enige voorzichtigheid zou dan gezegd kunnen worden dat zowel het aantal hanen als hennen rond de 6 ex. schommelden; het ene jaar misschien 4, een jaar later misschien 8. Vanaf ongeveer 1973 veranderd dit schommelen geleidelijk in een daling, tot een minimum van 2 hanen in 1976. Wat kunnen de oorzaken zijn? Op de eerste plaats natuurlijk toeval! Maar het is dan zeker ook toeval dat rond 1970 de E-3 snelweg aangelegd werd en de korhanen dagelijks over het verkeer van hun slaappleats naar hun toenmalige baltsplaatsen moesten vliegen. Bovendien werden de hennen met hun jongen door dit obstakel van hun belangrijkste fourageergebied afgesneden. Tenslotte kan de heidebrand van 1973 natuurlijk een rol spelen.

Na 1977 stijgt het aantal hanen weer. Toeval of is het zo dat de Korhoenders zich aan de nieuwe situatie aangepast hebben? In 1978 is bij Dalem een hen met vrij kleine jongen gezien, wat inhoudt dat deze of over een diepe sloot met water, twee berm-sloten en twee drukke rijbanen gekomen is of in een bosje bij dexweilanden bij Dalem gebroed heeft. Vanaf 1978 baltsen de meeste hanen ook weer bij Dalem, nadat ze daar enkele jaren weggebleven waren. De Pan is al die jaren bij enkele hanen in gebruik gebleven. Tot 1982 wisselden de baltsplaatsen op de heide sterk. De toename na 1977 is waarschijnlijk mede te danken aan het hoge aantal hennen, dat van '74 tot '77 aanwezig was. Na 1980 zette zich echter een weinig goedsvoorspellende daling in, tot slechts 1 haan en 3 hennen in 1984. Het broedseizoen verliep gelukkig positief. Van de 3 hennen werden resp. 5 kleine juv. (mededeling Bartels), 5 vliegglugge juv. en 1 volgroeide onvolwassen haan (M. Bakermans) gezien. Hierdoor maakte in het najaar weer 3 mannetjes deel uit van de populatie. Wat kan er aan de hand zijn als de populatie over het geheel gezien afneemt terwijl de broedresultaten niet slecht lijken te zijn? Vanaf het eind van de jaren zeventig wordt het heidebeheer grootscheeps ter hand genomen; overal in het terrein wordt gewerkt en vele stukken veranderen plots van karakter. Het toerisme neemt enorm en omvang toe; kon je eerst (anno '74) best eens een zondag alleen op de hei zijn, anno 1983 kan dat alleen als het keihard regent! Aangrenzende landbouwgronden worden intensiever gebruikt en er wordt meer maïs verbouwd. Nog steeds kun je Korhoenders door de luchtverplaatsing van zware vrachtauto's uit hun koers geslagen zien worden. Een viertal punten om even bij stil te staan. Bij toeval weet ik ook dat in de winter van '79 op '80 een Korhaan door een Vos gepakt is (mededeling Bijlsma). Het kan allemaal schelen!

Er is nog één punt waar ik aandacht aan wil besteden, namelijk migratie. Het is bekend dat het Korhoen ook in onze streek vanaf eind zestiger jaren sterk afneemt. Vele terreinen raken hun Korhoenders kwijt. Stel dat het op de Cartierheide met de voortplanting wel goed gaat (waar duidelijke aanwijzingen voor zijn) en dat het elders slecht gaat (daar zijn ook duidelijke aanwijzingen voor), dan kan het zijn dat bij een migratie, gestimuleerd door de negatieve factoren, de Cartierheide meer Korhoenders kwijt raakt dan dat er bij komen van elders! Ook dit kan meegespeeld hebben. Nu het toch al zo slecht gaat met de Korhoenders op de Cartierheide, kwam daar in 1983 iets extra bij; Het gebied ten noorden van de heide werd verpacht aan een jager die in tegenstelling tot zijn voorganger vrijwel elke dag in het seizoen met zijn geweer patrouilleert en mij bovendien toevertrouwde dat hij graag een opgezette Korhaan op de kast zou hebben (die winter is er wel een verdwenen!?).

De bekendste baltsplaats van de Korhoenders op de Cartierheide is de Pan, maar de belangrijkste is echter lang bij Dalem geweest. De baltsplaatsen op de heide wisselen nogal. Ik heb vast kunnen stellen dat hanen vaak op verschillende plaatsen baltsen, waardoor het niet verantwoord is het aantal hanen van verschillende baltsplaatsen op te tellen. Zelfs de eenzame haan van '84 had twee baltsplaatsen!

De fourageergebieden van de Korhoenders liggen tegenwoordig voornamelijk op de heide. Nu de aantallen zo gering zijn, treft men nauwelijks meer Korhoenders aan op de omringende landbouwgronden. De heide levert blijkbaar genoeg mogelijkheden om dit aantal Korhoenders de winter door te helpen, zonder op minder rustig terrein te komen. In de betere jaren werd veel buiten de heide gefourageerd. In het voorjaar vooral op de Pan, gedurende het winterhalfjaar vooral rond Dalem, aan de overzijde van de snelweg.

Vooral in het late najaar en de vroege winter zwerven de Korhoenders in wisselende groepsgrootte door de wijde omgeving van het gebied. We kennen waarnemingen van de Witrijt, van de Roten (Eersel), van Groot Terkooyen (Bladel) en van de Steenakkers (Hapert), allemaal plaatsen die wel binnen de 2 km. van de heide afliggen. Ook op begroeide kaalkappen in de aangrenzende bossen zijn Korhoenders gezien. Bovendien ligt het voor de hand dat de waarneming van 2 hennen aan de Eerselse Dijk in Duizel (op c.a. 3 km. afstand) betrekking had op vogels van de Cartierheide.

TE TREFFEN BEHEERSMAATREGELEN.

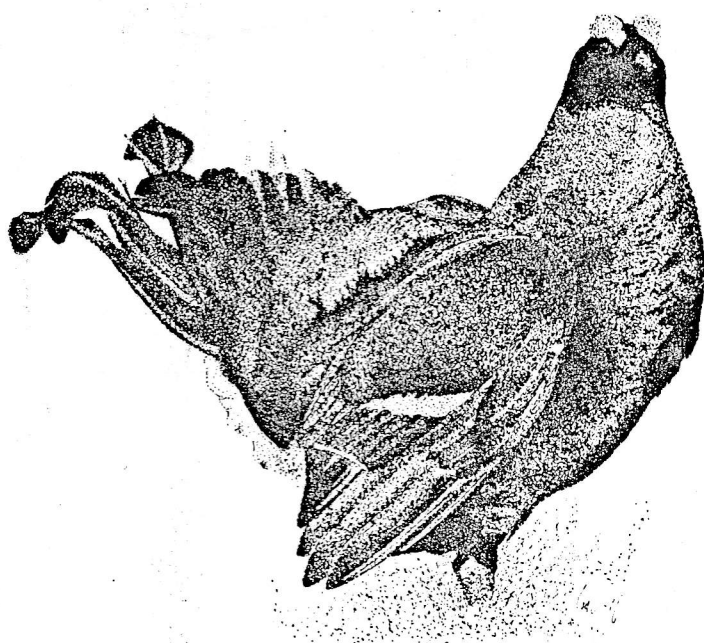
Naar mijn mening is de Cartierheide een ideaal gebied voor een kleine Korhoenderpopulatie en zijn er op de heide zelf voorlopig weinig beheersmaatregelen meer nodig om de situatie te verbeteren. De grootste gevaren zijn echter de algemene achteruitgang van het Korhoen in de wijde omgeving en de toenemende recreatiedruk. Met name loslopende honden kunnen fataal zijn. Hier zou meer toezicht op mogen komen. De situatie in de omgeving van de heide zou voor de Korhoenders gunstiger gemaakt kunnen worden, met name door de landbouwgronden tussen het noordwesten van de heide en de E-3 om te zetten in grasland, liefst ruig begroeid. Het behouden van grote Vliegdenen met afhangende takken op de heide zelf en het niet te grootschalig maaien of afbranden van de heide horen ook bij de positieve bijdragen aan de levensvoorwaarden van het Korhoen. Met name op de "Hapertse heide" zou met dit laatste wel eens meer rekening gehouden mogen worden. Het zou waarschijnlijk een biotoopsvergroting tot gevolg hebben voor de Cartierhoenders.

NAWOORD.

In het geval van het Korhoen is een toekomstvoorspelling geen grote gok meer; nog een jaar of vijf, misschien tien en je zult er in Brabant geen meer kunnen zien. Voor de Cartierheide zal deze periode wellicht korter zijn: een fataal schot, 'n auto, 'n Vos, 'n groep Kraaien, 'n Havik, 'n Bosuil, 'n landmijn, 'n te nat of juist te droog voorjaar, 'n fotograaf, of een te gewaagde zwerftocht kunnen bij zo'n kwetsbaar kleine populatie een einde maken aan de tijd bezorgdheid om het Korhoen in dit gebied.....

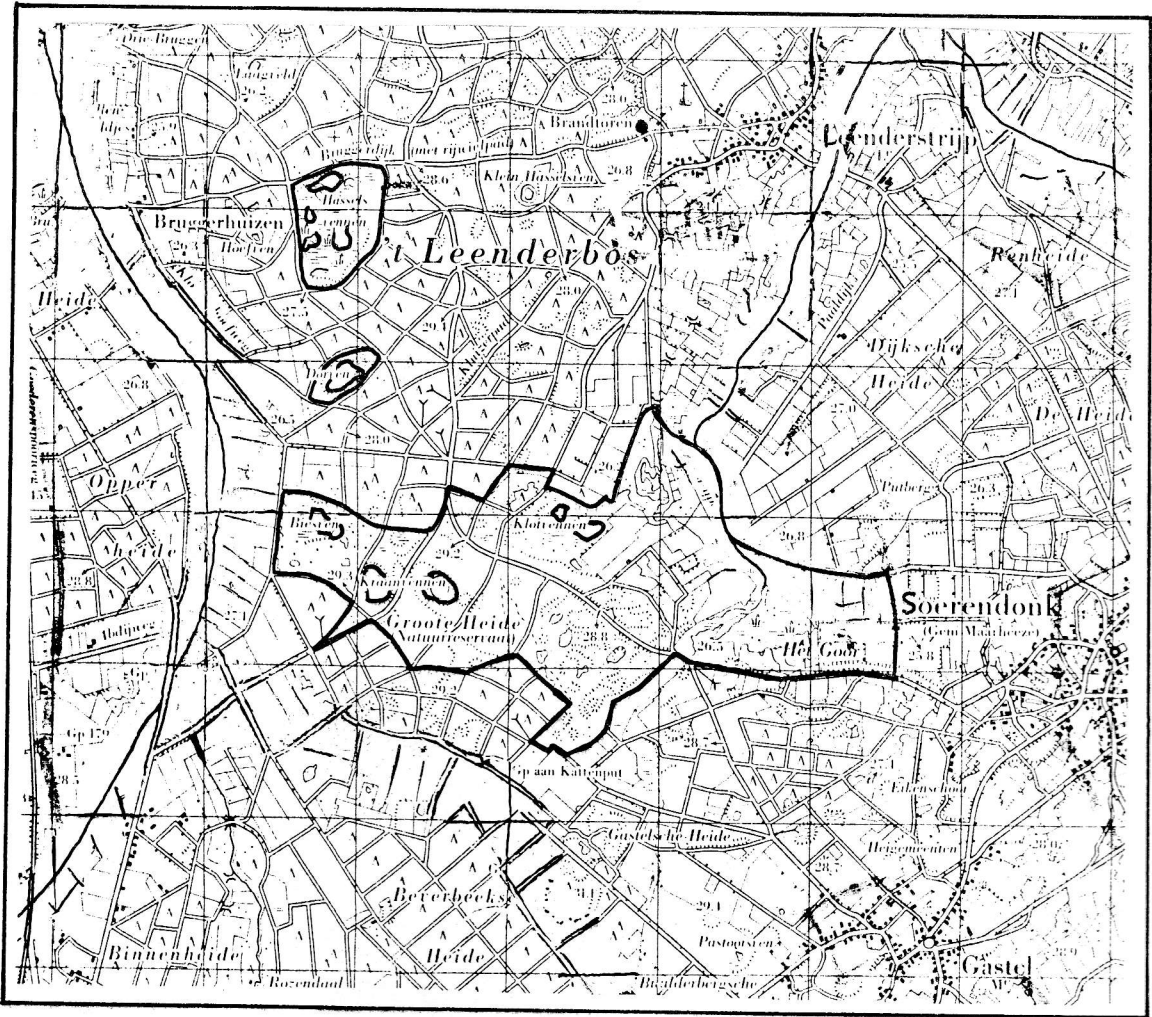
Marco Bakermans.

GROOTE HEIDE E.O.

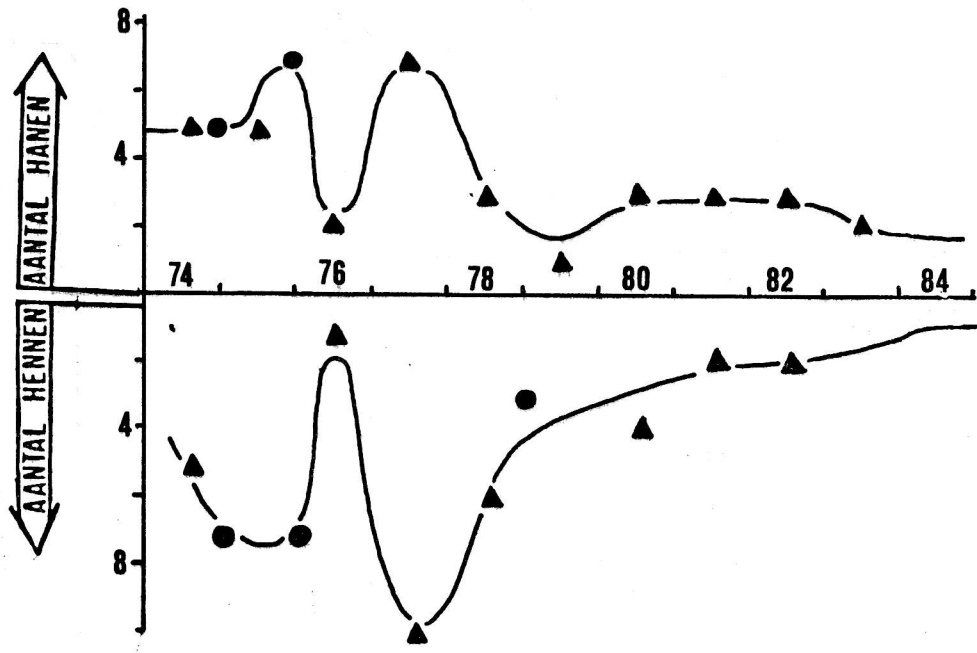

TOM HEYNEN

FIGUUR 1

SCHAAL: 1 : 50.000

FIGUUR 2: Aantal waargenomen Korhoenders op de Groote Heide.
 ▲: "Zomerperiode" (zie tekst)
 ●: "Winterperiode" "
 —: Schematische weergave van het aantalsverloop (speculatief).

INLEIDING.

De Groote Heide, Gastelsche Heide en Kranendonk moeten vanwege hun landschappelijke verwevenheid en nabije ligging als één Korhoendergebied opgevat worden. De Groote heide is tegenwoordig 275 ha. groot en bevat op het eerste gezicht alle ingrediënten voor een redelijk stabiele Korhoenderpopulatie. De eerste gegevens over het voorkomen van deze vogelsoort in het gebied dateren uit 1680. Anno '85 ziet het er naar uit dat het einde nabij is! De oorzaken van de achteruitgang moeten dan ook verder gezocht worden.....

Het populatieverloop van het Korhoen op de Groote Heide c.a. is sedert 1974 redelijk nauwkeurig bekend, door inventarisaties van Leys (1974), Moi (in 1974-1976), Opdam en Retel-Helmrich (in 1980) en speciale Korhoendertellingen, die door Staatsbosbeheer en de vogelwerkgroep van het I.V.N. Valkenswaard zijn uitgevoerd. Dit betekent natuurlijk niet, dat we de gegevens niet met de nodige voorzichtigheid moeten interpreteren. In een aantal gevallen (met name wat het winterbestand en het aantal hennen betreft) is het zeker, dat de werkelijke aanwezige aantallen boven de waargenomen aantallen liggen. De gegevens laten evenwel een trendmatige uitspraak over het populatieverloop toe.

Gegevens uit de jaren vóór 1974 zijn bijzonder schaars. Ik moest me daarbij baseren op gegevens van Braaksma (1957), van Erve et al. (1967), Uythoven (1971) en mededelingen van wijlen Door Lammers. Bovendien boden de archieven van de NJN afdeling Eindhoven en VWG "De Kempen" enkele aanvullingen.

Gezien de grote Korhoenpopulatie op de Groote Heide c.a. aan het eind van de zestiger en het begin van de zeventiger jaren, is het bijzonder merkwaardig dat hierover zo weinig mededelingen te vinden zijn.

LIGGING VAN HET TERREIN.

Een deel van het gebied is gelegen in de gemeente Leende en een deel in de gemeente Maarheeze. Zie fig. 1 voor een overzicht. De west- en zuidgrens is tevens de Nederlands-Belgische grens. Hier liggen de abdij-gemeenschap Achelse Kluis en de gemeente Hamont.

STATUS VAN HET TERREIN.

Voor zover het niet-agrarische gronden betreft is het gebied volledig beschermd en eigendom van of in beheer bij het StaatsBosBeheer. In het deelgebied Baronie Kranendonk loopt al sedert c.a. 10 jaar een project met IJslandse pony's, die door hun begrazing en betreding voor een verdergaande verschraling en meer milieuvariatie moeten zorgen.

BIOTOPEN.

De Groote Heide ter grootte van circa 275 ha. is grotendeels begroeid met Struikheide en Pijpestrootje. Natte heide komt alleen voor nabij de Klotvennen en tegen de Strijperheg. In de Groote Heide liggen vijf vennen; Biesven, Klein Kraanven, Groot Kraanven, Klein Klotven en Groot Klotven. Ze zijn vrij tot zeer klein en in sterke mate oligotroof. Plaatselijk is de heide redelijk geaccidenteed, met name in het centrale deel waar enkele "heidewallen" liggen. Aan de oostelijke rand ligt een stuifzandbos met enkele stukjes open stuifzand. De Groote heide wordt in het westelijke deel doorsneden door een geasfalteerde weg, die sedert een aantal jaren niet meer voor gemotoriseerd verkeer toegankelijk is. Het zandwegen- en padenpatroon is matig dicht; de zandwegen en paden in het centrale en zuidelijke deel van het gebied zijn niet toegankelijk. De recreatieintensiteit is niet uitgesproken gering of sterk te noemen. De rekreatie beperkt zich in hoofdzaak tot het westelijke deel

en in het tegen het Leenderbos gelegen Noordelijke deel. In het westen wordt de Groote Heide begrensd door agrarische gebieden in het dal van de Tongelreep, in het zuiden door agrarische gebieden en naaldbossen op Belgisch grondgebied, in het oosten door matig intensief gebruikte akkers en graslanden en in het Noorden door enkele akkertjes en graslanden en het recreatieve Leenderbos. Hier sluit het ondoordringbare moerasbos "Strijperheg" op aan.

De Gastelsche Heide betreft een klein heideterreintje met nogal wat opslag van Grove Dennen. Het wordt omgeven door agrarische gebieden in het noorden en oosten en door het Belgische naaldboscomplex Beverbeeksche Heide in het westen en zuiden. De Baronie Kranendonk bestaat gedeeltelijk uit sterk verschraalde landbouwgronden (door begrazing van IJslandse pony's ontstaan) en voor het overige uit enkele graslandpercelen (eveneens deels verschraald door begrazing) en stukken heide, afgewisseld door naaldbos. Dit deelgebied is niet vrij toegankelijk. Voor een uitgebreide beschrijving van dit gebied, zie van de Laar & Slim (1981).

Globaal bekeken kunnen we zeggen, dat het gebied een bijzonder afwisselend geheel aan landschapstypen biedt. Zowel heideterreinen, extensieve (en intensieve) agrarische gebieden als naaldbossen, stuifzandbos en moerasgebieden (Strijperheg en Soerendonks Goor) komen er in grote mate van ruimtelijke afwisseling voor. Deze afwisseling en de rust in het gebied is vooral de laatste tien jaar bewerkstelligd door de begrazing van de pony's, het afplaggen en afbranden van stukjes heide, het aanleggen van enkele "kruidenakkertjes" en het afsluiten van een aantal paden.

DE KORHOENDERSTAND.

In 1680 kwam het Korhoen reeds in deze omgeving voor getuige een jachtverbod op "Berckhoenders (Korhoenders), Patrijzen en Phasanten" dat toen hier werd voorgescreven.

De periode 1948 - 1974.

De eerste positieve meldingen van Korhoenders in het gebied komen uit 1948; er werden echter geen gegevens over aantallen verzameld. In april 1952 werden circa 30 exemplaren geteld en werd een broedende hen aangetroffen (Braaksma 1957). Voor de periode 1963 - 1965 wordt op het verspreidingskaartje van de Korhoender in de Avifauna van Noord-Brabant (Van Erve c.s. 1967) voor zowel de gemeente Leende als Maarheeze een aantalsklasse van 1-10 exemplaren genoemd. Aangezien beide gemeenten zeer waarschijnlijk op de Groote Heide c.a. betrekking hebben, betekent dit een populatie van 2-20 ex. Volgens mededelingen van Door Lammers herbergde het gebied aan het eind van de jaren zestig een zeer grote populatie van 50 - 100 exemplaren. De gegevens van Uythoven ('71) sluiten hier goed op aan: Hij geeft voor de gemeente Leende een aantal van 22 en voor de gemeente Maarheeze 44 exemplaren op. Ook hier geldt, dat beide gemeenten vermoedelijk op de Groote Heide c.a. betrekking hebben, maar het lijkt me niet uitgesloten dat de Groote Heide-populatie per abuis (gedeeltelijk) aan beide gemeenten is toegedeeld. Ik houd het daarom op een totaal van 42 á 64 exemplaren in 1971.

In november 1972 telde de NJN afdeling Eindhoven 11 hanen en 3 hennen en trof Door Lammers in de zomer een hen met 7 jongen aan. In 1973 waren tenminste 4 hanen en 5 hennen aanwezig.

De periode 1974 - 1984.

De aantalsgegevens uit de periode 1974 - 1984, gesplitst naar "winterperiode" (augustus-februari) en "zomerperiode" (maart-juli) zijn samengevat in figuur 2. Hoewel er nogal wat "onbetrouwbaarheidsvariatie" in de gegevens zit, heb ik hierin ook een geschematiseerd verloop van de populatie getekend.

Als aanvulling op de figuur geef ik hieronder van enkele jaren wat opmerkingen.

- 1974 Tenminste één bolderplaats aanwezig (Gastelsche heide met een waargenomen maximum van 4 hanen en 5 hennen).
- 1975 In totaal 4 bolderplaatsen met elk één haan (soms twee) op de heidewallen in het centrale deel van de Groote Heide.
- 1976 Vrijwel geen waarnemingen in het gebied en geen bolderplaatsen aanwezig. Wel werden bolderende hanen gehoord op de Beverbeeksche Heide, juist in België. Het door Weyland (1977) vermelde aantal van 5-10 hanen moet op een vergissing berusten.

- 1977 In het voorjaar 6-8 hanen en 10 hennen, een topaantal voor de gehele periode 1974 - 1984. Bolderplaatsen waren aanwezig, maar aantalsgegevens ontbreken.
- 1981 Er werd één bolderplaats vastgesteld en wel van 3 hanen en 2 hennen tussen de Groote en Gastelsche Heide.
- 1983 Twee door hagel om het leven gekomen hanen werden naast elkaar in de heide gevonden (mededeling Belgische Ornithologische Federatie, afd. Hamont). Vermoedelijk zag een topjager ze aan voor uitgebroken Pinguins op Safari.
- 1984 Gedurende dit jaar werden waarnemingen gedaan die tesamen betrekking hebben gehad op 2 hanen en 1 hen (mededeling B. Cox).

De verzamelde gegevens laten geen exacte beschrijving van het populatieverloop toe, maar enige tendenzen tekenen zich wel af.

Vanaf tenminste 1948 komt het Korhoen op de Groote Heide c.a. voor, met halverwege de jaren vijftig een populatie van enige tientallen (tenminste 30) exemplaren. De soort nam daarna tot in het begin van de jaren zestig mogelijk af (max. 20 exemplaren?). Aan het eind van de jaren zestig en in het begin van de zeventiger jaren (c.a. 1969-1971, mogelijk eerder en later) bereikte de populatie een maximum van 50 à 100 exemplaren. Daarna daalde de populatiegrootte sterk om in de jaren 1974-1977 een redelijk stabiel nivo van 12 à 16 exemplaren (waarvan 5-7 hanen) te bereiken, met een dalletje in 1976. Na 1977 werd de Korhoenderpopulatie geleidelijk aan steeds kleiner om met 5 exemplaren (waarvan 3 hanen) in het voorjaar van 1982 een dieptepunt te bereiken. Dit dieptepunt is de vogel alhier niet meer te boven gekomen; in 1983 werden twee geschoten hanen gevonden. Uit 1984 zijn nog waarnemingen bekend met betrekking tot 2 hanen en 1 hen.

Het hierboven geschetste populatieverloop komt voor wat betreft de periode 1952-1971 niet duidelijk met het Nederlandse verloop overeen. Volgens gegevens van Eigenraam, Niewold en Nijland bereikte de Nederlandse populatie een piek in de jaren vijftig en begin jaren zestig, terwijl dat op de Groote Heide c.a. aan het eind van de jaren zestig en begin jaren zeventig was. Voor de periode na 1974 komt het verloop evenwel overeen met dat van het totale Nederlandse bestand: een geleidelijke achteruitgang met op veel plaatsen het verdwijnen van populaties.

NAWOORD.

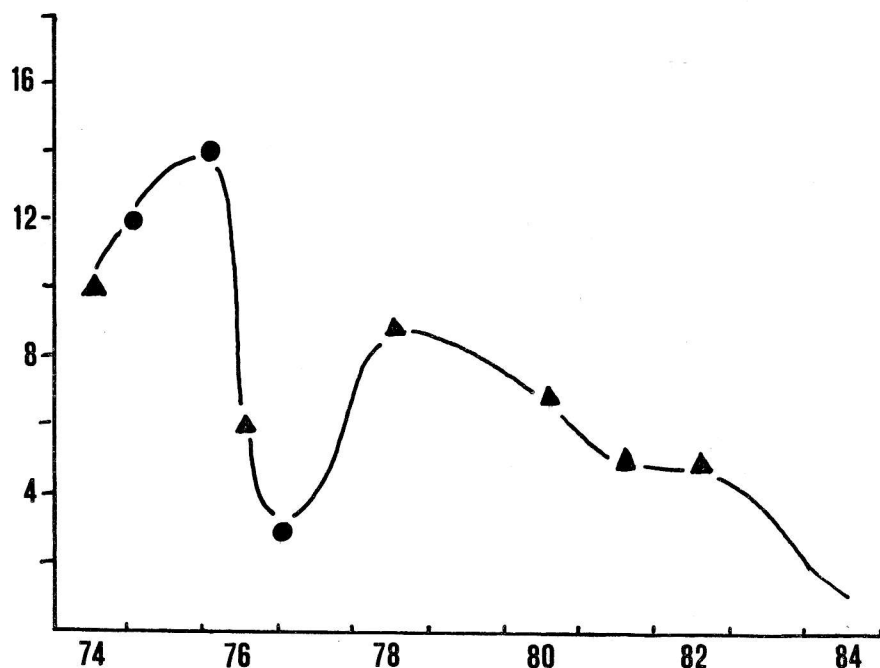
De Groote Heide lijkt op het oog een ideaal Korhoenderhabitat. Alle ingrediënten lijken aanwezig te zijn. Uiteraard is er, met name gedurende de laatste twee decennia, sprake van een intensivering en rationalisering in de landbouw en toename van de recreatie (hoewel deze laatste vanaf half jaren zeventig door het afsluiten van paden in grote delen van het gebied weer is afgenomen), maar als "oppervlakkige waarnemer" kan ik me nauwelijks voorstellen, dat dit de funeste oorzaken voor de achteruitgang zijn geweest.

Samenvattend zou ik willen stellen, dat de uiteindelijke factoren, die verantwoordelijk zijn voor de achteruitgang van het Korhoen vanaf het begin van de jaren zeventig, geen definitieve uitspraken gedaan kunnen worden, hoe voor de handliggend of aantrekkelijk sommige verklaringen ook zijn.

Tom Heynen.

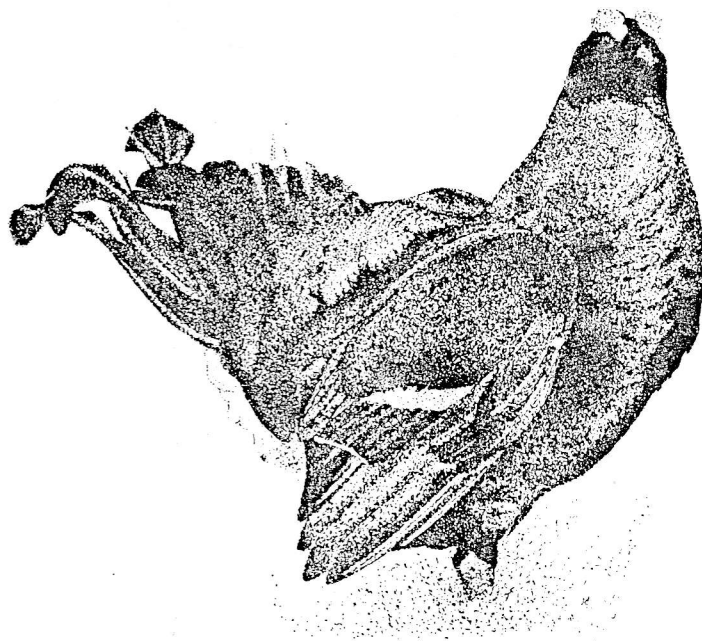
LITERATUUR.

- Braaksma S. (1957). ✓ Enige broedvogels in Noord-Brabant: Korhoen. *Limosa* 30:194-200.
- Erve F.J.H. c.s. (1967). ✓ Avifauna van Noord-Brabant. Van Gorkum, Assen.
- Eygenraam J.A. (1965). ✓ Ecologie van het Korhoen (*Lyrurus tetrix* L.). ITBON-mededeling nr. 66, 25 pp.
- Glutz von Blotzheim, U.N. c.s. ('73). ✓ *Handbuch der Vögel Mitteleuropas*. Band 5: 105-172. Akad. Verlagsges., Frankfurt.
- Heynen T. (1976). ✓ Avifauna van de Groote Heide 1974-1975. Eindhoven (ongepubliceerd).
- Leys H.N. (1975). ✓ Broedvogelinventarisatie van het Kranenveld '74. R.I.N. Leersum, 28 pp.
- Niewold F.J.J. & Nijland H. (1979). ✓ Zur Situation des Birkwildes (*Lyrurus tetrix* L.) in den Niederlanden. *Z. Jagdw.* 25: 207-211
- Uythoven I. (1971). ✓ De Korhoenderstand 1971. *Ned. Jager* 76; 818-819.
- Weyland W.A. (1977). ✓ Korhoenders en terreinbeheer. *Bosbouwvoorl.* 16: 78-80.
- Laar van de L. & Slim P.A. (1981). ✓ Veranderingen op verlaten landbouwgronden in de Baronie Cranendonck met behulp van begrazing door IJslandse Pony's. *Brabants Landschap* 57: 5-10 en 58: 25-38.

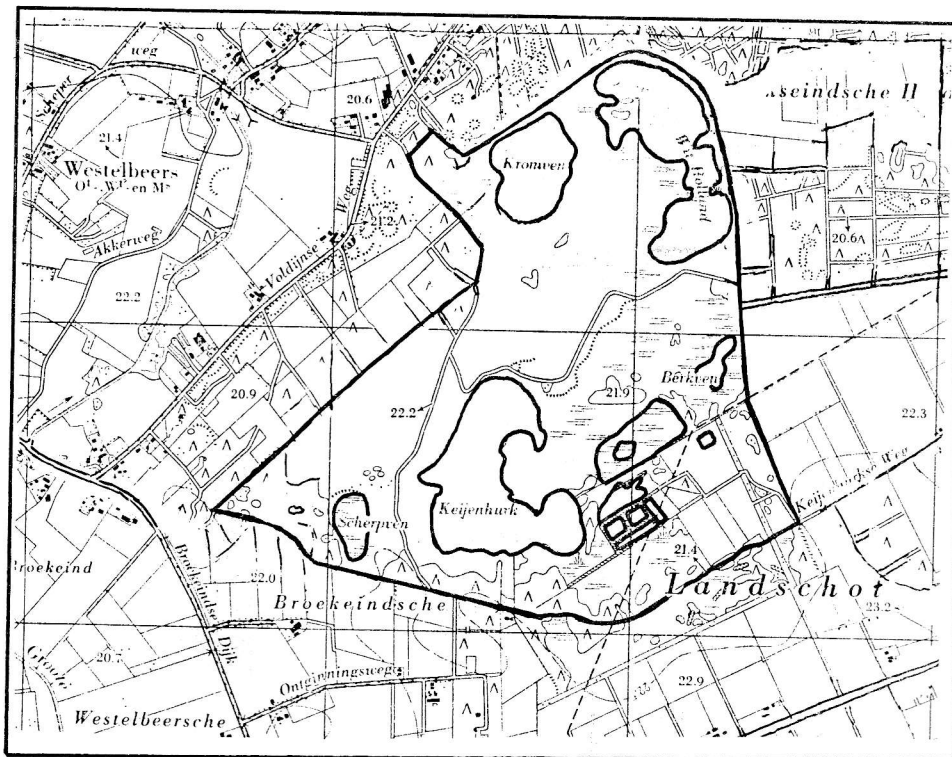
FIGUUR 3 : Totaal aantal waargenomen Korhoenders op de Groote Heide.
 ▲ : "Zomerperiode" (zie tekst)
 ● : "Winterperiode" "
 — : Geschematiseerde weergave van het aantalsverloop (speculatief)

LANDSCHOTSE HEIDE

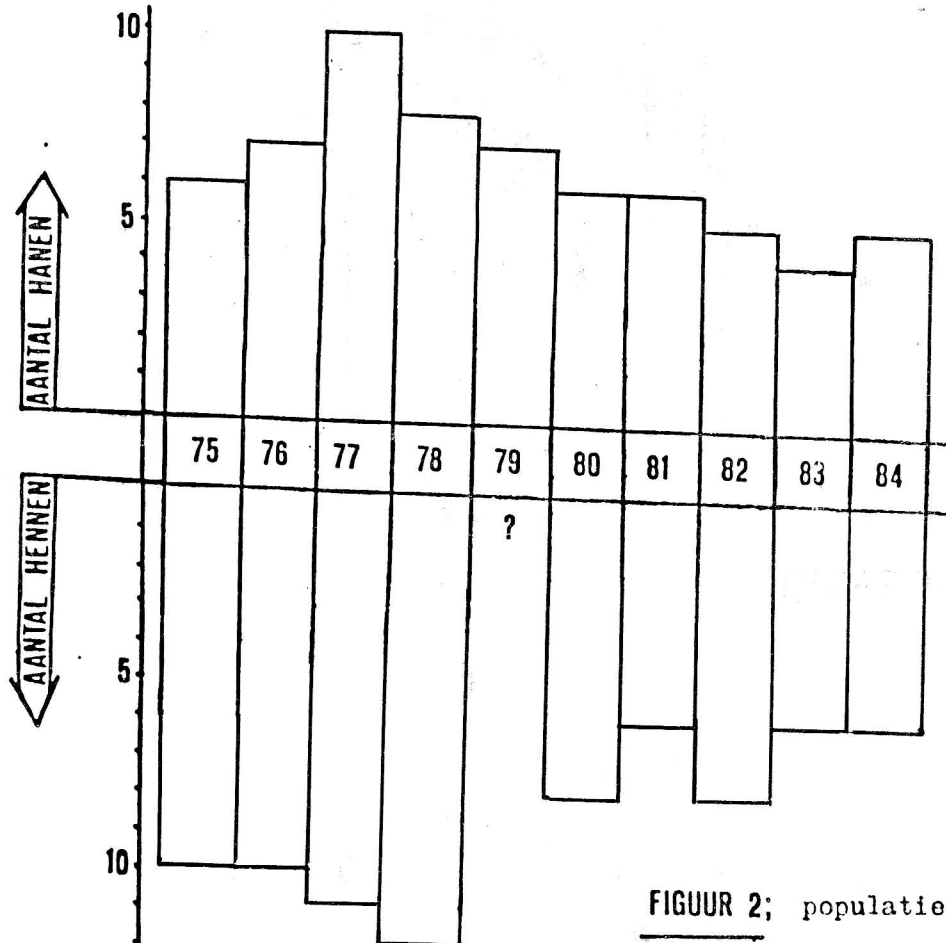

LEX PEETERS

FIGUUR 1

SCHAAL 1 : 25.000

FIGUUR 2; populatie-verloop.

..... : minimumaantal.
 ? : aantal onbekend.

INLEIDING.

De Landschotse heide is een 200 ha. groot heiderestant dat ten zuidwesten van Middelbeers ligt. Vóór 1952 strekte dit gebied zich nog uit over 1000 ha. Ontginningen drongen deze oppervlakte terug tot het deel dat door het voorkomen van het micro-reliëf en de verscheidende vennen in de laagtes waarschijnlijk niet erg aantrekkelijk was om omgezet te worden in cultuurland!

Het verloop van de Korhoenderpopulatie op de Landschotse heide wijkt in een aantal opzichten af van de algehele tendens in Nederland. Zo zagen we het bestand hier pas de laatste jaren afnemen, en werden na vrijwel elk broedseizoen volgroeide onvolwassen exemplaren gezien.

Helaas is ons over het voorkomen van het Korhoen op de Landschotse heide in het verleden erg weinig bekend. We weten dat de soort er rond 1945 reeds voorkwam, maar tot de zeventiger jaren is het beeld zeer vaag en moeten we ons tevreden stellen met een handje vol losse waarnemingen. In het begin van de zeventiger jaren neemt de waarnemingsintensiteit belangrijk toe, en zijn het vooral J. van Kessel en C. Tönissen die de populatie op de voet volgen voor een inventarisatie in het kader van een op te stellen beheersplan. Met ingang van 1976 tot op heden worden tellingen uitgevoerd voor het R.I.N., waarbij het aantal bolderende hanen op de baltsplaatsen worden geregistreerd. Bovendien zijn uit het laatste decennium ook veel waarnemingen bekend uit het winterhalfjaar!

LIGGING VAN HET TERREIN.

De Landschotse heide is gelegen in de gemeente Oost-, West en Middelbeers, ten zuidoosten van Middelbeers en ten Noorden van Casteren.

Het grootste deel van het terrein is te vinden in atlasblok; 51 - 41.

kilometerhokken; 383 - 144

383 - 145

384 - 144

384 - 145

(Amersfoort-coördinaten)

De begrenzing wordt gevormd door agrarisch gebied, en Naaldbos! In de Noord-oosthoek is een (rustige) camping gelegen.

STATUS VAN HET TERREIN.

Op 30-01-'72 werd het gebied aangewezen als beschermd natuureservaat op grond van de natuurbeschermingswet 1967. Toch is de Landschotse heide niet geheel aan bedreigingen onttrokken. De paden in het terrein zijn voor het publiek toegankelijk, maar afgesloten voor gemotoriseerd verkeer. Met deze beperking op recreatiemogelijkheden wordt echter weinig genoeg genomen. Loslopende Honden (en mensen) op de heide, scheurende brommers, auto's en crossmotoren zijn vooral in het weekend eerder regel dan uitzondering. Ook Ruiters hechten weinig waarde aan de voorgeschreven regels. Gelukkig zijn met ingang van 1984 twee personen aangesteld die op het gebied toezicht houden!

Andere negatieve invloeden waar de status van het gebied weinig vat op heeft zijn uiteraard de invloeden van buitenaf, die hoofdzakelijk van milieu-verontreinigende aard zijn. Hierbij moet gedacht worden aan zure regen en de aanvoer van meststoffen vanuit het agrarisch gebied!

Het beheer van de Landschotse heide wordt uitgevoerd door StaatsBosBeheer.

BIOTOPEN.

Voor een heidegebied bestaat de Landschotse heide uit een afwisselend landschap, dat relatief rijk is aan biotopen. Voor een belangrijk deel is dit te verklaren door het micro-reliëf in het terrein. Daardoor treffen we zowel "vochtige/natte" als "droge" heide aan met hun specifieke flora en fauna!

De Landschotse heide is gelegen op zwaklemige zandgronden, waaronder grovere rivierzanden gelegen zijn. Door uitloging van de ondergrond is in het verre verleden een ijzeroerlaag gevormd, waardoor de bodem ondoorlaatbaar werd voor water. In de lagere kommen hebben zich daardoor vennen kunnen vormen. Enkele zijn reeds verloren gegaan door verlanding. We vinden nu nog;

- Scherpven.
- Keyenhurk.
- Kromven.
- Withollandsvan.
- Berkven.

De vennen worden gevoed door regenwater en vooral het Kromven en 't Withollandven ook door voedselarm zakwater uit enkele noordelijker gelegen zandheuvelds. Het voedselarme karakter van de vennen wordt vooral bedreigt door het binnendringen van kunstmest via het grondwater. De oeverbegroeiing wordt overheerst door Pitrus. Bij de Keyenhurk is bovendien plaatselijk Riet, Wilg en Gagelstruweel te vinden.

Ten Zuidoosten van de Keyenhurk liggen een aantal kleine visvijvertjes. In deze hoek is ook een Moeras-achtig terrein te vinden met een vrijdichte Gagelbegroeiing, afgewisseld met riet en stukken open water.

De droge heide bestond tot in de eerste helft van de zeventiger jaren hoofdzakelijk uit Struikheide. In 1976 woedde een hevige brand op grote schaal. Vooral daarna maakte de heide grotendeels plaats voor Pijpestrootje. Aan deze situatie probeert men de laatste jaren e.e.a. te verbeteren door perceelsgewijs te maaien. De eerste resultaten zien er vrij positief uit, maar het is nog niet duidelijk hoe de vegetatie zich over langer termijn zal gaan ontwikkelen!

De opslag in de vorm van Berk en Vliegden wordt in toom gehouden, soms misschien wel wat te fanatiek waardoor een groot deel van het terrein een vrij kale indruk maakt. Niettemin treffen we sterk verspreid wat grotere bomen en boomgroepen aan. Plaatselijk is over zeer klein oppervlak sprake van zandverstuivingen.

De "Natte heide" is op verschillende plaatsen nog in goede conditie! We treffen daar nog fraaie vegetatie aan, waarvan ondermeer Klokjesgentiaan, Beenbreek, Kleine en Ronde Zonedauw en Bruine en Witte Snavelbies deel uit maken.

De Landschotse Heide wordt deels begrensd door Bos en deels door cultuurland.

Het bos bestaat voornamelijk uit Naalldhout met vrij weinig ondergroei. In de noordelijke percelen liggen verspreid een aantal vakantiehuisjes, het noordoostelijke deel is afgerasterd t.b.v. nudisten die hier ongestoord met de billen bloot hun vakantie door kunnen brengen. Verder is er van bebouwing in de naaste omgeving nauwelijks sprake.

In het oostnoordoosten ligt, omsloten door bos, c.a. 20 ha. akker en grasland. Hier is ook een vuilnisstortplaats gevestigd, welke nog maar weinig gebruikt wordt en met struikgewas overwoekerd begint te raken.

In het oosten ligt uitgestrekt en intensief bewerkt cultuurland.

Ter hoogte van de visvijvers ligt c.a. 15 ha. cultuurland, dat enkele jaren geleden is aangekocht ten behoeve van de fauna, in het bijzonder voor het Korhoen. Het beheer is dan ook afgestemd op de voorkeuren van deze vogelsoort; Een deel bestaat uit weiland, een ander deel uit akkerland dat periodiek wordt geploegd. De begroeiing wordt steeds rijker aan kruiden en het oppervlak heeft een hobbelige structuur.

In het akkerland ligt een kunstmatig gegraven poel (waarin massaal Hondsvijl voorkomt). Dit gebied is geïsoleerd en rustig gelegen!

De percelen landbouwgrond ten zuidoosten van de Landschotse heide, aan de Ir. van Meelweg, worden gekenmerkt door houtwallen.

Ten Zuidwesten van de heide, tussen het Scherpven en "De ontginningsweg" wordt het open landschap enigszins gebroken door begroeiing van de slootkanten met struikgewas, ondermeer in de vorm van Wilg.

In het Noordwesten ligt tenslotte nog c.a. 10 ha. akker- en grasland, geheel omsloten door bos.

Uitgezonderd de percelen bij de visvijvers zijn in geen van de landbougebieden beperkingen voor de boer van toepassing. Dit terwijl een aangepast beheer gezien de grote ornithologische waarde van dit cultuurland en de binding met de Landschotse heide zeer wenselijk is.

DE KORHOENDERSTAND.

De eerste gegevens met betrekking tot het voorkomen van Korhoenders op de Landschotse heide dateren uit de periode '45 - '50; in die tijd bedroeg de populatie 50 - 60 ex., waarbij we niet uit het oog moeten verliezen, dat de oppervlakte van de heide destijds 1000 ha. bedroeg, tegenover 200 ha. tegenwoordig.

Uit de zestiger jaren zijn zeer weinig gegevens bekend. De waarnemingen uit die tijd hebben steeds betrekking op slechts enkele exemplaren (maximaal 10). Waarschijnlijk was het Korhoen er destijds dus niet erg talrijk!

Vanaf 1970 beschikken we over vrij veel gegevens en met ingang van 1975 zijn de gegevens zelfs gedetailleerd, zowel uit het broedseizoen als uit het winterhalfjaar. Het verloop tussen 1970 en 1977 laat zich als volgt schetsen; Een sterke afname van '70 op '71 waarop een geleidelijke toename volgt. Dan een sterke afname van '74 op '75, waarna wederom een geleidelijke toename volgt! In die tijd telt de populatie minimaal 15 en maximaal 24 exemplaren.

Vanaf 1977 wordt de populatie geleidelijker kleiner en is in 1982 uiteindelijk gehalveerd; Anno 1984 verblijven op de Landschotse heide nog 5 hanen en 6 hennen.

Figuur 4 geeft aanwijzingen in welke richting we de oorzaken moeten zoeken!

Laten we eerst naar figuur 3 en de eerste 3 regels in de tabel (fig. 4) kijken.

We zien dat de populatie tussen '70 en '77 in staat is zich na slechte jaren weer snel te herstellen. De aanwas is vrij groot en de mortaliteit (we gaan er van uit dat er geen migratie plaats vindt) is vrij klein, telkens resulterend in een positief saldo.

Nu de rest van de tabel; Met ingang van 1977 lijkt er nog niet zo zeer iets met de voortplanting, als wel met het sterftecijfer aan de hand te zijn. Maar in 1980 komt daar verandering in; in 1980; 1 jong, '81; 5, '82: 0, '83; 3, '84; 1.

Dit rijtje kan welliswaar een tijdelijke schommeling aangeven, maar erg veel hoop voor de toekomst geeft het niet! Temeer omdat het sterftecijfer in de meeste jaren hoog blijft.

Waardoor heeft de populatie zich tot '77 zo goed kunnen handhaven, terwijl het in overig Nederland al lange tijd slecht ging? Sedert de toekenning van de status van natuurmonument in 1972, genoot de Landschotse heide een redelijk beheer. Het gebied voldoet in veel opzichten aan de voorkeur van het Korhoen (zie Biotoopsbeschrijving). Maar iets wat we niet moeten onderschatten is het feit dat de bolder- en fourageerplaatsen hier altijd sterk verspreid zijn geweest, soms over liefst 6 verschillende gebieden, te weten; weiden Berkven, weiden zendmast, weiden visvijvers, weiden Scherpven, weiden Ir. van Meelweg en weiden ten noorden van het Scherpven. Soms werd ook bolderen vastgesteld op de heide bij het Scherpven. Het behoeft geen betoog dat een concentratie van baltsplaatsen beduidend kwetsbaarder is voor allerlei negatieve factoren dan een spreiding van baltsplaatsen. En de hennen, die redelijk verspreid over de heide hun nest hebben, kunnen met hun jongen diverse kanten op. Raakt een bepaald fourageergebied voor kortere of langere tijd minder geschikt, dan zijn er allerlei uitwijkmogelijkheden!

Wat kan er nu vanaf 1977 aan de hand zijn? Dat blijft speculatie!: Maar zoals reeds aangekaart lijken er de laatste tijd minder jongen groot te komen. Gebrek aan voedsel is dus waarschijnlijk dé factor. Bovendien ligt het voor de hand dat meespeelden; de toenemende recreatieintensiteit, massale jachtpartijen, veranderd gebruik van de cultuurgronden en het als broedplaats ongeschikt raken van delen van de heide door een aantal opeenvolgende natte voorjaren.

TE TREFFEN BEHEERSMAATREGELEN.

Met de aankoop van het cultuurland bij de visvijvers is een stap in de goede richting gezet. Bovendien zouden de omliggende agrarische gebieden binnen een bepaalde straal t.o.v. het reservaat een aangepast beheer moeten krijgen; een soort buffer-zône waarmee behalve het Korhoen ook veel andere vogelsoorten plus het milieu van het gebied gebaat zouden zijn! In de winter worden de Korhoenders veelvuldig fouragerend aangetroffen bij voederkuilen, en in het vroege voorjaar op de wilgenkatjes in het gebied ten zuiden van het Scherpven. Hiermee zou rekening gehouden kunnen worden. Hopelijk heeft de aanstelling van 2 part-time toezichthouders tenslotte positieve invloed op de grote recreatiedruk!

NAWOORD.

Het is nóg niet afgelopen met de Korhoenders van de Landschotse heide. Laten we daarom de populatie op de voet blijven volgen en alles in werking stellen om het biotoop optimaal te houden. Mocht er ooit een kentering komen in de belabberde situatie waarin het Nederlandse Korhoen momenteel verkeerd, dan bestaat er nog de mogelijkheid (hoe klein dan ook) dat door migratie vanuit de Landschotse heide voormalige broedplaatsen worden herbevolkt. Ik denk daarbij voorzichtig aan de nabij gelegen Neterselse en Mispelindse heide, waarmee vroeger wellicht uitwisseling bestond.

Lex Peeters.

LITERATUUR.

- Erve van F. c.s. ('67)	Avifauna van Noord-Brabant. Van Gorcum & Comp. N.V.
- Kessel van J. / Tönissen C. ('73)	Beheersplan Landschotse heide. Losse publ.
- Kessel van J.	Diverse overzichtjes v.d. Korhoenderstand op de Landschotse heide. t.b.v. het R.I.N.
- Tönissen C.	(zie van Kessel).
- Uythoven I.	De Korhoenderstand 1971. Ned. jager 76ste jrg. nr.23.
- V.I.M.B.	Diverse mededelingen.

JAAR;	Broed populatie		Aanwas volgr. onv.		Mortaliteit		Populatie-groei.		
	hanen	hennen	hanen	hennen	hanen	hennen	hanen	hennen	totaal.
1975	6	10	+ 2	0	- 1	0	+ 1	0	+ 1
1976	7	10	+ 3	+ 2	0	- 1	+ 3	+ 1	+ 4
1977	10	11	+ 1	+ 2	- 3	- 1	- 2	0	- 2
1978	8	12	+ 3	?	- 4	?	- 1	?	?
1979	7	?	+ 3	?	- 4	?	- 1	?	?
1980	6	8	+ 1	0	- 1	- 2	0	- 2	- 2
1981	6	6	0	+ 5	- 1	- 3	- 1	+ 2	+ 1
1982	5	8	0	0	- 1	- 2	- 1	- 2	- 3
1983	4	6	+ 2	+ 1	- 1	- 1	+ 1	0	+ 1
1984	5	6	+ 1	0	?	?	?	?	?

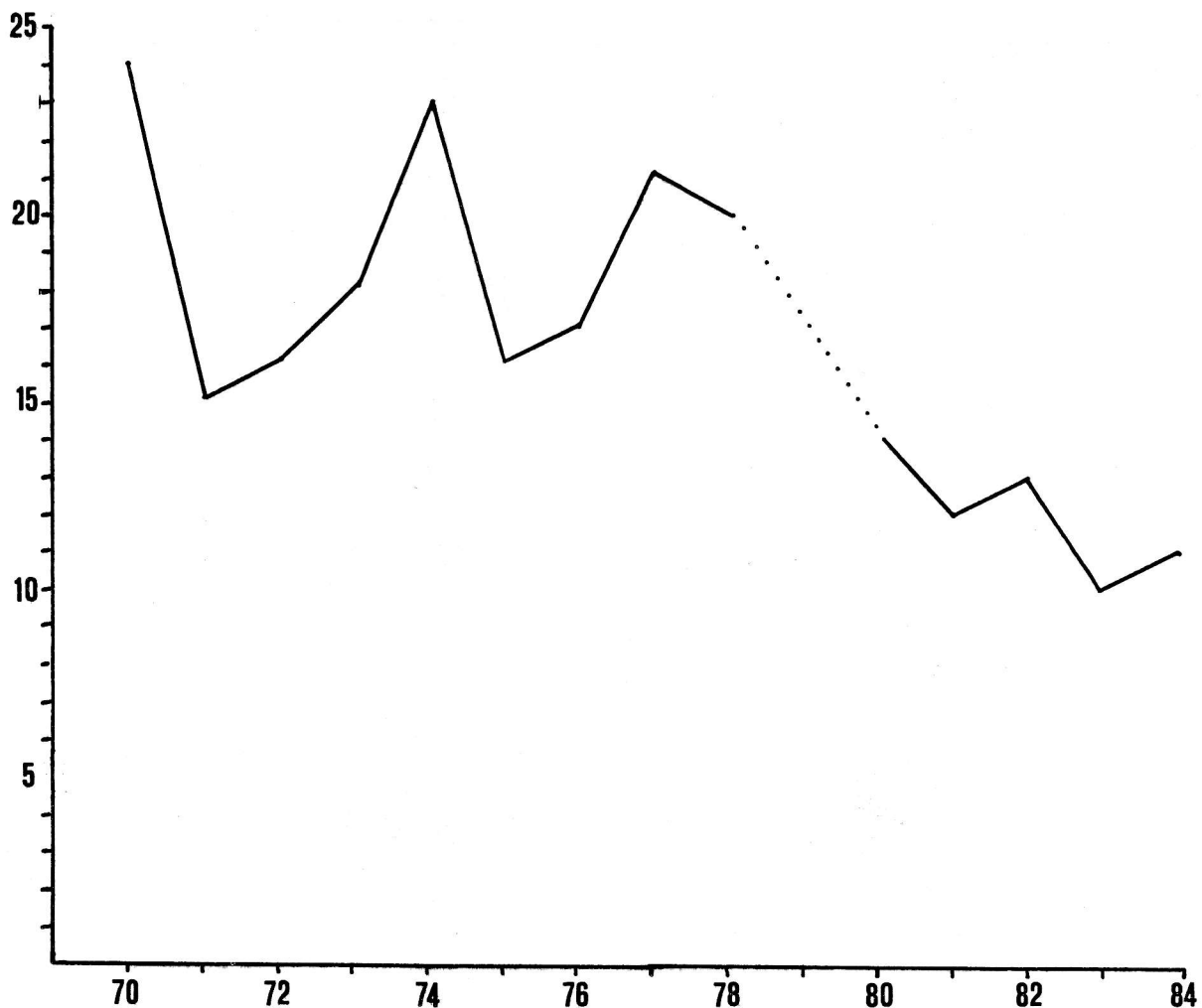
FIGUUR 3 ; Ontwikkelingen binnen de Korhoenderpopulatie van de Landschotse heide.

1ste kolom; populatie-grootte tijdens de bolderperiode, onderverdeeld naar geslacht.

2de kolom; populatiegroei in de vorm van volgroeide onvolwassen exemplaren.

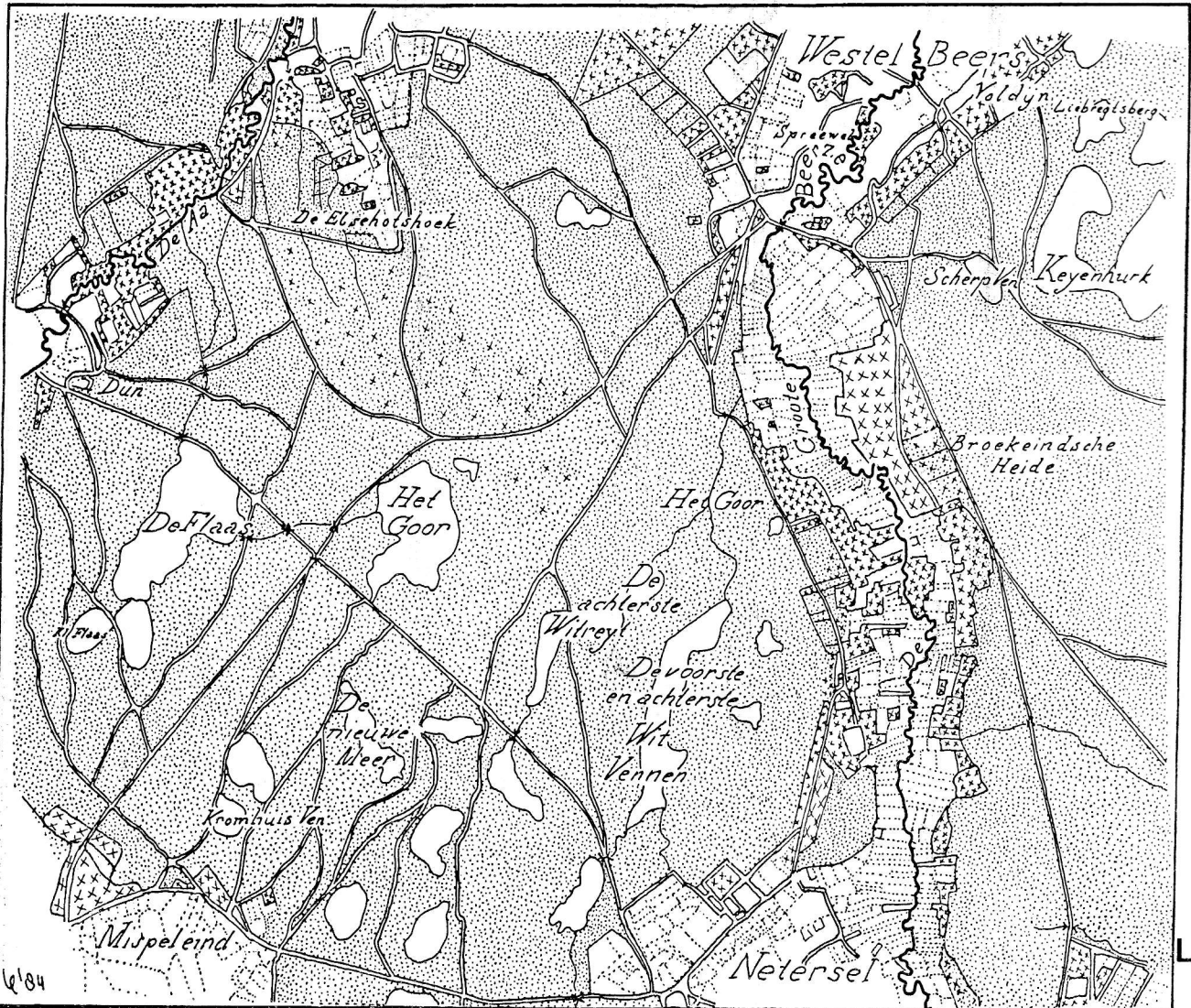
3de kolom; Mortaliteit tussen twee broed seizoenen. Deze cijfers zijn berekend, er van uit gaande dat er binnen de populatie geen migratie plaats vindt.

4de kolom; De populatiegroei; Aanwas - mortaliteit.

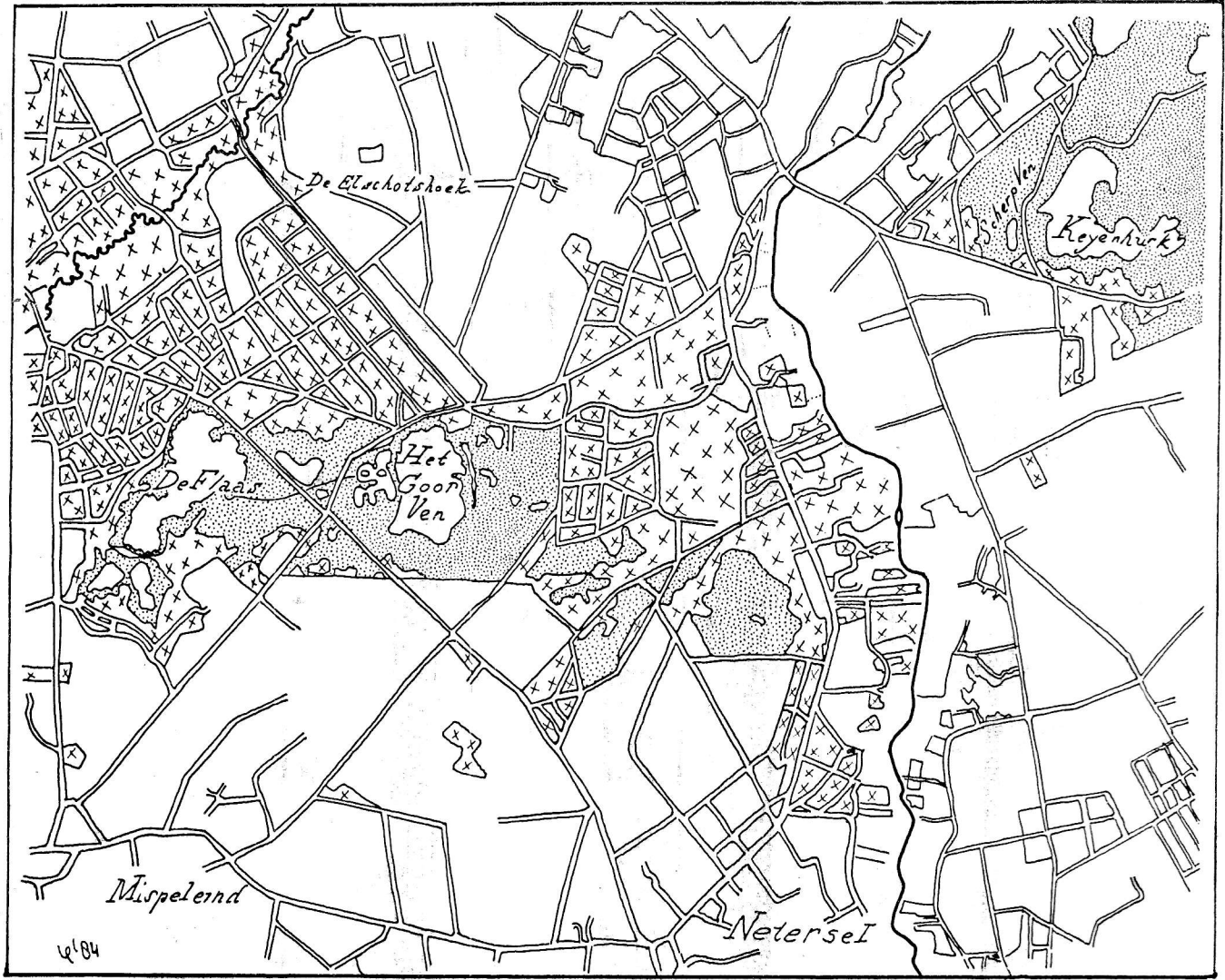
FIGUUR 4

verloop van de korhoender-populatie op de Landschotse heide.

LEGENDA

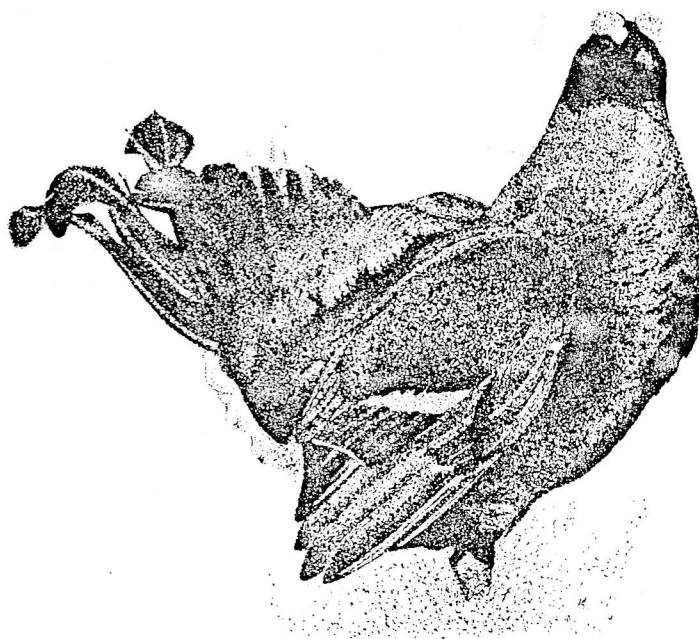
Kaartje omgeving neterselse-
Mispelendse-
en Landschotse heide

LEGENDA: zie bijlage 5B

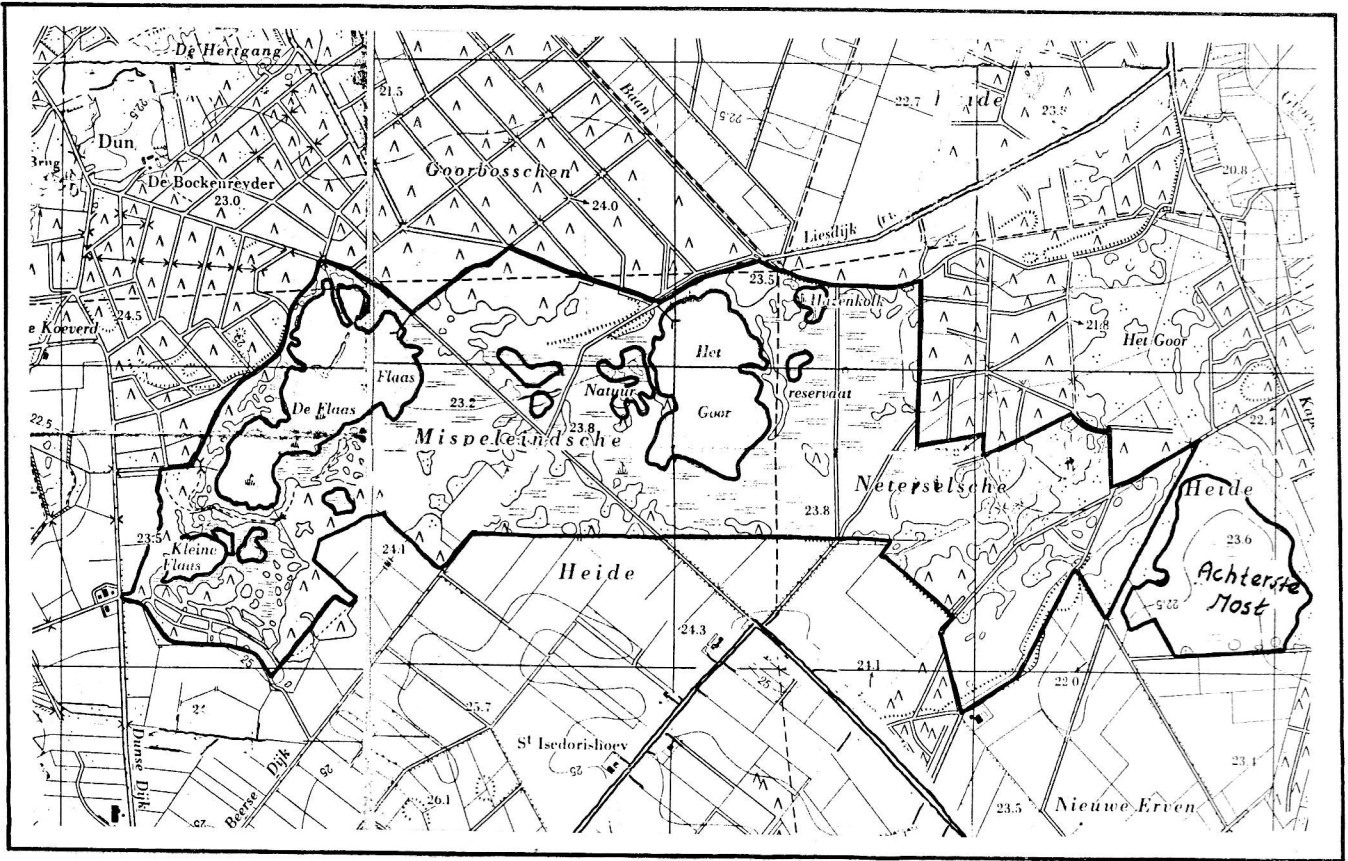
Kaartje omgeving Neterselse-
Mispelendse
en Landschotse heide

NETERSELSE & MISPELEINDSE HEIDE

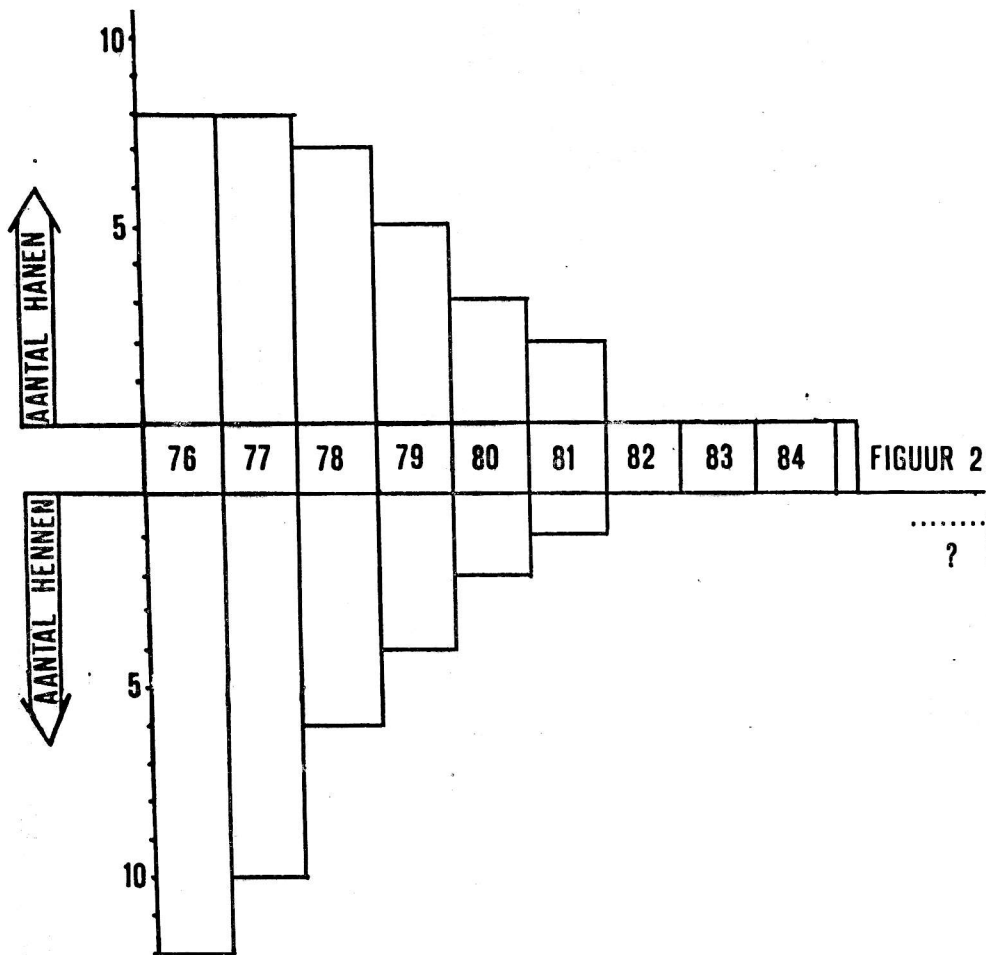

LEX PEETERS

FIGUUR 1

SCHAAL; 1 : 25.000

FIGUUR 2; populatie-verloop.

.....; minimumaantal.
 ? ; aantal onbekend.

INLEIDING.

De Neterselse- en Mispelense heide liggen ten oosten van Lage Mierde en ten noorden van Netersel en beslaan c.a. 225 ha. Het gebied maakte vroeger deel uit van een zeer uitgestrekte heide, waarvan na ontginningen en bebossingen slechts weinig is overgebleven. (zie bijlage 5 a en 5b bij Landschotse heide). Het huidige restant vormt landschappelijk gezien één geheel met het uitgestrekte landgoed "De Utrecht", welk gebied eigendom is van de gelijknamige verzekeringsmaatschappij.

Hoewel de Neterselse- en Mispelense heide eens een grote Korhoenderpopulatie herbergde is de soort hier inmiddels helaas verdwenen. Toch zal het gebied besproken worden, juist om deze sterke achteruitgang (met trieste afloop) te schetsen, en onder de aandacht te brengen.

Vanaf het begin van de zestiger jaren bestaat een goede indruk van het verloop! Van de zestiger jaren zijn veel gegevens bekend die afkomstig zijn van de Vogelstudie en inventarisatiegroep van Midden-Brabant (V.I.M.B.; na de voltooiing van de Avifauna van Noord-Brabant '67 opgeheven).

Uit de eerste helft van de zeventiger jaren zijn de gegevens voornamelijk afkomstig van het duo van Kessel & Tönissen. Van 1971 van Uythoven.

Vanaf 1976 gingen de tellingen van het R.I.N. lopen en het gebied werd tegelijkertijd in snel tempo uitermate populair bij een groot aantal vogelaars. Vooral tijdens deze laatste periode werd de populatie op de voet gevolgd.

LIGGING VAN HET TERREIN.

De Neterselse en Mispelense heide is gelegen ten oosten van Hooge Mierde, gemeente Hooge en Lage Mierde, en ten noorden van Netersel, gemeente Bladel. Het gebied is voor het grootste deel te vinden in atlasblok; 51 - 41.

kilometerhokken; 381 - 140

381 - 141

381 - 142

(Amersfoort-coördinaten)

De heide sluit aan op Landgoed "De Utrecht". De begrenzing wordt gevormd door bos en cultuurland.

STATUS VAN HET TERREIN.

De Neterselse en Mispelense heide hebben de status van C.R.M.-reservaat.

Een deel is eigendom van de gemeente Bladel. Het andere deel, het Goor & Flaes-reservaat, is eigendom van verzekeringsmaatschappij "De Utrecht".

Uit de loop der tijd zijn er staaltjes van goed beheer, alsmede van verwaarlozing of wanbeheer bekend geworden.

In 't grootste deel van het gebied zijn de paden toegankelijk voor het publiek. Hoewel het wegens de wijdmazigheid is, zijn de interessantste stukken goed te overzien. Hierdoor blijft het overtreden van de toegangsregels door recreanten beperkt!

Ook hier spelen problemen van buitenaf, zoals zure regen en overvloedige meststoffen.

BIOTOPEN.

In de 19de eeuw was de Kempen bijna één uitgestrekte heide. Van die heide kocht levensverzekeringsmaatschappij "De Utrecht" in de omgeving van Lage Mierde/Esbeek rond de eeuwwisseling geleidelijk 2.500 ha. op. Hiervan werd in de loop der tijd

60 % bebost en 30 % omgezet in cultuurland. Met 10 % wisten de arbeiders geen raad vanwege het natte, soms moerasachtige karakter en het voorkomen van vele vennen! Daaraan danken we kleine restantjes als de Moerbleek, het Panneven, De Broekeling, maar voor een deel ook de uitgestrektere, 225 ha. tellende Neterselse en Mispelindse heide.

In de zestiger jaren was deze heide nog behoorlijk open. Verwaarloosd beheer is er de oorzaak van, dat het gebied uiteindelijk in gedeelten uiteen gevallen is. Opslag werd nauwelijks verwijderd en plaatselijk raakte de heide bebost. Zo gebeurde het dat de c.a. 25 ha. tellende Achterste Most geheel geïsoleerd raakte van de rest van de Neterselse heide!

De Neterselse en Mispelindse heide danken hun bekendheid vooral door het voorkomen van diverse vennen, waarvan het Goorven en de Flaes de bekendste zijn. Zij beslaan tezamen c.a. 50 ha. Deze vennen zijn van oorsprong oligotroof, maar door ondermeer de aanwezigheid van een zeer grote Kokmeeuwenkolonie en de invloed van meststoffen uit het agrarisch gebied, is langzaam maar zeker eutrofiëring opgetreden. De oevervegetatie bestaat voornamelijk uit Pitrus, terwijl bij de Flaes ook enkele rietkragen te vinden zijn.

Vooraf in de zônes rondom de vennen is de heide uitgesproken nat. Van daaruit zien we geleidelijke overgangen naar droge heide, maar plaatselijk, waar het landschap zichtbaar reliëfrijk is, is die overgang vrij abrupt!

Typische vegetatie van vochtige heide (Klokjesgentiaan, Beenbreek, Kleine en Ronde Zonnedauw) treffen we aan bij de Achterste Most, in de omgeving van de Hazekolk en ten zuiden van de Flaes. Ten zuiden van de Flaes en bij de Achterste Most speelt echter het probleem van sterk opkomende opslag, waardoor een groot deel van de heide, vooral met Vliegden dreigt dicht te groeien! Ten zuiden en oosten van het Goorven hadden we een aantal jaren geleden met hetzelfde verschijnsel te kampen, maar hier is tijdig ingegrepen.

Verder zien we op een aantal plekken de heide overwoekerd raken door Pijpestrootje, maar vergeleken met veel andere gebieden is er bij de Neterselse en Mispelindse heide nog geen rede tot klagen.

Het gebied wordt begrensd door Naaldbos en Cultuurland.

Het Naaldbos is vrij gevarieerd qua opbouw; de leeftijd loopt uiteen van jonge aanplant tot bossen die nog dateren uit de tijd dat de heide ontgonnen werd, begin 20ste eeuw. Een aantal percelen zijn vrij open, en hier treffen we veel ondergroei aan, vooral in de vorm van Amerikaanse Vogelkers.

Het agrarische gebied is op te splitsen in;

- De ontginningen van de Spreeuwelse heide, ten noordoosten van het Goorven.
- De ontginningen van de Mispelindse heide, ten zuiden van Goor & Flaes.
- De Nieuwe Erven, ten westen van de Achterste Most.

We treffen hier overal grootschalige percelen, die voor het merendeel vandaag de dag vrij intensief bewerkt worden. Het open landschap wordt gebroken door houtwallen en rijen bomen.

Het agrarische gebied in de omgeving van de Neterselse en Mispelindse heide is door haar binding met de heide van zeer groot belang als broed-, fourageer-, voorverzamel-, en overwinteringsgebied voor diverse vogelsoorten. Het is dan ook zeer wenselijk dat in de toekomst een aangepast beheer van kracht wordt.

In de directe omgeving van de Flaes zijn nog enkele kleinere percelen in beheer voor het wild. Let wel! Voor, maar niet ten gunste van het wild, want wanneer de Konijnen en Fazanten eenmaal met een rondbuikje, voldaan met de poten omhoog liggen, dan worden ze geacht die pose aan te houden tot in de braadpan!

DE KORHOENDERSTAND.

Het is niet erg duidelijk sinds wanneer op de Mispelindse en Neterselse heide Korhoenders voorkomen. In de zestiger jaren huisde hier in elk geval een grote vrij stabiele populatie. In 1960 werd deze geschat op c.a. 50 ex. en regelmatig werden 25 - 30 exemplaren bijeen gezien! Hoewel van Erve c.s. ('67) en van der

Zouwen ('78) voor de eerste helft van de zestiger jaren resp c.a. 30 en 36 exemplaren opgeven mogen we er vanuit gaan dat zij de populatiegrootte enigszins onderschatten; Immers, in 1967 telde A. Wittgen, in die tijd een zeer goede kenner van het gebied, c.a. 45 ex. en verbond daaraan de conclusie dat de populatie in het reservaat vrijwel gelijk bleef.

Voor 1971 geeft Uythoven 38 exemplaren op voor Hooge en Lage Mierde. Het is mogelijk dat daar de kleine populatie van de Moerbleek is inbegrepen, maar het geeft ons in ieder geval een indruk. In maart van dat jaar werden 1 x 15 hennen geteld.

Tot 1976 blijft het beeld dan vrij vaag. Het is alleen bekend dat de opgaven op het einde van die tussenliggende periode steeds betrekking hadden op 8 hanen. In 1976 bedraagt de populatie 8 hanen en 12 hennen en in 1977 nóg 8 hanen, maar nu 10 hennen. Van dan af gaat het snel; De populatie is voortaan duidelijk gesplitst over de Achterste Most bij Netersel en de Neterselse heide onder Goor & Flaes. Deze vogels hebben als bolderplaats resp. "De Nieuwe Erven" en de Mispelendse & Spreeuwelse ontginningen. Er worden geen jongen meer gezien, en de mortaliteit bedraagt gemiddeld 4 - 5 ex. per jaar! Na 1981 wordt alleen nog maar 2 x een haan gezien, te weten 1 keer in de winter van '81/'82 en 1 keer in de winter van '82/'83. Dit kan een exemplaar geweest zijn dat teruggetrokken op de Achterste Most geleefd heeft en zodoende aan de aandacht ontsnapt is, maar we moeten toch ook niet de mogelijkheid uitsluiten dat deze haan afkomstig was van de nabij gelegen Landschotse heide. Tussen beide populaties vond waarschijnlijk wel vaker uitwisseling plaats!

De oorzaken van de afname.

Ik realiseer me dat ik me nu op spiegelglad ijs ga begeven, maar een aantal gegevens ijveren voor onderstaande theorie;

Vanaf het begin van de zeventiger jaren spelen er een aantal opvallende zaken binnen het reservaat!

- De heide wordt sterk verwaarloosd. Er komt veel opslag in de vorm van Berk en Vliegden. Plaatselijk groeit de heide totaal dicht, op andere plekken neemt de groei van Pijpestrootje hand over hand toe: Mogelijk had dit gevolgen voor het broedbiotoop, waardoor minder exemplaren tot broeden kwamen. Pas eind zeventiger jaren wordt in enkele delen verantwoord ingegrepen
- De agrarische gebieden - De Spreeuwelse en Mispelendse ontginningen en de Nieuwe Erven - worden steeds intensiever beheerd: De bemesting neemt toe, en de laatste percelen graan maken plaats voor Mais en voederbiet. Dit heeft ongetwijfeld gevolg gehad voor de hier gevestigde bolderplaatsen! De Korhoenders trokken zich, getuige het sterk teruglopende aantal waarnemingen op cultuurland, steeds meer terug op de heide. En in ogenschouw genomen dat hennen met jongen voor een groot deel zijn aangewezen op het agrarische gebied, moeten de gevolgen ook in die richting gezocht worden!
- Vooral sedert de tweede helft van de zestiger jaren breidde de Kokmeeuwkolonie in het reservaat zeer sterk uit tot 5.000 - 10.000 broedparen. Hierdoor ontstonden kolonies op plaatsen in het reservaat waar die voorheen nog niet voorkwamen. Verstoring en predatie door deze vogelsoort kan van invloed geweest zijn op het broedsucces en het aantal Korhoender-kuikens dat groot kwam. Misschien werden enkele hennen er zelfs van weerhouden om tot nestelen over te gaan! Ten zuiden van het Goorven ontstond althans een kolonie van c.a. 1000 paar Kokmeeuwen in de natte delen van het belangrijkste broedgebied van de Korhoenders!

Mits zij van bepalende invloed waren, zouden bovenstaande factoren zich uiteraard hebben moeten uiten in een klein aantal jongen dat volwassen wordt, En wat blijkt; In de zeventiger jaren werden nauwelijks kuikens of volgroeide onvolwassen ex. waargenomen. Desondanks bleef het aantal hanen (en mogelijk ook hennen) van tenminste '74 t./m. '77 constant (8 ex.). De mortaliteit onder de volwassen dieren was in die tijd dus minim (tenzij er invloed was van migratie)! Nu wil ik niet suggereren dat dit steeds dezelfde 8 hanen waren - er zal er vast wel eens 1 gesneuveld zijn, en er zal ook wel eens een jong volwassen zijn geworden-

- Neterselse en Mispelendse heide -

maar het is niet ondenkbaar dat zich onder deze exemplaren anno '77 behoorlijk bejaarde beesten bevonden! Onder zo'n populatie is uiteraard de productiviteit klein en de mortaliteit groot! De cirkel is rond!

TE TREFFEN BEHEERSMAATREGELEN.

Als mosterd na de maaltijd; Het zou 't Korhoen ongetwijfeld ten goede gekomen zijn, wanneer de heide ten zuiden van de Flaes en de Achterste Most tegen dichtgroeien beschermd zouden zijn, en de omliggende weiden een toegepast beheer hadden gekregen. Het is niet overbodig dit alsnog aan te stippen, omdat dit soort maatregelen een groot aantal vogelsoorten meer ten goede kan komen!

NAWOORD.

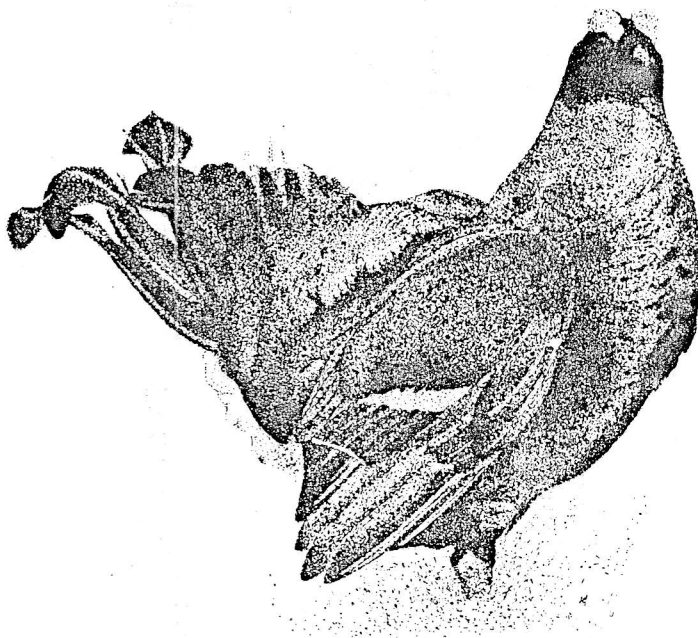
Het is afgelopen met de Korhoenders op de Neterselse en Mispelendse heide, en waarschijnlijk definitief! Als enig lichtpuntje kun je de nabijgelegen Landschotse heide - populatie zien, van waaruit migratie mogelijk is, maar in de praktijk lijkt me die kans zeer klein.

Lex Peeters.

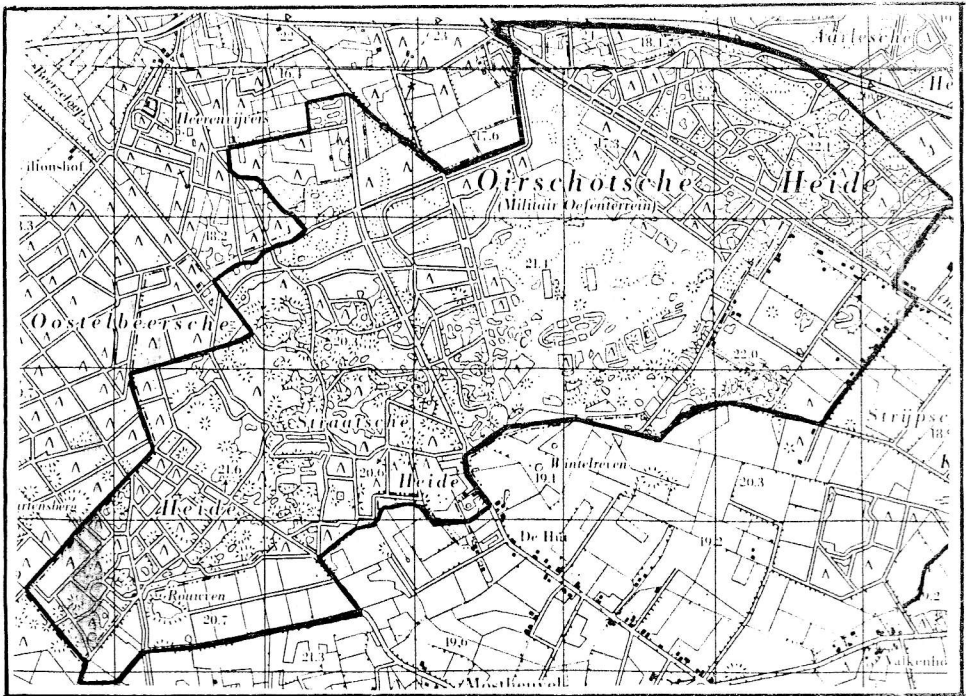
LITERATUUR.

- Bakermans M./ Peeters L. ('81) Vogels van het Goor & Flaes, en de omliggende heide. losse publ.
- Erve van F. c.s. ('67) Avifauna van Noord-Brabant. Van Gorcum & Comp.
- Peeters L. (zie Bakermans).
- Peeters L. Vogels van landgoed de Utrecht, Landschotse heide en Beerse Broek. deel 1; Blauwe Klauwier 10.1.
- Peeters L. Vogels van Landgoed de Utrecht, Landschotse heide en Beerse Broek. deel 2; Blauwe Klauwier 10.2.
- Uythoven I. De Korhoenderstand 1971. Ned. Jager. 76ste jrg. nr. 23.
- V.I.M.B. Diverse mededelingen.
- Zouwen, v.d. A. ('78) Inventarisatie van Korhoenderbiotopen in Noord-Brabant. Losse publ.

OIRSCHOTSE HEIDE

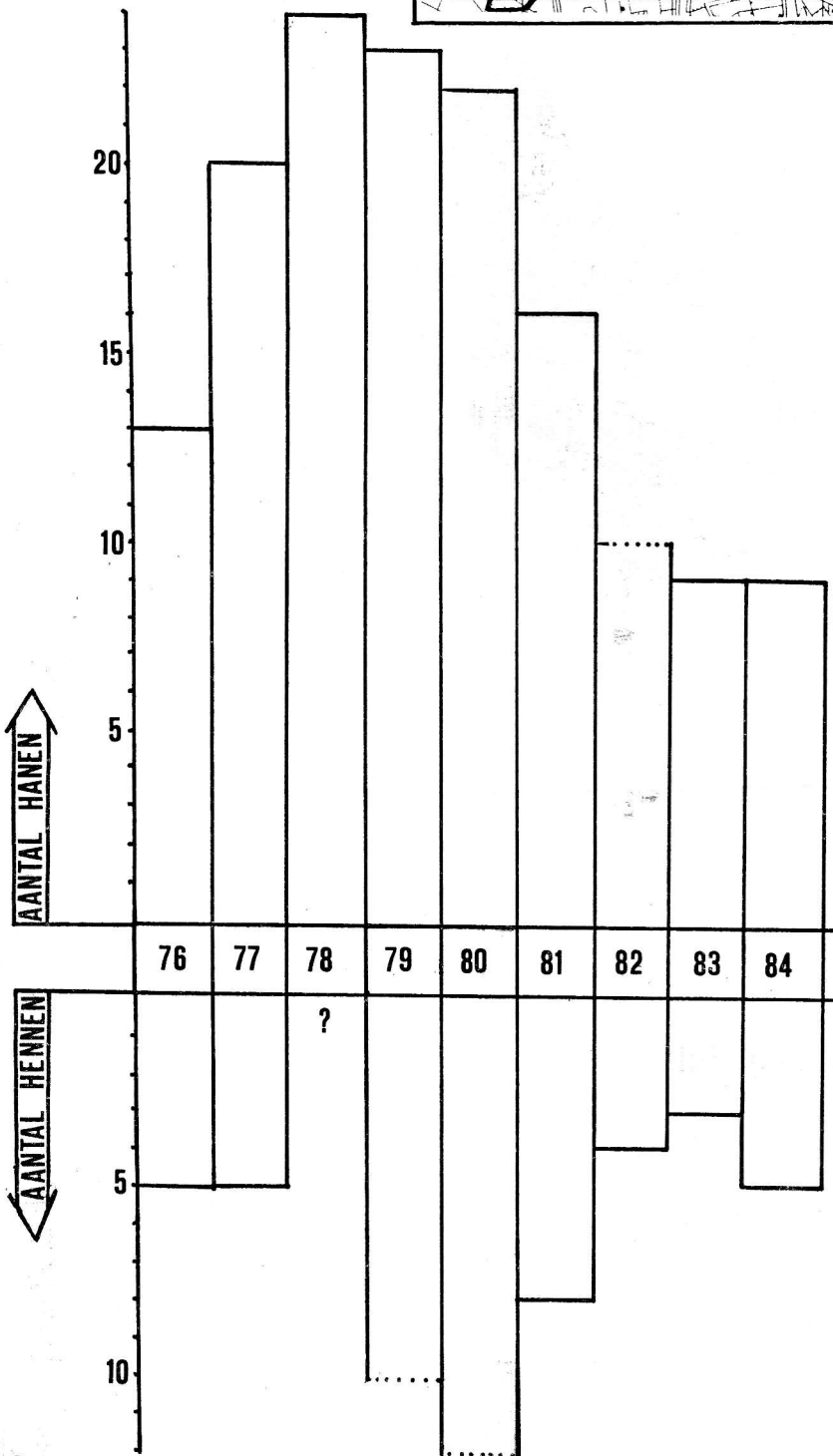

ERNEST VAN ASSELDONK

FIGUUR 1

SCHAAL; 1 : 50.000

FIGUUR 2; populatie-verloop.

.....; minimumaantal.
 ? ; aantal onbekend.

INLEIDING.

Met zijn 1600 h.a. behoort de Oirschotse heide tot een van de grootste heide-terreinen in de Kempen. Het ligt, zoals de naam al doet vermoeden, gedeeltelijk in de gemeente Oirschot.

De Oirschotse heide heeft jaren bekend gestaan als een van de beste Korhoendergebieden van Nederland. De vraag is echter, of dit nog steeds het geval is. Het is namelijk een feit dat de gebieden waar de Korhoenders regelmatig worden waargenomen kleiner worden, of zelfs geheel aan het verdwijnen zijn. Dit heeft geen positieve gevolgen voor de Korhoenderstand van de Oirschotse heide. Hoelang de Korhoenders zich al op de heide ophouden is nagenoeg onbekend. Uit oude documenten blijkt echter dat het Korhoen vóór 1890 reeds op enkele plaatsen op de Brabantse heidevelden als broedvogel voorkwam. Mogelijk behoort de Oirschotse heide tot één dezer plaatsen (Knippenberg 1958). Ook een rapport van de agglomeratie Eindhoven uit 1977 (Wolff e.a.) betreffende een landschapsonderzoek geeft, in tegenstelling tot gebieden als de Strabrechtse heide en de Grote heide, hierover geen uitsluitel.

De aantalsopgaven van 1976 t/m. 1981 zijn afkomstig van tellingen uitgevoerd door het R.I.N., welke gepubliceerd zijn in de "Avifauna van de Oirschotse heide 1980" (van Poppel c.s.). De aantalsopgaven na 1981 zijn afkomstig van tellingen, uitgevoerd door diverse waarnemers, in het bijzonder C. Mulder en E. van Asseldonk (Asseldonk 1984).

De gebiedsbeschrijving is samengesteld uit de biotoopsbeschrijvingen, zoals deze in de "Avifauna van de Oirschotse heide 1980" is weergegeven.

LIGGING VAN HET TERREIN.

Het gebied ligt ten zuiden van Oirschot. De totale oppervlakte bestaat ook een gedeelte van de gemeenten Best, Vessem, Wintelre, en Oost-, West- en Middelbeers (zie fig. 1).

Aan de oostzijde van het terrein vinden we een uitgebreid militair gebouwen-complex, bestemd voor de huisvesting van manschappen en materieel. Aan de zuidzijde van het gebied grenst tevens een middelgrote camping. De camping ligt op gehoorsafstand van de voornaamste balts- en fourageerplaats, 't Wintelreven. Dwars door het gebied lopen twee asfaltwegen, respectievelijk de Wintelrese Dijk en de Oirschotse Dijk. De Oirschotse heide wordt gekruist door diverse vliegwegen voor vliegtuigen van of naar het nabij gelegen Welschap (Eindhoven airport).

STATUS VAN HET TERREIN.

Het gebied is reeds tientallen jaren in gebruik als militair oefenterrein, waarbij het centrale deel van de Oirschotse heide 't het zwaarst te verduren heeft. De nadruk van de militaire activiteiten ligt op oefeningen met zware rupsvoertuigen.

BIOTOPEN.

De Oirschotse heide behoort tot het zogenaamde "droge heide"-type, dit wil zeggen een heideveld dat gekenmerkt wordt door de afwezigheid van omvangrijke vochtige of natte delen met een vegetatie van Dopheide als aspectbepalende soort. Van het totale oppervlak bestaat c.a. 31 % uit heide, terwijl het grootste deel (57 %) uit bos bestaat. De bossen worden voornamelijk door dennen gevormd.

Het centrale deel van de heide is door intensief berijden met rups- en andere militaire voertuigen geheel van de vegetatie ontdaan (totale oppervlak tankbaan; 125 ha.) Rondom deze zanderige kern treffen we deels vochtige heide aan met een vegetatie van pijpestrootje en struikheide. Als passieve recreatie treffen we aan deze zijde

van de Oirschotse Dijk op zomerse dagen vele Bungalowtenten aan. Ook wordt hier legaal de modelvliegsport beoefend.

Zowel ten noorden als ten zuiden van de tankbaan treffen we cultuurgronden aan (Ekersven, Wintelreven). Hoewel de namen zouden doen vermoeden dat het hier om vennen gaat, is dit al jaren lang niet meer het geval. Deze gebieden worden beheerd als agrarisch land.

Ten westen van de Wintelrese Dijk vinden we de Straatse heide. Oorspronkelijk bestond dit hele gebied uit open heide met in de zuidwest-hoek een fraai voedselarm vennetje, het Rouwven. Via de cultuurlanden, die ten westen van dit vennetje liggen, komt er overtollig water met erin opgeloste meststoffen in terecht, waardoor het Rouwven vrijwel geheel met pitrus is dichtgegroeid. Ook ten oosten van het Rouwven treffen we cultuurgronden aan (Houtven). Dankzij 't ontbreken van een intensief heidebeheer konden op de Straatse heide fraaie overgangszones van heide naar naaldbos tot ontwikkeling komen. Helaas wordt het wel regelmatig door militairen gebruikt, waarbij met zware voertuigen door het terrein wordt gereden.

Ten westen van de Straatse heide treffen we de Oostelbeerse heide aan. Het bestaat voor een zeer groot deel uit eenvormig naaldbos, slechts afgewisseld door enkele kaalkapvlakten en enige jonge Dennenaanplanten. De ornithologische waarde van dit terrein is zeer laag, vanwege het monotone karakter.

Ten noorden van de Oirschotse Dijk vinden we nog een heideterreintje. Het militair gebruik daarvan is matig en bestaat hoofdzakelijk uit mars- en schietoefeningen. Ook wordt er wel gereden met rupsvoertuigen e.d., echter niet zo frequent als elders in het gebied. Hierdoor is dit een afwisselend terrein geworden met kleine delen stuifzand en goed ontwikkelde heidevegetaties. Dit gedeelte van de Oirschotse heide wordt door recreanten druk bezocht en is dus voortdurend aan verstoring onderhevig.

DE KORHOENDERSTAND.

In de staafdiagram (fig.2) wordt globaal het verloop van de aantallen hanen en hennen gedurende de laatste 9 jaar weergegeven.

De Oirschotse heide is één van de weinige gebieden waar zeer grote aantallen Korhoenders hebben gezeten. Zo zien we in '78 een totaal van 24 hanen, op dat moment een van de vier plaatsen in Nederland waar nog 20 of meer hanen voorkwamen (Nijland en Niewold 1978). De hennen zijn vanwege hun vaak verborgen levenswijze moeilijker te tellen.

Ná 1978 gaat 't het Korhoen niet meer zo voor de wind. Gaan we terug in de tijd, dan zien we dat voor 1976 de diagram géén aantallen weergeeft. Daar waren de gegevens te onvolledig voor. Dat ook voor die tijd Korhoenders werden waargenomen blijkt wel uit het feit, dat er in 1970 c.a. 40 exemplaren werden geteld (schr. mededeling L. Peeters), helaas ontbreekt de geslachtsverhouding. De eerste gegevens dateren uit de zestiger jaren, daarvoor werd de Oirschotse heide slechts zeer incidenteel bezocht. In de periode '63-'65 werden c.a. 25 exemplaren in het gebied waargenomen.

Op de heide bevonden zich in de jaren zeventig vier gescheiden gebieden waar regelmatig Korhoenders, baltsend, etend, dan wel rustend werden waargenomen. Dit zijn 't Ekersven, omgeving Rouwven, 't Wintelreven en de Tankbaan.

Uit gegevens die ons de laatste jaren ter ore zijn gekomen blijkt dat alleen de twee laatste gebieden nog regelmatig door Korhoenders worden bezocht. Wat is hier nu de oorzaak van? De hoofdoorzaak moet worden gezocht in de veranderingen in de voedsel-terreinen (Ekersven, Rouwven, Wintelreven). Door het uitvoeren van enkele cultuur-technische ingrepen en de aanleg van een intensief gebruikte motorcross-baan in de naaste omgeving zijn de Korhoenders van het Ekersven verdwenen. Door de intensive ring van de cultuurgronden langs de Mostheuveld, waar het Rouwven langs ligt en de bouw van een aantal bio-industrie-schuren aldaar kon ook dit gebied als goed Korhoendergebied worden geschrapd.

Over blijven dus nog de twee gebieden, 't Wintelreven en de Tankbaan. De Tankbaan is aan weinig veranderingen onderhevig en doet voor de Korhoenders dienst als bolderc.q. rustplaats. Belangrijker is het voortbestaan en instandhouding van 't Wintelreven. Toch heeft dit terrein in het voorjaar van 1984 enkele grove ingrepen moe-

ten incasseren. Zo zijn bijna alle "obstakels" (bomen, struiken e.d.) van het terrein verwijderd en is men overgegaan tot het verbouwen van mais. Dit heeft tot gevolg gehad dat de Korhoenders het steeds zuidelijker t.o.v. het Wintelreven moesten zoeken, met alle verstoringen van dien. Frappant is dat in november '84 één haan en twee hennen zijn waargenomen ten noorden van de Oirschotse Dijk (mond. mededeling C.Mulder). In dit deel van de Oirschotse heide zijn Korhoenders geen gewone verschijning! (Dit duidt mogelijk op verspreiding in deze richting).

De oorzaken van de afname vanaf 1978 moet dan waarschijnlijk ook medegezocht worden in bovengenoemde factoren. Dat de afname mogelijk nog verder door zal zetten, nu ook 't Wintelreven verslechterd, zal niemand verbazen.

Niet alleen de voedselterreinen zijn van belang, rust- en broedgebieden eveneens. Tot nu toe is zeer weinig bekend over de plaats(en) waar de resterende hennen de eieren uitbroeden. Alleen van de Straatse heide heeft men het vermoeden dat er Korhoenders broeden (van Poppel c.s.).

Dat het voortbestaan van de populatie voor een groot deel afhankelijk is van het broedsucces is een vaststaand feit. Doordat er zowel door militaire activiteiten als door recreatie veel verstoring optreedt in het gebied moet degelijk rekening worden gehouden met het mislukken van broedgevallen.

Na dit niet al te optimistische overzicht toch nog enkele leuke wetenswaardigheden. Op d.d. 11-06-'84 werd een slaapkuiltje van een Korhaan gevonden aan de rand van een perceel in de buurt van het Wintelreven. Het kuiltje had een doorsnede van c.a. 25 c.m. en in het zand stond een duidelijke pootafdruk van een Korhoen.

Korhoenders kunnen, mits men zich zeer rustig gedraagt, zeer tolerant zijn. Zo stond ik dit voorjaar te kijken naar een haan die op c.a. 20 m. afstand op een paal stond te blazen omdat er een hen in de buurt zat, zonder zich aan mij te storen.

TE TREFFEN BEHEERSMAATREGELEN.

Hierin zijn adviezen verwerkt die dhr. F.J.J. Niewold van het R.I.N. speciaal voor dit gebied opstelde! (Blauwe Klauwier; 7.5.-).

- Landbouwkundige maatregelen bedreigen de kwaliteit van de nog geschikte landbouwgronden rondom de heide (Wintelreven e.o.). In hoeverre dit tegen te houden is is niet duidelijk, maar elke poging is voor het Korhoen dringend gewenst.

- Beheersmaatregelen op de heide moeten kleinschalig, d.w.z. niet groter dan oppervlakten van 20 x 30 meter uitgevoerd worden. Ontwatering moet tegengegaan worden, evenals dichte bebossingen. Er moet verder voldoende hoge struikheide (c.a. 40 c.m.) aanwezig zijn als nestgelegenheid, vooral langs de randen.

- In bepaalde delen van de Oirschotse heide moeten rustgebieden worden geschapen, ik denk daarbij vooral aan de Straatse heide.

- Een poditief bericht ten aanzien van de beheersmaatregelen is 't feit dat men op de Oirschotse heide in de buurt van de Tankbaan de voedselsituatie tracht te verbeteren. Hiertoe is een gedeelte omgeploegd en met kruiden ingezaaid (mond. mededeling J.Sloots). Dit zou mogelijk een stabilisering van het aantal Korhoenders tot gevolg kunnen hebben. Het is in ieder geval goed dat er stappen ondernomen worden om het Korhoen hier daadwerkelijk te behouden.

NAWOORD.

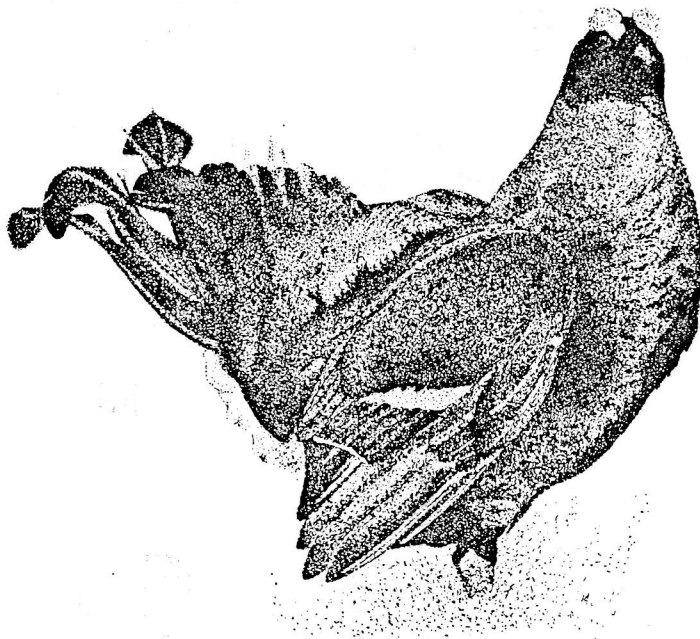
De toekomst ziet er voor het Korhoen niet bepaald rooskleurig uit (zie o.a. fig.2) Hoelang we hem nog kunnen vrijwaren van een totale verdwijning weet ik niet. Ik ben echter wel van mening dat iedere poging om 't Korhoen te redden moet worden aangevochten om ook de generatie na ons te laten genieten van zijn baltsspel in de vroege ochtenduren.

Ernest van Asseldonk.

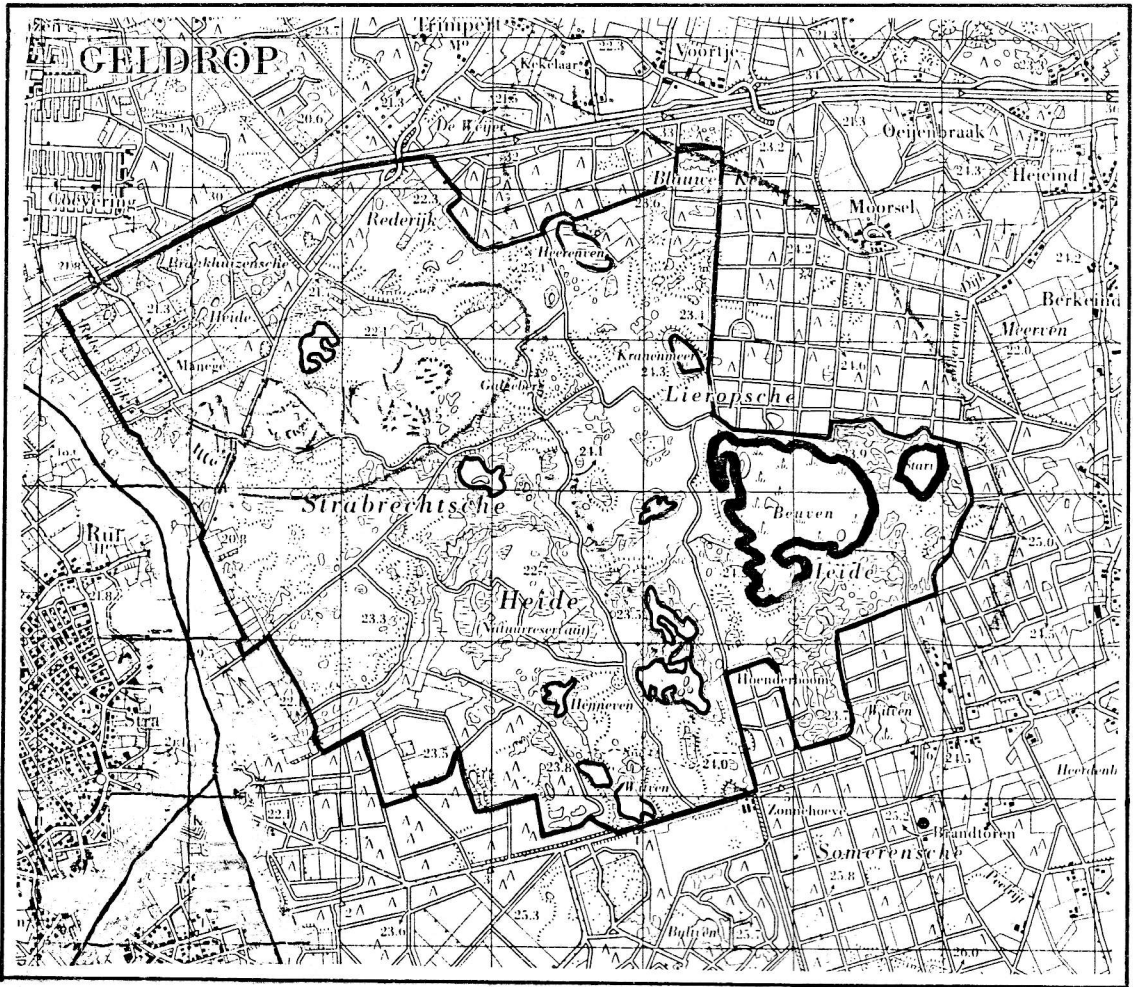
LITERATUUR.

- Asseldonk, E. van (1984); Verslag Avifauna-onderzoek Lansard e.o. (ongepubliceerd)
- Knippenberg, W.H.Th. (1958); Oude Dokumenten over het Korhoen, Lyrurus t. tetrix L., en de Kwartel, Coturnix c. Coturnix L., in Noord-Brabant. Limosa 31:85-88.
- Nijland H., Niewold F.J.J. () Landelijke inventarisatie van Korhoenders gedurende het voorjaar van 1976 en 1977. Het Vogeljaar 26;149.
- Poppel. A. van (c.s.) (1980); Avifauna van de Oirschotse heide 1980.
- Wolf e.a. (1977); Landschapsonderzoek agglomeratie Eindhoven 1977.

STRABRECHTSE HEIDE

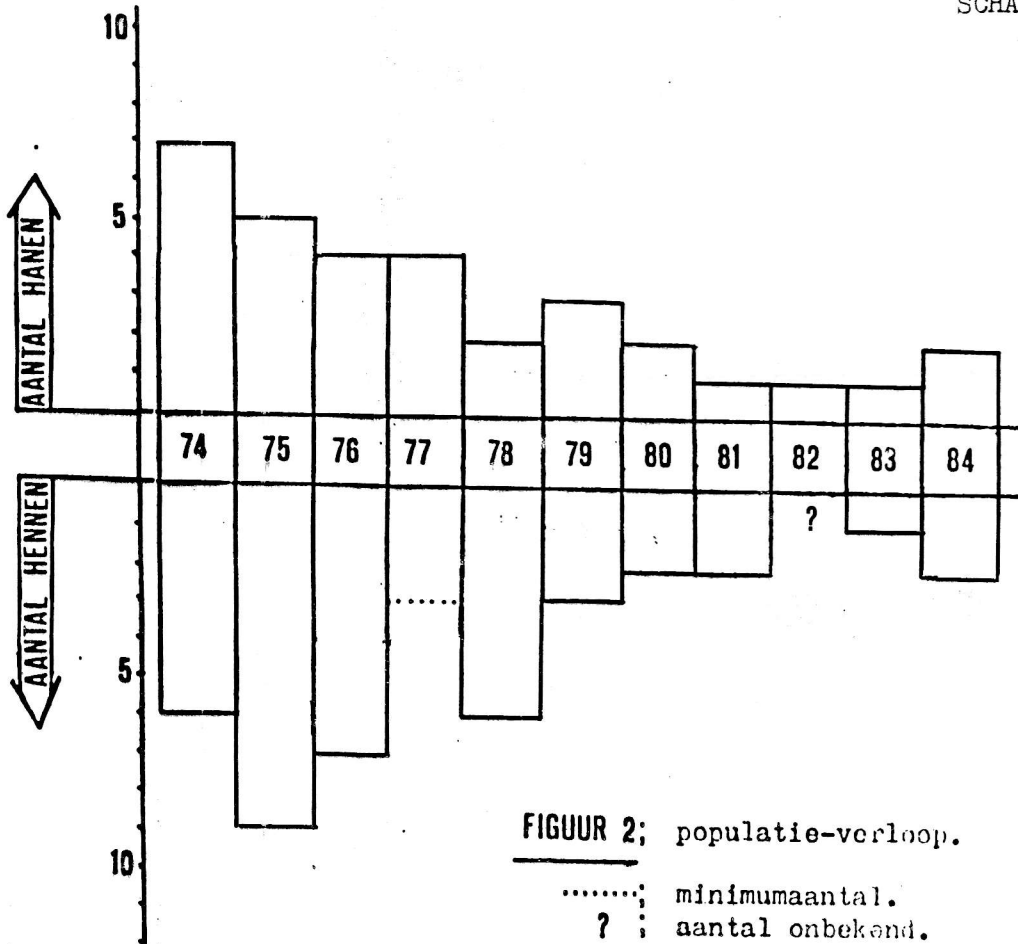

HENK HENDRIKS

FIGUUR 1

SCHAAL; 1 : 50.000

FIGUUR 2; populatie-verloop.

.....; minimaantal.
 ? ; aantal onbekend.

INLEIDING.

De Strabrechtse heide is van oudsher altijd van groot belang geweest voor het Korhoen. Dit imposante heidegebied dat zich over liefst 725 h.a. uitstrekt voldoet dan ook aan de belangrijkste eisen; droge delen, natte delen met vennen, plaatselijk bebossingen, grote oppervlakken kort gehouden door begrazing van schapen, maar ook stukken met hoge Struikheide en verspreide opslag. Toch heeft ook hier een zeer sterke achteruitgang van het Korhoen plaatsgevonden. Het bestand is momenteel tot een minimum geslonken, waardoor het gevaar groot is, dat het Korhoen hier binnenkort voorgoed verdwenen is.

De gegevens die de basis vormen voor dit artikel zijn afkomstig van de schrijver dezes, van het R.I.N. en van diverse waarnemers, waarvan sommige het gebied regelmatig bezochten.

LIGGING VAN HET TERREIN.

De Strabrechtse heide wordt globaal begrenst door de E-3 snelweg in het Noorden, het stroomgebied van de Kleine Dommel tussen Heeze en Geldrop in het westen, de Somerense weg tussen Heeze en Someren in het zuiden en een naaldboszone tussen Lierop en Someren in het Oosten.

De heide maakt deel uit van de gemeentegronden van Geldrop, Mierlo, Someren, Maarheeze en Heeze. De grenzen van de laatste 4 gemeenten ontmoeten elkaar op het 5-gemeentenpunt (5, want vroeger was ook Lierop een zelfstandige gemeente). Dit punt wordt de Hoenderboom genoemd en ligt tussen het Grafven en het Beuven in de zuid-oosthoek van de heide.

STATUS VAN HET TERREIN.

Het grootste deel van de Strabrechtse heide is eigendom van het ministerie van W.V.C., enkele stukken waaronder het centrale deel zijn particulier bezit. Het oostelijke deel met daarin het Beuven en Starven is gemeentelijk bezit van Someren. De Braakhuizerheide - tegen de E-3 gelegen - behoort tot het landgoed "kasteel Geldrop", terwijl in het zuid-westelijke deel nog bezittingen liggen van het kasteel Heeze.

De grote eigenaren zijn met de burgemeesters van de betreffende gemeenten en met het provinciaal bestuur verenigd in een beheerscommissie. Daardoor kan de heide in zijn geheel worden beheerd en wel door het dienstvak Natuurbescherming van het StaatsBosBeheer. De algehele doelstelling hiervan is; "Het in bestand houden van een open heide als landschapsbeeld, het bewaren van de verschillende milieutypen in hun gave staat, het reserveren van een rustgebied voor de verschillende typische dieren en planten van de heide". Dit laatste is zeer belangrijk voor de Korhoenderpopulatie, omdat hiermede in ieder geval aan 'n aantal basisvoorwaarden wordt gewerkt, waaraan een gebied voor deze soort moet voldoen.

BIOTOPEN.

We hebben hier in eerste instantie te maken met een open heidegebied, waarin verschillende heidevegetaties voorkomen. De permanent droge heide (Struikheide), de permanent natte heide, waar dopheide voorkomt en verder de overgangszones, dus gebieden die periodiek vochtig zijn.

In dit heidelandschap liggen een aantal vennen, waarvan het Beuven (het grootste heideven van Noord-Brabant) wel het belangrijkste en bekendste is. Bij dit ven speelt de verlanding een groot probleem. De rietgragen worden steeds breder waardoor het open-wateroppervlak kleiner wordt. De vennen zijn weer onder te verdelen

in "diepe, zelden of nooit droogvallende vennen", "ondiepe periodiek droogvallende vennen" of "langdurig droogstaande vennen".

Door de heide loopt vlak achter het Beuven langs, van Someren naar Heeze, de Witte loop. In het stroomgebied van dit beekje vinden we typische beekdalvegetatie.

Op plaatsen waar 's winters het grondwater tot aan het maaiveld stijgt komt massaal Pijpestrootje voor, vaak in het gezelschap van Dopheide. Op de hogere stuifkoppen en de droge zandruggen komen allerlei grassoorten voor. Op veel plaatsen komt opslag voor in de vorm van Berk en Vliegden, vaak verspreid, soms ook gegroepeerd tot bosjes. Zeer plaatselijk vinden we nog fraaie Jeneverbes-coniferen.

Door de aanwezigheid van een Schaapskudde wordt de heide in conditie gehouden. Bovendien vreten de Schapen de pas uitgeschoten Berken.

In het beekdal van de Kleine Dommel dat grenst aan het westelijke deel van de Strabrechtse heide, wordt nog vrij kleinschalige akkerbouw en Veeteeld gevoerd. De landbouw ten zuiden van de heide heeft zich veel meer grootschalig ontwikkeld (ook veel Mais).

DE KORHOENDERSTAND.

Waar vinden we hier de Korhoenders?

Als je eind maart, begin april bij zonsopgang de hei opgaat, dan hoor je de hanen soms al van verre bolderen. De vogels prefereren een enigzins glooiend landschap met een korte vegetatie. Vaak wordt zo'n terreintje omzoomd door wat struiken en Berken, waarin de hennen zich ophouden. Een terreintje van dit type, dat ook daadwerkelijk gebruikt wordt, vinden we ten noordwesten en de laatste jaren ook soms ten zuidwesten van het Wasven. In april '84 zag ik hier nog 2 hanen en 1 hen. Andere bekende bolderplaatsen waren van oudsher een permanent drooggevallede ven met een korte grasvegetatie en "de Korhoenderwei". Op deze laatste plaatsen worden ze echter niet meer waargenomen tijdens de baltstijd.

Soms kun je 's morgens vroeg en in de avondschemering Korhoenders aantreffen op bepaalde in de nabijheid gelegen akkers en weilandjes, waar ze komen fourageren. Vroeger zag je ze vaak als grote zwarte kerstballen in Berkenbomen zitten, waar ze op Berkenzaden fourageerden. In deze bomen brengen ze nu nog vaak de nacht door. Daar zitten ze relatief veilig.

Goede plaatsen om Korhoenders te treffen waren vroeger ook de westkant van het Beuven en het beekdal van de Witte loop, ten noorden van het Grafven.

Dat de Korhoenderstand achteruitgegaan is, is voor iedereen wel duidelijk. Het R.I.N. doet dan ook al jarenlang onderzoek naar deze soort, vooral naar de oorzaken van de afname en naar de mogelijkheden om deze te stoppen en zelfs tot ommekeer te brengen. Om een realistisch beeld van de afname op de Strabrechtse heide te schetsen is erg moeilijk, doordat systematische tellingen ontbreken. Ik zal genoodzaakt zijn aan de hand van veelal losse gegevens het verloop door de jaren heen aan te geven.

Op basis van de oudste gegevens bestaat een sterke indruk, dat het Korhoen in de loop van de vijftiger jaren hier vrij sterk toenam. Mogelijk door te profiteren van de toen nog jonge en extensief bewerkte ontginningen. In de loop van de zestiger jaren werden de pieken bereikt. In de winter van '62/'63 en de winters van '65/'66 tot en met '68/'69 werden steeds 80-90 ex. geteld! Hiertussen bevonden zich mogelijk ex. van naburige terreinen (Leenderheide, de Peel?) en bovendien zal door natuurlijke sterfte

het aantal in het broedseizoen sowieso wat lager gelegen hebben. Maar deze aantallen geven in ieder geval aan, dat de Strabrechtse heide in die tijd rijk was aan Korhoenders.

De situatie slaat echter zeer resoluut om! Werden in de winter van '68/'69 nog 80 ex. geteld, de 4 daarop volgende winters waren dat er nog slechts 35-45. Waar de oorzaak gezocht moet worden is niet duidelijk, maar indien er om een of andere rede broeden uitbleef, of het broedsucces zeer laag lag kan dat natuurlijk wel omvangrijke gevolgen hebben?!

In 1975 was het bestand al uitgedund tot slechts 14 ex, te weten 5 hanen en 9 hennen.

De populatie was hiermee erg kwetsbaar geworden. Op het eerste gezicht kleine dingen konden grote gevolgen hebben. De afname zet door! Het aantal hanen en hennen bereikten resp. in '81 en '83 het minimum van 1 ex.! Anno '83 stond het Korhoen op de Strabrechtse heide dus op de rand van uitsterven. Alle hoop was hiermee verloren, maar zie; in 1983 presteert het tweetal 't om enkele jongen groot te brengen. Resultaat; 1984; 2 hanen en 2 hennen. Natuurlijk geen perspectief voor de toekomst, maar misschien snikken ze het nu nog wat langer uit dan we in eerste instantie verwachtten!

Waarschijnlijk is de achteruitgang van het Korhoen op de Strabrechtse heide vooral te wijten aan een veranderd landbouwbeleid en tevens een tekort aan bepaalde kruiden en insecten in de kritieke fase van het jonge Korhoen.

TE TREFFEN BEHEERSMAATREGELEN.

Het zwaartepunt van eventueel te treffen maatregelen om het Korhoen te behouden zal moeten liggen bij het creëren en behouden van kruidrijke fourageerplaatsen in de rustigste hoeken van het aangrenzende agrarische gebied. Bovendien zal een uitgekend biotoop geschept of behouden moeten blijven, waarin plaats is voor het bolder spel, de fourage en het broeden. Op deze plaatsen moet de rust gewaarborgd worden of blijven. Ondanks de uitgestrektheid van de heide kan de recreatiedruk in het weekend en tijdens de vakantieperiodes namelijk zeer groot zijn!

Verder kan het van belang zijn om "nieuw bloed" in het gebied binnen te brengen, omdat migratie vanuit andere gebieden wel niet meer plaats zal vinden. Door het uitsterven van het Korhoen wordt de verspreiding in de Kempen steeds minder dicht, waardoor een gevaar van eiland-vorming optreedt. De populatie zou als gevolg van incest kunnen verdwijnen. In vogelbeschermingskringen wordt reeds gedacht aan het uitzetten van gefokte vogels in gebieden waar de leefvoorwaarden hoopgevend zijn.

LITERATUUR.

- Cramp; 1980. Handbook of the birds of the Western Palearctic. Volume 2, Hawks Bustards. Oxford University Press.
- Teixeira; 1979. Atlas van de Nederlandse Broedvogels. de Lange v. Leer b.v. Deventer.
- Hendriks F.; 1975. Strabrechtse en Lieropse heide.
- Diversen; 1972. Paarsboek Strabrechtse heide/eg. Werkgroep voor natuurbehoud en milieubeheer Stadsgewest Eindhoven.

Henk Hendriks.

GELEZEN

In "De Ned. Jager" van 30 november 1983;

"Te koop; Korhoenders, broed '83.
Geleewiekt. Tel.; 040-517874.
A.M.C. Braat, Muggenhol 38 Veldhoven."

Bij navraag bleek men voor f 1000,00 per paar over een koppel Korhoenders te kunnen beschikken. De Heer Braat had zijn laatste exemplaren verkocht, maar bij Beks uit Erp kon ik misschien nog terecht. Ook hij bleek alles verkocht te hebben, maar volgend jaar kon ik voor f 700,00 à f 800,00 een paar komen halen (op bestelling).

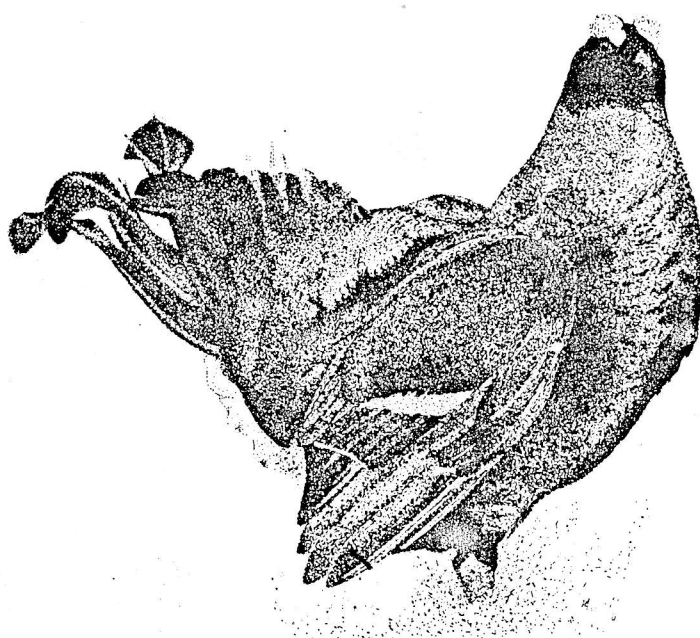
Leuk, vogels kweken, maar als het om deze bedragen gaat, en de Korhoender staat in Nederland op uitsterven, dan zet ik hierbij toch enkele vraagtekens.

Het kan zijn dat we ooit een beroep zullen doen op in gevangenschap gekweekte exemplaren. Ik denk daarbij aan de projecten met Oehoe's, waar geslaagde kweekresultaten mee bereikt zijn. Of hiermee de natuur gebaat is, is echter de vraag.

Belangrijk lijkt mij nu op dit moment die enkele Korhoenders die in de Kempen nog rondlopen, zeer nauwlettend in het oog te houden, en het uiterste in werking stellen die te laten overleven.

Geert Sanders.

OVERIGE GEBIEDEN

LEX PEETERS

- Overige gebieden -

Van een aantal gebieden weten we dat er vroeger of tot voor enkele jaren terug nog Korhoenders voorkwamen. Het betreft in de meeste gevallen kleinere gebieden met kleinere populaties, die over het algemeen slecht bezocht werden door waarnemers. Resultaat: weinig gegevens!

Zo weten we b.v. dat er omstreeks de tweede wereldoorlog Korhoenders voorkwamen bij "De Tulder" op Landgoed "De Utrecht" (meded. P. Wouters) en op de Zeelsterheide bij Veldhoven (meded. J. van Kessel). Maar in beide gevallen blijft het bij deze mededelingen: gegevens zijn niet bekend. Tot in de zestiger jaren kwam het Korhoen voor bij het Panneven op Landgoed "De Utrecht". In 1963 werden daar 8 ex. geteld en in 1966 werd bolderen gehoord. Verdere waarnemingen ontbreken.

Van enkele gebiedjes beschikken we over gegevens die althans een indruk geven, en ik wil deze hieronder in het kort behandelen.

- Moerbleek.
- Riebos-Stevensbergen.
- Hageven.
- Malpie.
- Leenderheide-Meelakkers.
- Budeldorplein.

DE MOERBLEEK.

De Moerbleek is een klein heiderestant, c.a. 25 h.a. groot, dat vrij geïsoleerd is gelegen in de uiterste zuidwest-punt van Landgoed "De Utrecht" t.h.v. Lage Mierde.

Aan één zijde wordt de heide begrensd door intensief bewerkte landbouwgronden. De overige begrenzing wordt gevormd door bos. Op korte afstand, op Belgisch grondgebied, ligt rustiger agrarisch land, dat door de kleine Korhoenderpopulatie, die zich tot aan het begin van de jaren tachtig gehandhaaft heeft, doorgaans is gebruikt als baltsplaats.

Het gebied is altijd weinig bezocht geweest, waardoor we over weinig gegevens beschikken. De Heide voldoet op zich erg goed aan de voorkeuren van het Korhoen: Een sterk gespreide opslag van Berk en Vliegden, zowel oudere als jonge bomen. Struikheide met weinig Pijpestrootje, weinig recreatie. Het droge karakter, gepaard gaande met de voedselarme eigenschap van de heide, moet hier voor het Korhoen lange tijd gecompenseerd zijn geweest door de vochtige, relatief extensief bewerkte weilanden op bereikbare afstand. Maar een kleine populatie is erg kwetsbaar. Fouragevluchten naar het Beleven bij Reusel (afstand $1\frac{1}{2}$ k.m.) waarvan waarnemingen bestaan, wijzen toch in de richting van een uiteindelijk tekort aan voedsel in de naaste omgeving van de Moerbleek!

In de zestiger jaren zouden hier slechts 2 hanen en 2 hennen huizen (mededel. VIMB), halverwege de zeventiger jaren was er waarschijnlijk sprake van slechts 1 haan, terwijl eenmaal 5 hennen werden geteld.

De laatste waarnemingen van Korhoenders bij de Moerbleek dateren uit het begin van de jaren tachtig en zijn van zeer incidentele aard!

RIEBOS - STEVENSBERGEN.

De Riebosserheide is grotendeels in België gelegen, in de gemeente Mol, en is te vinden ten zuidwesten van de Nederlandse gemeente Luyksgestel. De oppervlakte bedraagt c.a. 250 h.a.

We hebben hier te maken met de relatief jonge ontginningen van een vochtige heide. In het Noordoostelijke del van het gebied ligt nog een veenachtig restant, dat door de drassige bodem kennelijk niet aantrekkelijk was voor ontginningsdoelinden. De sterk glooiende weiden en akkers worden vrij extensief beheerd. De Rie-

- Overige gebieden -

bosserheide wordt begrensd door Naaldbos en Populierbos.

Op enkele honderden meters afstand, op Nederlands grondgebied (gemeente Luyksgestel) ligt "Stevensbergen". "Stevensbergen" is een reliëfrijk heiderestant, dat gekenmerkt wordt door verstuiwingen. De begrenzing wordt gevormd door Naaldbos. Dit c.a. 50 h.a. grote gebiedje heeft erg te lijden gehad onder de recreatiedruk van met name motorcrossers!

De Riebosserheide en Stevensbergen moeten gezien worden als één Korhoendergebied. Tussen '63 en '65 telde de populatie hier volgens van Erve minder dan 10 ex. In de zeventiger jaren lag de populatie tussen de 5 en de 10 ex. In 1983 werd voor zover ons bekend hier het laatste exemplaar, een haan, gezien!

HAGEVEN

Het Hageven is een heiderestant dat op de grens van Nederland en België ligt. Op Nederlands grondgebied valt het onder de gemeente Bergeyk, op Belgisch grondgebied onder de gemeente Neerpelt. Het gebied beslaat een oppervlakte van c.a. 150 h.a. Karakteristiek is hier het reliëf, waardoor we droge heide met plaatselijk kleine verstuiwingen en vochtige heide met vennen aantreffen. Zowel van Nederlandse als van Belgische zijde geniet het Hageven een grote mate van bescherming. Dit heeft tot gevolg dat een goed beheer wordt gevoerd. Binnen de broedtijd is het grootste deel afgesloten voor het publiek en de heide wordt prima beschermd tegen dichtgroeien. Er is sprake van een sterk gespreide opslag van Vliegden en Berk.

De aangrenzende akkers worden helaas over het algemeen intensief beheerd! In de zestiger en zeventiger jaren telde de Korhoenderpopulatie hier 5 - 10 ex. In 1976 werden 6 hennen geteld. In 1982 nog 2 hennen, maar volgens I.V.N.-afdeling Valkenswaard betrof het hier geen broedvogels meer!

MALPIE

Over het voorkomen van de Korhoen in de laatste 2 decennia op de Malpie-heide onder Valkenswaard heeft nooit veel zekerheid bestaan. Het jaarlijkse aantal waarnemingen is zeer beperkt en heeft steeds betrekking op een klein aantal vogels. Vandaar dat men doorgaans heeft aangenomen dat hier sprake was van broedvogels van de Grootte Heide. Toch, in augustus 1981 werden 2 onvolwassen exemplaren gezien, die reeds vliegvlug waren. Ook deze vogels kunnen natuurlijk afkomstig zijn geweest van de Grootte Heide, maar een incidenteel broedgeval moet toch wel tot de mogelijkheden gerekend worden.

Het Korhoen is op de Malpie wellicht tot in de zestiger jaren broedvogel geweest, hoewel ons daaromtrent geen bevestigende aanwijzingen bekend zijn. Waarnemingen omstreeks 1965 hebben steeds betrekking op 4 hanen en 3-4 hennen! Het biotoop van de c.a. 200 h.a. grote Malpie lijkt vrij ideaal: Korte heide, maar plaatselijk ook hoge Struikheide, glooiend terrein, overgangen van droge naar vochtige heide (met vennen), verspreide opslag in de vorm van Berk en Vliegden, rustige en vrij extensief bewerkte weilanden (Dommelbeemden e.o.). De recreatiedruk is daarentegen (vooral in het weekend) zéér groot!

LEENDERHEIDE - MEELAKKERS

De Leenderheide is gelegen ten zuiden van Eindhoven, ten westen van Heeze en ten Noorden van Leende. Het gebied beslaat c.a. 450 h.a.

Met de Meelakkers wordt gewoonlijk het aanliggende agrarische gebied bedoeld, dat gekenmerkt wordt door lanen met oude bomen, die het terrein in percelen opdelen!

- overige gebieden -

De Leenderheide zou volgens opzichters "vroeger" meer dan 80 Korhoenders geteld hebben (mededel. T. Heynen)! Het is zeker niet uitgesloten dat hier indertijd een grote populatie huisde! Het gebied heeft er vroeger immers veel fraaiër uitgezien dan de huidige aanblik van de heide doet vermoeden. De heide heeft in de loop der tijd een sterke ontwikkeling ondergaan. Delen zijn ontgonnen, andere compleet dichtgegroeid tengevolge van sterk verwaarloosd beheer. De recreatiedruk vanuit de stad Eindhoven is enorm groot geworden. Bovendien is het ook niet bevordelijk dat de Leenderheide aan de drukke A2 (E9) -snelweg van Eindhoven naar zuid-Limburg is gelegen.

De stukken van de Leenderheide die nog enigszins in aanmerking zouden komen als Korhoenderbiotoop, kenmerken zich door gespreide, oudere opslag en het voorkomen van vochtige heide met vennen.

In 1972 werden nog 10 hanen en 5 hennen geteld bij de bolderplaatsen op de Meelakkers. In de loop van 1973 werden nog slechts 2 hanen en 3 hennen gezien. Uit 1976 dateert de laatste waarneming.

Gezien de ligging van de Leenderheide t.o.v. de Strabrechtse heide, moet de mogelijkheid van uitwisseling van vogels tussen beide populaties zeer groot geacht worde. Dit uiteraard met betrekking tot vroeger!

LOOZER- EN BOSHOVERHEIDE & WEERTER EN BUDELER BERGEN.

Ons was de toezegging gedaan dat over dit gebied een artikel zou worden geschreven. Van de auteur werd helaas na meerdere herinneringen niets meer vernomen.

Uit de tijd dat in de omgeving van Budeldorplein nog Korhoenders voor kwamen is ons-zelf dermate weinig bekend, dat het ons niet zinnig lijkt over het populatieverloop in dit gebied iets te schrijven.

We zullen voldoen met de opsomming van een paar minimumaantallen:

- '73 - '75: c.a. 10 ex.
- febr. '74: 1 haan, 8 hennen.
- 1979: 2 hanen, 4 hennen

De soort komt hier tegenwoordig niet meer voor.

LITERATUUR:

De volgende verslagen en publicatie's werden geraadpleegd;

- Asseldonk E. van ('84)
- Bakermans M., Peeters L. ('81)
- Braaksma S. ('57)
- Cramp ('80)
- Erve van F.J.H. ('67) e.a.
- Eygenraam J.A. ('65)
- Glutz von Botheim U.N. c.s. ('73)
- Hendriks F. ('75)
- Heynen T. ('76)
- Kessel van J., Tönissen C. ('73)
- Kessel van J.
- Knippenberg W.H.Th. ('58)
- Laar van de L. & Slim P.A. ('81)
- Leys H.N. ('75)
- Niewold F.J.J. ('81)
- Niewold F.J.J., Nijland H. ('77)
- Niewold F.J.J., Nijland H. ('79)
- Niewold F.J.J., Nijland H. ('79)
- Verslag Avifauna-onderzoek Lansard e.o. (ongepubl.)
- Vogels van Goor & Flaes, en de omliggende heide. (Losse publ.)
- Enige broedvogels in Noord-Brabant: "Korhoen". Limosa 30: 194 - 200.
- Handbook of the birds of the Western Palearctic. Volume 2. Hawks Bustards. Oxford University Press.
- Avifauna van Noord-Brabant. Van Gorkum. Assen.
- Ecologie van het Korhoen (Lyrurus Tetrix L.) I.T.B.O.N.-mededeling. nr. 66, 25 pp.
- Handbuch der Vögel Mittel-Europas. Band 5. 105-172. Akad. Verslagsges. Frankfurt.
- Verslag Strabrechtse en Lieropse heide. (Losse publ.)
- Avifauna van de Groote heide '74 - '75. (ongepubl.)
- Beheersplan Landschotse heide. (Losse publ.)
- Diverse overzichtjes van de Korhoenderstand op de Landschotse heide. (t.b.v. het R.I.N.)
- Oude dokumenten over het Korhoen (Lyrurus t. tetrix) en de Kwartel (Coturnix c. Coturnix l.) in Noord-Brabant. Limosa 31:85 - 88.
- Veranderingen op de verlaten landbouwgronden in de Baronie Cranendonck met behulp van be-grazing door IJslandse Pony's. Brabants Landschap 57: 5- 10
Brabants Landschap 58:25- 38
- Broedvogelinventarisaties van het Kranenveld '74. R.I.N. Leersum, 28 pp.
- De Korhoenders verdwijnen van onze heide- en veengebieden. Natuurreservaten 1981. nr. 4-bis.
- Landelijke inventarisatie van Korhoenders gedurende het voorjaar van '76 en '77. Vogeljaar: 26: 149.
- Zur situation des Birkwildes (Lyrurus Tetrix l.) in den Niederlanden. Z.Jagdw. 25: 207 - 211.
- Het gaat niet zo best met onze Korhoenders. Bosbouwvoerlichting (S.B.B. Utrecht) 22: 1

- Niewold F.J.J., Nijland H. ('82)
- Niewold F.J.J., Nijland H. ('83)
- Nijland H.
- Peeters L. & Voort v.d. W. ('79)
- Peeters L. & Voort v.d. W. ('80)
- Peeters L. & Voort v.d. W. ('81)
- Peeters L. & Voort v.d. W. ('82)
- Peeters L. & Voort v.d. W. ('83)
- Peeters L. & Voort v.d. W. ('84)
- Peeters L. ('84)
- Peeters L. ('84)
- Peeters L.
- Poppel van A. c.s. ('75)
- Poppel van A. c.s. ('80)
- Reusel, gemeente ('83)
- Teixeira R. c.s. ('79)
- Tönissen C.
- Uythoven I. ('71)
- Venema N. ('77)
- Vogelstudie en Inventarisatie-
werkgroep Midden-Brabant (V.I.M.B.)
- Voort v.d. W.
- Werkgroep voor Natuurbehoud en
Milieubeheer stadsgewest Eindhoven
- Weyland W.A. ('77)
- Wolff e.a. ('77)
- Zouwen v.d. A ('78)
- Het Korhoen gaat graag bij de boer buurten.
Natuurbehoud 13de jrg. nr. 3.
- Achteruitgang Korhoen zet door.
Bosbouwvoorlichting (S.B.B. Utrecht) 22: nr.1
- zie Niewold F.J.J.
- Inventarisatie Reuselse Moeren 1978.
publ. S.B.B. Tilburg.
- Inventarisatie Reuselse Moeren 1979.
publ. S.B.B. Tilburg.
- Inventarisatie Reuselse Moeren 1980.
publ. S.B.B. Tilburg.
- Inventarisatie Reuselse Moeren 1981.
publ. S.B.B. Tilburg.
- Inventarisatie Reuselse Moeren 1982.
publ. S.B.B. Tilburg. -
- Inventarisatie Reuselse Moeren 1983.
publ. S.B.B. Tilburg.
- Vogels van Landgoed de Utrecht, Landschotse
Heide en Beerse Broek. deel 1.
Blauwe Klauwier 10; nr. 1
- Vogels van Landgoed de Utrecht, Landschotse
Heide en Beerse Broek. deel 2.
Blauwe Klauwier 10: nr. 2
- zie Bakermans M.
- Inventarisatie Reuselse Moeren 1975.
publ. S.B.B. Tilburg.
- Avifauna van de Oirschotse Heide.
Publ. V.W.G. Midden- Brabant.
- Bestemmingsplan buitengebied Reusel.
- Atlas van de Nederlandse Broedvogels.
De Lange van Leer b.v. Deventer.
- zie van Kessel J.
- De Korhoenderstand 1971.
Ned. Jager 76: 818 - 819.
- Inventarisatie Reuselse Moeren 1977.
publ. S.B.B. Tilburg.
- diverse losse mededelingen.
- zie Peeters L.
- Paarsboek Strabrechtse heide/ e.g.
- Korhoenders en Terreinbeheer.
Bosbouwvoorl. 16: 78 - 80.
- Landschapsonderzoek agglomeratie Eindhoven.
- Inventarisatie van Korhoenderbiotopen in
Noord- Brabant.
Losse publ.

DANKWOORD:

Dit Korhoendernummer had nooit tot stand kunnen komen zonder de medewerking van een groot aantal mensen, die hun logboeken doorworstelden voor het beschikbaar stellen van hun Korhoenderwaarnemingen. Hun namen zijn; Marco Bakermans, Ernest van Asseldonk, Hans Cornelissen, Fred Geven, Kees Goudsmit, Piet van Happen, Henk Hendriks, Tom Heynen, Jacques van Kessel, Wim de Kroon, Harrie de Louweren, Maarten Manders, Dimitri Montfoortfoort, Henk Munser, Lex Peeters, Geert Sanders, Jan Wouters, Pieter Wouters. In het bijzonder willen we Mark Smets noemen die gegevens verzamelde bij onze Belgische collega's. Verder moesten we terugvallen op het waarnemingenarchief van Vogelwerkgroep "De Kempen", waarin van zeer veel waarnemers gegevens gebundeld zijn. Het zou echter onbegonnen werk zijn deze allemaal te noemen. Iedereen vanaf deze plaats daarom van harte dank.

Wie extra vernoemd moeten worden zijn Jaques van Kessel (voor het beschikbaar stellen van veel belangrijke literatuur), de archivarissen; Tom Heynen, Ruud Bouman, Henk Hendriks, Lex Peeters, de auteurs; Marco Bakermans, Ernest van Asseldonk, Henk Hendriks, Tom Heynen, Lex Peeters, de tekenaars; Ernest van Asseldonk en Geert de Wit en niet te vergeten Freek Niewold van het R.I.N. die ons toestemming gaf zijn publicaties over het Korhoen te gebruiken, en/of gedeeltelijk te publiceren.

E.v. Asseldonk 83
Korhoen